

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Zdeněk Beroun

**Moravské Budějovice v letech 1881 – 1918**

**Nástin politického a spolkového profilu maloměsta**

diplomová práce

Praha 2007

vedoucí diplomové práce  
Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

*Edemil Perov*

Děkuji prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc., vedoucímu diplomové práce, za rady, připomínky a trpělivé vedení.

## OBSAH:

<b>I. Úvod</b>	<b>5</b>
<b>II. V období společenských změn do konce 80. let 19. století</b>	<b>7</b>
1. Cesta k vítězství Čechů na radnici	7
2. První české spolky	18
3. Vyhrocení česko – německých vztahů (1881 – 1888)	29
<b>III. Moravské Budějovice na přelomu 19. a 20. století</b>	<b>37</b>
4. Poměry v obou nacionálních táborech	37
5. Počátky politických spolků	45
6. Střet konzervativců s pokrokáři	53
<b>IV. Politický a spolkový vývoj města v letech 1906 – 1918</b>	<b>62</b>
7. Pokrokový klub a strany dělnické	62
8. Náboženská otázka	77
9. Ve válečném stínu	82
10. Vznik samostatného státu	88
<b>V. Jaroslav Palliardi</b>	<b>93</b>
<b>VI. Závěr</b>	<b>102</b>
<b>VII. Seznam zkratk</b>	<b>104</b>
<b>VIII. Seznam pramenů a literatury</b>	<b>105</b>
Prameny	105
a) archivní	105
b) tisková periodika	105
Literatura	106
<b>IX. Seznam obrazových a textových příloh</b>	<b>110</b>

## I. Úvod

Diplomová práce pojednává o politickém a spolkovém životě v Moravských Budějovicích v letech 1881 – 1918. Toto období mě zaujalo především ze dvou hledisek. Byly v něm završeny letité buditelské snahy české společnosti o odstranění německé nadvlády, vzápětí vystřídané úsilím nastupující mladé generace vtisknout městu moderní pokrokový ráz. Nejdůležitější momenty, které tyto dějinné linie provázely, jsem se pokusil zachytit v předkládaném textu.

Práci jsem rozdělil do čtyř hlavních kapitol. V první z nich se věnuji událostem, které předcházely klíčovému roku 1881, kdy byla zavedena česká správa. Popisuji vznik místní spolkové scény a průběh nacionálního zápasu mezi českou a německou komunitou. Druhý blok je zaměřen na situaci uvnitř obou národnostních proudů po postupném zklidnění vzájemných vztahů. Všimá si vzniku prvních politických spolků a následné vnitřní diferenciaci českého tábora, vedoucí ke střetu tzv. konzervativců s pokrokaři. Ve třetí části popisuji atmosféru, která ve městě nastala poté, co se pokrokové skupině podařilo převzít veřejnou iniciativu. Přibližuji stěžejní okamžiky, které se v této souvislosti odehrály na politické, spolkové a kulturní úrovni a poznamenaly i místní náboženské poměry. Zabývám se rovněž otázkou, do jaké míry zasáhla společenské dění válečná léta 1914 – 1918. Závěrečnou kapitolu věnuji notáři Jaroslavu Palliardimu, osobnosti, která v posledních dvou desetiletích sledovaného období významně ovlivnila veřejný život Moravských Budějovic. Ve všech zmíněných kapitolách se rovněž dotýkám činnosti na poli městské správy, která byla přirozenou součástí a zároveň přímým důsledkem obecní politiky v časech obrozeneckých i pokrokových.

Při popisu spolkové problematiky mi byly prvořadými kritérii především doba vzniku spolku, účel jeho existence a sociální složení členstva. Důležitou roli hrál rovněž aspekt národnostní, procházející v místních podmínkách proměnlivým vývojem. Nesoustředil jsem se na detailní výčet všech

budějovických spolků, nebylo to vzhledem k jejich počtu a značně nerovnoměrně zachované dokumentaci ani v mých silách. Snažil jsem se přiblížit podobu a aktivity těch institucí, které měly na vývoj spolkových poměrů rozhodující vliv.

Své závěry opírám především o pramennou základnu. Její podstatnou část tvoří fondy třebičského okresního archivu, které poskytují důležité údaje k dějinám spolků a činnosti obecního výboru. Hlavním zdrojem informací pro zkoumání politického života, obecně limitovaného nedostatkem pramenů, byl místní politický tisk. Jeho výpovědní hodnotu však bylo třeba přijímat kriticky, neboť prosazoval vlastní politické koncepce a při interpretaci politických události nemusel být vždy objektivní.

Literatura, kterou jsem použil, je vesměs staršího vydání. Práce věnující se politickým dějinám regionu mají bohužel omezenou možnost využití. Jsou téměř výlučně zaměřeny na dějiny dělnického hnutí a nesou ideologické znaky doby, v níž vznikly. Naopak velmi cenné jsou historické práce Františka Jecha a Josefa Fišera, kteří zpracovali řadu pramenů, dnes již nedostupných. Jechovy studie jsou významné nejen pro rozsáhlou pramennou základnu, ze které vycházel, ale také proto, že do nich zahrnul i vzpomínky a svědectví pamětníků. Nejrozsáhlejší je jím psaná Pamětní kniha města Moravských Budějovic, ze které často vychází i většina autorů novějších publikací a článků.

Na tomto místě bych rád poděkoval pracovníkům Státního okresního archivu Třebíč, Lence a Petrovi Jičínským, za obětavou pomoc při vyhledávání potřebných materiálů a možnost nahlédnout i do nezpracovaných archivních fondů.

## II. V období společenských změn do konce 80. let 19. století

### 1. Cesta k vítězství Čechů na radnici

Moravské Budějovice se ve druhé polovině 19. století nijak nevymykaly dobovému obrazu většiny moravských měst. Také ony byly svědkem intenzivních a nezdědka napjatých vztahů mezi českým a německým národním hnutím. Přestože patřily k městům s výraznou převahou českého obyvatelstva, byly až do počátku 80. let ovládány poměrně malou, ale hospodářsky silnou německou minoritou. Ekonomická nadvláda zaručovala Němcům při existenci volebního práva založeného na majetkovém principu výsadní postavení v obecní samosprávě, což samozřejmě znevýhodňovalo méně majetné a sociálně slabší občany, kteří neměli na rozhodování ve veřejných záležitostech prakticky žádný vliv.

Byl to dlouhodobý důsledek reforem uskutečněných v tzv. tereziánském a josefínském období, kdy doposud ryze české město nedokázalo čelit germanizačnímu tlaku, jednak ze strany vrchnostenského úřadu, jednak skrze přichodící vlnu zámožných německých měšťanů.<sup>1</sup> První projevy poněmčování jsou patrné již z protokolů městské rady, které byly od roku 1768 psány důsledně německy, ačkoli jednání zde probíhala jen v českém jazyce, protože valná část jejích členů němčinu neovládala a veškeré patenty a výnosy musely být překládány. Podle líčení moravskobudějovického kronikáře Františka Procházky (1792 – 1866), kterak místní konšelé přijali v roce 1764 zprávu o vytvoření zemského gubernia „*Bylo až k pláči, když krajský komisar do Mor. Budějovic přijel, guberniální dekret před dvanácti radními osobami po německo přečítal a oni ne jako hovada, ale studem jako sdřevěnělí stáli, že nic nerozuměli. Kdyby je ta dobrá paní Maria Theresia viděla, ta by se byla nad němi slitovala a dovolila, aby se k nim po budějovsko mluvilo! ...Když se oněch dvanáct radních pánů na guberniální dekret vyjádřiti mělo, započali to svatovládní němčino tak lámati, že pan komisar vstal a šel k okno se vysmáti, aby vysmálý opět dále ořadovati mohl*“.<sup>2</sup> Němčina se vtiskla i do farních matrik,

dosud vedených česky nebo latinsky. Po zavedení regulovaného magistrátu v roce 1786 nacházíme výlučně německé zápisy také u všech městských knih.<sup>3</sup>

Poněmčený městský úřad disponoval značnými pravomocemi v oblasti správní, soudní i hospodářské, což byl jistě jeden z důvodů, proč se k Němcům přihlásili také někteří Češi, převážně z řad vyšších úředníků (panský direktor, justiciár, syndik, pošt mistr), bohatých měšťanů (lazebník, lékárník) a cechovních mistrů. Přesto můžeme říci, že i na konci 18. století zůstaly Budějovice českým městem a tato situace se nezměnila ani ve století následujícím. Velmi výstižný je v této souvislosti dobový komentář, vyjadřující se o místních národnostních poměrech takto: „*Jádro lidu v Budějovicích jest slovanské. Němci jsou v Budějovicích jen exotické bylinky, ale Němčounů jest zde mnoho, každý chce uměti ‚pisl tajč‘. V úřadech jest slovanská matka z každého úst slyšeti.*“<sup>4</sup>

Většina těchto tzv. odrodilců hovořila zvláštní moravskou němčinou, která s odstupem času získává až komický nádech. Na radnici se např. *šprechovalo, ajntragovalo, abšrajbovalo, forrufovalo, ferordnovalo*, v práci se *švicovalo*, aby se po ní *nóbl špajzovalo*. Ve škole neměli učitele, ale *léra*, který s žáky *šprechoval, unterrichtoval* a *foršrifty* dával, na ulici se ráno *moringovalo*, za dne *košamadinovalo* apod.<sup>5</sup> Zatímco prostí čeští měšťané, sedláci a chalupníci v předměstích zůstávali věrní svému rodnému jazyku, úřady zeměpanské, vrchnostenská správa a zvláště magistrát němčinu vnucovaly a dávaly městu německý nátěr. V červnu 1811 byly z usnesení městské rady všechny ulice označeny německými názvy a na městských branách umístěny štíty s nápisem: „*Land Mähren, Znaymer Kreis, Stadt Mähr. Budwitz, Werbebezirk.*“ Do města byl dokonce povolán německý hlásný z Jihlavy, který v noci každou celou hodinu oznamoval německou písní: „*Meine Herren, losst eng sogn, der Hammer, der hot gschlogn, Gott bewahre uns vor Feuer und Dieb, af dos ka Menschen ka Unglück gschieht, gelobt sey Jesus und Maria!*“ Nahradil tak po mnoho let užívanou formuli „*Chval každý duch Hospodina i Ježíše, Jeho syna, zas odbila nám hodina...*“<sup>6</sup>



O poměrech panujících na budějovické radnici v revolučním „pobřežnovém“ období podává svědectví německá petice „*freimüthige Äusserung*“, předložená stavovskému zemskému sněmu a signovaná 9. dubna 1848 členy magistrátu Jakubem Zuckrieglem, Františkem Kabou, Václavem Trojanem a Václavem Tocksteinem. Šlo o reakci na výzvu zástupců moravských královských měst z 3. dubna 1848, kterou v rámci probíhajícího konstitučního hnutí nabádali ostatní města, aby zaslala zemskému sněmu své případné návrhy a stížnosti v politických, národnostních, hospodářských i sociálních otázkách. V odstavci 7. a 8. tohoto vyjádření se magistrát „jménem celého města“ ohradil proti diskutovanému státoprávnímu spojení Moravy s Čechami a požadoval, aby byla Morava ve svazku zemí rakouských připojena k Německu. Tento požadavek vznesla z 36 došlých odpovědí jen dvě moravská města – Moravské Budějovice a Olomouc. V textu budějovického podání je navíc uveden doslovný výraz „*inniges Anschliessen an Deutschland*“, tedy žádost o „vroucí připojení k Německu“.<sup>7</sup> Nepřekvapí tedy, že Budějovice byly také jedním ze šesti moravských měst – k tomu s největším počtem volitelů, která v květnu t. r. delegovala poslance do tzv. frankfurtského parlamentu.<sup>8</sup>

Organizování voleb však bylo zároveň jedním z posledních kroků budějovického regulovaného magistrátu. Zanedlouho jej rozsáhlými správními změnami nahradila obnovená obecní samospráva, tj. volený obecní výbor s městskou radou a purkmistrem. Se zrušením poddanství zanikaly i patrimoniální úřady, na jejichž místo nastoupily státní úřady berní a soudní. Moravské Budějovice se tak v roce 1850 staly současně soudním a berním okresem, který v politickém ohledu náležel pod pravomoc okresního hejtmanství ve Znojmě.<sup>9</sup>

Z hlediska dalšího výkladu bude třeba zmínit se alespoň v obrysech o hospodářském charakteru Moravských Budějovic. Vnitřní město si po dlouhou dobu udržovalo svůj převážně řemeslný ráz. Ještě v roce 1851 zde nebyla vedena žádná živnost na způsob tovární výroby, ale prakticky jen cechovní řemesla, z nichž k nejsilnějším patřilo obuvnictví, sahající svojí tradicí až do

středověku.<sup>10</sup> Z přidružených řemesel pracovali ve městě ve větším počtu koželuhové, výrobci podešví, řemenáři a sedláři. Silné zastoupení měli krejčí, tkalci, barvíři, kloboučníci a samozřejmě živnosti potravinářské – nejvíce řezníci, pekaři a mlynáři.<sup>11</sup> Pro okrajové a předměstské oblasti, kde žila většina rolnických rodin, bylo typické zemědělství.<sup>12</sup>

Počátky moderního průmyslového podnikání jsou spjaty až s výstavbou železniční dráhy a se zřízením místní železniční stanice. Oblast českomoravské vrchoviny byla pro ekonomické záměry atraktivní zvláště svojí geografickou polohou, tvořící spojnici mezi Prahou a Vídní. K jejich plnému využití ovšem dosud scházela dostatečně rychlá komunikační trasa; stará císařská silnice již těmto představám nevyhovovala. Proto vznikl v roce 1866 rozsáhlý projekt k vybudování tzv. rakouské severozápadní dráhy, vedoucí z Vídně do Kolína, jejíž součástí byl také úsek Znojmo – Jihlava. Přípravy však zanedlouho přerušil prusko – rakouský válečný konflikt, takže vlastní práce byly zahájeny až v únoru 1869. Vedením celé stavby pověřilo odborné konsorcium předního evropského železničního stavitele Ing. Wilhelma Hellwaga, hlavním architektem nádražních budov a ostatních provozních objektů byl jmenován Carl Schlimp. Ve velmi rychlém pracovním tempu se již po necelých dvou letech podařilo zahájit pravidelný provoz na úseku Kolín – Jihlava. V Budějovicích byl první vlak slavnostně uvítán 23. dubna 1871.<sup>13</sup>

Železnice usnadnila styk s okolním světem, což přineslo bezprostřední hospodářské a obchodní důsledky. Možnost rychlé dopravy zboží a dostatek levných pracovních sil přilákaly řadu cizích podnikatelů, kteří zde zakládali první průmyslové podniky. Zřejmě ještě před otevřením železnice se nové příležitosti chopili židovští podnikatelé Eislerové z Vídně, kteří tu na volném pozemku u nádraží zřídili v roce 1870 parní pilu (Josias Eisler & Söhne).<sup>14</sup> Vysokého počtu obuvníků využila na počátku 80. let firma Kaufmann & Schloss. V roce 1881 vybuďovala na Horním náměstí pobočku své vídeňské továrny na obuv a v dobách největšího rozmachu zaměstnávala až 400 dělníků. Disponovala dobrým materiálním zázemím, kůži jí dodávaly dvě koželužny – Urbancova

a Osvačilova. Vyrobené zboží bylo po železnici odváženo do mateřského závodu.<sup>15</sup>

Vídeňské podnikatele brzy následovali i místní výrobci. První malou továrnu začal provozovat v roce 1876 Václav Eliášek. Pocházel sice z Čech, ale už nějaký čas žil a pracoval v Moravských Budějovicích. Ve svém závodě vyráběl ruční mlátičky a zřídil v něm i slévárnu. O šest let později si ve městě otevřel zámečnickou dílnu dělník Matěj Smrčka. Postupně ji rozšířil a zavedl výrobu hospodářských strojů – secí a žací mechaniky, řezaček na slámu, mlýnků na čištění obilí apod. –, což bylo výhodné vzhledem k okolní zemědělské oblasti. Z malé dílny vyrostla úspěšná továrna, která měla několik filiálek a vyvážela své výrobky i do zahraničí. Na poměrně lukrativní výrobu zemědělských strojů se v budoucnu zaměřilo také několik dalších strojírenských firem.<sup>16</sup>

Ze 70. let 18. století jsou také známy počátky budějovického perleťářství, které se brzy stalo uznávaným v širokém okolí. Výrobu perleťových knoflíků sem v roce 1872 přinesl z Vídně budějovický rodák František Řehák. Největšího rozkvětu se řemeslo dočkalo na konci 19. století, kdy ve čtyřech větších dílnách pracovalo na 150 perleťářských dělníků.<sup>17</sup>

Vznikající průmysl přirozeně vyžadoval vydatné finanční investice. To si uvědomili budějovičtí občané na konci 60. let 19. století, když se město začalo hospodářsky probouzet. V roce 1869 byla proto ustavena Vzájemná záložna, první peněžní ústav v kraji s převážně českým vedením. Na první valné hromadě konané 15. dubna 1870 bylo zvoleno její představenstvo ve složení: Adalbert Frey, předseda, Dr. Eduard Špatinka, místopředseda, Mag. Chir. František Vašek, pokladník, Matěj Krampla, jednatel a Antonín Petříček, kontrolor.<sup>18</sup> Smyslem záložny byla úvěrově zvýhodněná podpora drobného podnikání, aby se majitelé českých provozů mohli stát konkurenceschopnými a finančně nezávislími na svých německých sousedech.

Zvyšující se podíl Čechů na hospodářském dění vytvořil předpoklad pro jejich vstup do obecního rozhodování. Místní samospráva se od roku 1851 řídila

podle zásad Stadionova prozatímního obecního zřízení, které v roce 1864 nahradil zákon o obecním zřízení a volebním řádu s platností pro Moravu. Obě normy spojovaly výkon volebního práva do obcí s odvodem alespoň minimální přímé daně; pouze někteří příslušníci inteligence získali volební právo bez ohledu na to, zda přímé daně platili. Zákon rozděloval voliče do tří sborů, z nichž každý volil jednu třetinu členů obecního výboru a jejich náhradníky. Počet členů obecního výboru závisel na lidnatosti obce – v Moravských Budějovicích volil každý sbor 8 členů výboru a 4 náhradníky, od 90. let 19. století 10 členů výboru a 5 náhradníků. Voliči byli seřazeni podle výše odváděné přímé daně a do každého sboru bylo zařazeno tolik voličů, aby součet jimi odváděných přímých daní činil přibližně třetinu daní připadajících na celou obec – 1. sbor zahrnoval největší, 2. sbor střední a 3. sbor drobné berní poplatníky. Obecní výbor rozhodoval o městských záležitostech většinou hlasů, měl však pouze usnášecí a dozorčí pravomoc. Ze svého středu volil užší orgán – obecní představenstvo neboli městskou radu, skládající se ze starosty – pro jehož úřad se někdy užívalo také starších označení „měšťanosta“, „purkmistr“ či „primátor“ – a radních. Radní byli pomocným orgánem starosty, který měl výkonnou moc a prováděl usnesení obecního výboru.<sup>19</sup>

Do konce 60. let se stávali členy obecního výboru výhradně majetní Němci, neboť je zvýhodňoval systém berní poplatností. Sociální růst českého obyvatelstva v následujících letech umožnil, aby do obecního výboru byli voleni také příslušníci českého národního tábora; první sledujeme již v roce 1870, kdy zastupitelé v březnovém sezení přijali návrh českého člena Josefa Purcnera, vybírat daň z dováženého alkoholu.<sup>20</sup> Obecní volby z let 1874 a 1877 sice ještě přinesly vítězství německé straně, ale po vypršení tříletého funkčního období a obecních volbách v roce 1880 se národnostní poměr sil na radnici změnil. I když nemáme k dispozici bližší údaje o průběhu voleb ani o jejich výsledku, dozvídáme se z městské pamětní knihy, že němečtí zástupci vedeni zámečnickým mistrem a úřadujícím starostou Adalbertem Freyem (1868 – 1881) nebyli ochotni tento fakt akceptovat. Odmítali opustit úřad a opakovanými

protesty si vynutili vypsání nových voleb. Měření sil z přelomu května a června 1881 ovšem znovu vyznělo ve prospěch Čechů, kteří ovládli 1. a 2. sbor a získali v obecním výboru rozhodující většinu.<sup>21</sup> Zvoleni byli: Josef Purcner, Jakub Urbanec, František Beránek, Mag. Chir. František Vašek, Dr. Eduard Špatinka, Jan Hladič, Josef Komzák, Franc Gallus, Jan Drahorád, Jan Smetana, Ferdinand Haupt, Matěj Franěk, Karl Prochaska, Ondřej Koukal, Jan Konvalina, Ondřej Doležal, Josef Prochaska, P. Valentin Bečvář, Ignaz Mottl, Ernest Ingerisch, Jan Urbanec, Franc Šplíchal, Cirill Hain a Jan Zajíc.<sup>22</sup> Prvním českým starostou v novodobých dějinách města se krátce poté stal rolník Josef Purcner (1881 – 1900),<sup>23</sup> městskými radními Jakub Urbanec, František Beránek a Cirill Hain.<sup>24</sup> Němci byli nuceni odejít do opozice, za „příspěvek“ velmi slabé účasti českých voličů však uhájili své postavení ve 3. sboru.

V prvním řádném sezení nového obecního výboru byly vymezeny kompetence všech tří radních: Jakubu Urbanci připadlo zastupování starosty v době jeho nepřítomnosti a dohled nad částí místní policie, Fr. Beránkovi vybírání školní daně a Cirillu Hainovi bylo svěřeno obecní hospodářství.<sup>25</sup>

Současně s radnicí ovládli Češi také Městskou spořitelnu. Vedle Vzájemné záložny se tak v jejich rukou ocitl další finanční ústav, který vznikl v roce 1874 pod názvem Sparkassa der Stadt Mährisch Budwitz. Protože spořitelna byla od počátku podnikem obecní samosprávy – obecní výbor volil ze svého středu její ředitelství, kterému předsedal starosta města – náležela nejprve pod německý patronát. Návrh k jejímu založení podal městskému zastupitelstvu německý měšťanosta Adalbert Frey již 19. července 1872. Nedostatek tohoto typu finančního ústavu město silně pociťovalo, neboť místní vkladatelé byli nuceni využívat služeb vzdálené znojenské popř. třebíčské spořitelny. Následujícího roku bylo zvoleno zvláštní komitě obecního výboru, které vypracovalo spořitelní stanovy, schválené 8. října 1874. Svoji činnost spořitelna zahájila 1. ledna 1875 v budově obecního úřadu na Dolním náměstí. V prvním výboru zasedli Adalbert Frey, Leopold Kobsa, Josef Kratochvíl, František Smetana, Karel Doležal, Caspar Mittner, Kašpar Knesl, Edmund

Kobsa, Josef Meschkae a Jan Svoboda st.<sup>26</sup> I když se na přípravě stanov v roce 1873 podíleli také někteří Češi (Josef Purcner, P. Valentin Bečvář a Antonín Petříček),<sup>27</sup> skutečně česká správa nastoupila až 29. června 1881 ve složení: Josef Purcner, Jakub Urbanec, Dr. Eduard Špatinka, Matěj Franěk, Karel Procházka, Jan Drahorád, Jan Hladič, Ernest Ingerisch, Jan Smetana a Josef Komzák.<sup>28</sup> Držení Městské spořitelny se v budoucnu ukázalo velmi úspěšným a zajistilo českému obecnímu výboru krytí mnoha finančních investic.

Na svržení vnucené a uměle udržované nadvlády německé menšiny se budějovičtí Češi připravovali celé desetiletí. Jejich ekonomickou soběstačnost potvrdilo vítězství v prvních dvou volebních sborech, které byly zatíženy největšími daňovými odvody. Ve srovnání se situací v ostatních významnějších městech jihozápadní Moravy, kde německá správa přetrvávala na radnicích až do roku 1918 a české straně se podařilo v krajním případě získat většinu pouze ve třetím volebním sboru, to byl specifický jev. Zůstává tudíž otázkou, proč většina českých „řadových“ obyvatel Moravských Budějovic výrazněji nepromlouvala do veřejného dění. Omezení způsobené daňovým censem přestalo být vzhledem k zlepšujícímu se sociálnímu postavení pro řadu z nich určující, přesto tento negativní trend přetrvával. Jedním z důvodů nízké volební účasti mohla být např. nedůvěra k novým představitelům obce či prostý nezájem méně uvědomělých Čechů o obecní politiku jako takovou. Mnohé z nich totiž daleko více zaměstnávaly každodenní povinnosti, spojené se zajištěním obživy, péčí o rodinu, domácnost, hospodářství apod. Správu města tak nadále soustřeďovala ve svých rukou skupina finančně dobře situované společenské honorace, s tím rozdílem, že nyní šlo již o honoraci veskrze českou.

---

<sup>1</sup> Dr. Josef Fišer ve své práci uvádí jména několika německých úřednických rodin, které se v průběhu 80. let 18. století do města přistěhovaly, např. Mayer, Lorny, Ninger, Paulini, Richter ad. J. Fišer, *Poměry národnostní a kulturní v Mor. Budějovicích před zřízením střední školy*, in: *Dvacet pět let a XXV.*

---

výroční zpráva státního československého reálného gymnázia v Mor. Budějovicích za školní rok 1935 – 36, Moravské Budějovice 1936, s. 6 (dále jen J. Fišer, *Poměry národnostní a kulturní...*).

<sup>2</sup> Fr. Procházka, *Historie Mor. Budějovic*, díl I., s. 23 – 24. Rukopis uložen v SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 277.

<sup>3</sup> Regulovaný neboli úřednický magistrát představoval výrazné postátnění a zbyrokratizování městské správy. Namísto voleného primátora a konšelů byli jeho řízením pověřeni dosazený placený purkmistr a několik radních, kteří museli před vstupem do úřadu složit právnickou zkoušku, nezbytnou k výkonu civilního soudního práva. Radní – většinou osoby německé národnosti – byli jmenováni doživotně, což znemožňovalo širším měšťanským kruhům zasahovat do chodu obce. Blíže Fr. Jech, *Nástin dějin Mor. Budějovicka a Jemnicka*, in: *Sborník vlastivědných statí o politickém okrese mor. – budějovickém*, Moravské Budějovice 1927, s. 162 (dále jen Fr. Jech, *Nástin dějin...*).

<sup>4</sup> J. Fišer, *Poměry národnostní a kulturní...*, s. 8.

<sup>5</sup> Fr. Procházka, *Historie Mor. Budějovic*, díl IV., s. 219. Rukopis uložen v SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 280.

<sup>6</sup> J. Fišer, *Poměry národnostní a kulturní...*, s. 7 – 8.

<sup>7</sup> Srov. R. Dvořák, *Změny ve zřízení městském na Moravě r. 1848*, in: *ČMM*, 35/1911, s. 276.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin Moravských Budějovic*, in: *Padesátiletí Městské spořitelny v Moravských Budějovicích 1875 – 1924*, Moravské Budějovice 1925, s. 87 (dále jen Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*).

<sup>9</sup> Blíže Fr. Jech, *Nástin dějin...*, s. 167.

<sup>10</sup> Podle statistické zprávy mělo v roce 1837 ve městě své dílny 35 obuvnických mistrů. Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 80.

<sup>11</sup> Podrobný výčet všech řemesel a živností podle stavu z roku 1837 je uveden tamtéž, str. 80 – 83.

<sup>12</sup> Jednalo se zejména o předměstské části Podolí a Heřmanice, ležící na severovýchod od vlastního městského jádra.

---

<sup>13</sup> Blíže R. Cila, *130 let provozu železnice Jihlava – Znojmo*, in: *Od Horácka k Podyjí*, č. 1/2001, s. 3 – 4.

<sup>14</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 113.

<sup>15</sup> Fr. Jech, *Šedesát let obchodního domu R. G. Procházky. (Kus hospodářské historie Moravských Budějovic)*, Moravské Budějovice 1936, s. 3.

<sup>16</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 114; *Královopolská strojírna Moravské Budějovice 1882 – 1982*, Praha 1982, s. 5.

<sup>17</sup> Srov. J. Vidláková, *Perleťářství na Předínsku a Moravskobudějovicku*, in: *Sborník regionálních historických studií*, sv. I., Třebíčsko a Jihlavsko, Praha 2000, s. 162.

<sup>18</sup> SOkA Třebíč, f. *Vzájemná záložna v Moravských Budějovicích*, inv. č. 4, kniha protokolů sezení výboru 1871 – 1875, nestr. Celá úřední agenda byla od počátku vedena česky.

<sup>19</sup> Blíže J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy*, in: *Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945*, Třebíč 1997, s. 176 – 177 (dále jen J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*).

<sup>20</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových z 3. 3. 1870.

<sup>21</sup> Srov. Fr. Jech, *Pamětní kniha Moravských Budějovic I. do roku 1920*, rkp., s. 41 (dále jen Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*); *Ochrana*, roč. 8, č. 2, 13. 1. 1921, s. 4. Historik František Jech zpočátku kladl vítězství Čechů do roku 1882, avšak po důkladném studiu archivních pramenů tento údaj opravil a zaznamenal v pamětní knize města (viz výše). V nejnovějších odborných pracích o dějinách Moravských Budějovic jsem se přesto setkal vždy jen s původní nepřesnou datací.

<sup>22</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 42. Z Jechova zápisu není jasné, do kterých volebních sborů jednotliví úspěšní kandidáti náleželi. Nedostalo se mi však možnosti jeho porovnání s archivními materiály – protokol o volbě obecního výboru z roku 1881 se bohužel nedochoval. Určitou představu o složení třetího sboru si můžeme utvořit na základě přijmení některých zastupitelů, i když ani



---

v tomto případě nelze jednoznačně určit, zda nositelé německy znějících jmen byli skutečně příslušníky německé strany.

<sup>23</sup> Purcner patřil k vůdčím osobnostem generace tzv. buditelů, kteří se od konce 60. let 19. století podíleli na oživení zdejšího politického a kulturního života. Narodil se 28. února 1839 v Pavlicích na Znojemsku a do Budějovic se příženil. Dlouhá léta byl předsedou prvního českého spolku Budivoj (1870 – 1900), stál při vzniku Sokola i sboru českých hasičů. Jsou mu přičítány zásluhy na postavení obecných a měšťanských škol. Politicky přesáhl hranice města, když byl v roce 1884 zvolen v kurii měst do moravského zemského sněmu. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 41 – 42; E. Jenerál, *Soupis biografii z Moravskobudějovicka*, Moravské Budějovice 1994, s. 391 – 392 (dále jen E. Jenerál, *Soupis biografii...*).

<sup>24</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 42.

<sup>25</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových z 26. 6. 1881.

<sup>26</sup> Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny v Mor. Budějovicích*, in: *Padesátiletí Městské spořitelny v Mor. Budějovicích 1875 – 1924*, Moravské Budějovice 1925, s. III – IV (dále jen Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny...*).

<sup>27</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových z 1. 3. 1873.

<sup>28</sup> Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny...*, s. IV.

## 2. První české spolky

K nejvýraznějším projevům sílícího národního vědomí patřilo zakládání obrozeneckých spolků. Moravské Budějovice nebyly v tomto ohledu výjimkou. Již z konce třicátých let 19. století máme zprávy o existenci prvního českého divadelního sdružení. Hrávalo obvykle dvakrát v měsíci a výtěžek z představení, která zpočátku sestávala z umělecky méně náročných, převzatých veseloher, plynul ve prospěch místního chudinského fondu a k jiným dobročinným účelům.<sup>1</sup> Překvapivě kladně přijal jeho činnost budějovický magistrát, jinak k českým aktivitám nepřístupný: „Zábava tato je pro publikum prospěšná i žádoucí, jak po stránce morální tak i vzdělávací, je lepší, když je publikum na divadle, než když ve volném čase hraje karty a popíjí.“<sup>2</sup> Za shovívavým přístupem úřadu stál zřejmě vliv manželek a dcer magistrátních úředníků, které si divadlo natolik oblíbily, že se některé staly členkami souboru. Syndik Bernard Schlesinger dokonce několikrát obhajoval divadelní produkce před krajským hejtmánstvím ve Znojmě, které k jejich povolání přistupovalo s mnohem menší vstřícností.

Necelou desítku budějovických ochotníků vedl kavárník Karel Weigel, jehož podnik byl toho času centrem kulturního dění ve městě. Neuspěl sice ve snaze vytvořit v Budějovicích „společenské sdružení ke konverzační zábavě“,<sup>3</sup> přesto jej můžeme považovat za jednoho z prvních organizátorů zdejšího spolkového života, tak jak jej známe z pozdějšího období. Společná záliba nakonec v divadelním souboru svedla ke spolupráci uměnímilovné nadšence obou národností.<sup>4</sup>

Nadějný náběh k rozvoji spolkové činnosti byl však přerušen nástupem neoabsolutismu. Silvestrovské patenty (1851) a tendenční spolkový zákon (1852) zcela pohřbily období předchozí ústavnosti, stejně jako platnost základních občanských práv včetně práva spolčovacího. Spolky zasahující do oblasti zákonodárství nebo veřejné správy byly zakázány, ostatní byly podrobeny přísnému dozoru policejních orgánů, jež sledovaly jejich činnost

a dohlížely, aby nepřekračovaly hranice udělených povolení a schválených stanov.<sup>5</sup>

O tom jaké bylo společenské klima Moravských Budějovic v 50. letech 19. století mnoho nevíme, neboť prameny i dosavadní literatura zabývající se dějinami města je pro toto období značně skoupá. Více informování jsme teprve od 60. let, kdy se po vydání Říjnového diplomu (1860) a Schmerlingovy ústavy (1861) částečně obnovilo konstituční zřízení a ve městě začal pozvolna vznikat veřejný život. Skutečné uvolnění pak přinesl nový spolkový a shromažďovací zákon v listopadu 1867 a tzv. prosincová ústava z téhož roku, která v konečné podobě definovala a zaručovala základní občanské svobody.<sup>6</sup>

Nejstarším, prameny doloženým českým spolkem, který se ve městě ustavil, byl Čtenářský spolek, později zvaný Budivoj.<sup>7</sup> Jeho stanovy byly úředně potvrzeny 11. srpna 1864,<sup>8</sup> dobou vzniku tedy patřil k prvním českým čtenářským spolkům na jihozápadní Moravě – starší byla pouze Čtenářská jednota sv. Víta, založená v roce 1861 v Jemnici.<sup>9</sup> Volně navazoval na tradici tzv. slovanských besed, recitačních a pěveckých pásem, které česká společnost pravidelně pořádala od počátku 60. let ve známé Weigelově kavárně na Dolním náměstí. Zmiňuje se o nich František Procházka: *„Roku 1862 se držela v Budějovicích první slovanská Beseda, a sice v kafírní vedle pošty. V one se deklamovale básně, což velky počet hostu přitahlo a všeobecne oblíbe našlo...“*<sup>10</sup>

Za zakladatele Budivoje jsou považováni soudní příručí Emanuel Weidenhofer, kaplan Eduard Sedliský, berní oficiál Matěj Krampla a barvíř Jan Trávníček, všichni z Moravských Budějovic. Během měsíců října, listopadu a prosince 1864 do řad spolku vstoupilo 54 osob. Z nich bylo 42 místních a 12 „přespolních“ – z obcí Blížkovice, Budkov, Častohostice, Kolovraty, Lesonice, Litoňov, Lukov, Nimpšov, Nové Syrovce, Vesce a Zvěrkovice. Sociální a profesní spektrum spolku bylo poměrně široké, mezi členy našli své místo úředníci, kněží, učitelé, živnostníci, rolníci i lékaři. Nejpočetnější zastoupení (25 osob) měli ve spolku živnostníci (pekaři, řezníci, hostinští, barvíři, perníkáři,

zednický mistr, sklenář, kožešník, řemenář, kupci, mydlář, koželuzi, holič). Rolníků do něj vstoupilo pět a zbytek připadl na příslušníky inteligence (úředníky, kněze, učitele...). Ve spolku se setkávaly také osoby různého náboženského vyznání, i když vzhledem ke konfesijní struktuře města katolíci v jeho řadách převažovali. Hned mezi prvními členy byla osoba židovské víry – obchodník Josef Löwenthal, a v následujících obdobích do spolku vstupovali také příslušníci evangelických církví. Až na Alžbětu Chmelíčkovou, vdovu po lékaři, tvořili členstvo Budivoje výhradně muži. Ženy se ve větším počtu stávaly jeho členkami až od roku 1893, a to patrně z vděčnosti za úsilí, které Budivoj projevil při spoluzakládání prvního místního ženském spolku „Eliška Krásnohorská“. Byly to z valné většiny učitelky dívčí měšťanské školy – Zdeňka Wiedermannová, Marie Krejčů, Julie Řeřuchová ad.<sup>11</sup>

Podle prvních stanov bylo účelem spolku „rozšíření pravého vzdělání v nižších třídách obyvatelstva, a bavení společenské v místnostech k tomu zvláště ustanovených čítáním knih, časopisů, novin a. j.“.<sup>12</sup> Toto vymezení brzy přestalo členům vyhovovat, a tak původní záměr v roce 1866 rozšířili v nových stanovách o „bavení společenské zvláště zpěvem“.<sup>13</sup> Od 80. let se pak Budivoj zasloužil o pořádání řady zábavních i vzdělávacích podniků: tanečních zábav (např. kateřinské, mikulášské, silvestrovské, masopustní aj.) a věnečků k různým příležitostem, recitačních večírků, přednášek, divadelních představení a hudebních koncertů. V rámci spolku se tak postupně vytvořily pěvecký (1866), divadelní (1888) a hudební (1893) odbor.

Organizováním vlastních akcí se výčet aktivit Budivoje neuzavíral. V jeho představenstvu i mezi řadovým členstvem bylo mnoho veřejně činných lidí, kteří např. jako zástupci obecního výboru a městské rady přímo ovlivňovali správu Moravských Budějovic. Do dějin spolku a společenského povědomí se velmi výrazně zapsali starosta města Josef Purcner, spisovatel a kněz Václav Kosmák, P. Valentin Bečvář a zejména advokát Eduard Špatinka. Tito lidé měli samozřejmě zvýšený zájem, aby se spolek účastnil různých oficialit a vyjádřil tak podporu českému vedení města. Jednou z takových příležitostí bylo

otevření chlapecké měšťanské školy v září roku 1888. Šlo o událost o to významnější, že stavby nové školní budovy v letech 1887 – 1888 využila německá strana k poslednímu vážnému vystoupení proti českému obecnímu představenstvu.<sup>14</sup> I když byl Budivoj kulturní organizací, v tak malém městě se nemohl vyhnout zaujímání postojů k místní politice.

U osobnosti Eduarda Špatinky se vzhledem k jeho nepřehlédnutelnému veřejnému působení musíme zastavit blíže. Narodil se 3. ledna 1838 ve Starém Rousínově u Slavkova v poměrně dobře situované mlynářské rodině. Jeho otec Dominik byl starostou obce a v letech 1848/49 také poslancem moravského zemského sněmu. Špatinka absolvoval brněnské německé gymnázium a poté studium práv na univerzitě ve Vídni a Štýrském Hradci. Několik let praktikoval u finanční prokuratury a u Dr. Janků v Brně. V lednu 1869 začal provozovat advokátní kancelář v Moravských Budějovicích a zanedlouho se jako člen ustavujícího výboru podílel na vzniku Vzájemné záložny. Stal se nejprve místopředsedou představenstva, od r. 1878 pak finančnímu ústavu předsedal. Pomáhal zakládat řadu dalších českých spolků, mj. také „Ochotnické divadlo“ a místní sokolskou jednotu, kterou jako její první starosta vedl až do své smrti. Vynikal též jako hudebník, výborně ovládal hru na klavír a violoncello. Vytvořil hudební odbor Budivoje a tzv. Špatinkovo kvarteto, které studovalo a předvádělo vrcholná díla světových mistrů. Jeho čestnými členy byli např. skladatelé Zdeněk Fibich a Antonín Dvořák, Špatinkovi blízcí přátelé. Společně s virtuosem Františkem Nerudou podnikl uměleckou cestu po Rusku a Dánsku, kde koncertoval i na panovnických dvorech. V únoru 1884 nechal pro místní vlastence vypravit zvláštní divadelní vlak k návštěvě znovuotevřeného Národního divadla v Praze.<sup>15</sup> Záběr Špatinkových společenských aktivit byl skutečně velmi široký. Na rozdíl od autoritativnějšího Purcnera ale neměl politické ambice a pracoval především v oblasti kultury.

Budivoj byl nejen prvním, ale ve 2. polovině 19. století zároveň ústředním českým spolkem, který nezastupitelně přispěl ke vzniku dalších organizací nejrůznějšího typu a poslání. Už v roce 1869 byla na popud jeho člena, berního

úředníka Matěje Kramply, založena zmíněná Vzájemná záložna, jež pak po celou dobu své existence poskytovala spolku veškerou podporu a finančně jej zaštiťovala. Také většina z dalších iniciátorů záložny patřila mezi přední členy Budivoje, např. Dr. Eduard Špatinka, Josef Purcner, P. Valentin Bečvář ad.<sup>16</sup> Část nákladů vynaložených na svou činnost dokázal Čtenářsko – zpěvácký spolek financovat i z vlastních prostředků, např. výběrem členských příspěvků, každoroční dražbou starých novin a časopisů, zisky ze vstupného a později pronájmem divadelního jeviště.

V roce 1877 se někteří „Budivojovci“ podíleli na založení „Ochotnického divadla“. Město totiž od čtyřicátých let, kdy pod vlivem politických událostí zanikl Weigelův ochotnický spolek, divadelní scénu postrádalo. K obnovení tradice došlo v advokátní kanceláři Dr. E. Špatinky. Stalo se tak po předchozí poradě v Kneslově kavárně, na které se 7. prosince 1876 sešli první herci souboru: koželuh Jakub Osvačil, pisar Karel Ludvík, poštovní expedient Jakub Fischer, řezník Josef Meschkae ml., krejčí Jan Strnad ad. Premiérové představení – Tylovou frašku „Enšpigl, aneb každou chvíli jiné čtveráctví“ – sehráli ochotníci 4. února 1877 v sále Obecního domu. Protože se u obecnstva setkalo s velkým úspěchem, brzy následovaly další úsměvně laděné hry: „Omylové světem vládnou“, „Čech a Němec“, „Chudý písničkář“ ad. Když v roce 1878 převzal režii Eduard Špatinka, objevovala se na repertoáru vedle komedií i vážnější dramatická pojednání. Špatinka rovněž řídil divadelní orchestr a příležitostně vystupoval v hereckých rolích.<sup>17</sup>

„Ochotnické divadlo“ bylo volnou společností bez vytvořených stanov. Členové souboru se tak zřejmě chtěli vyhnout případným obtížím při jejich schvalování či pozdějšímu úřednímu zákazu, neboť sedmdesátá léta nebyla pro český spolkový život v důsledku perzekuční politiky německých liberálů na moravském zemském sněmu právě příznivá. Naopak se dařilo v té době ještě vládnoucí německé menšině, která v roce 1874 založila Městskou spořitelnu, známou jako Sparkassa der Stadt Mährisch Budwitz. V témže roce také vznikl německý sbor dobrovolných hasičů Freiwilliger Feuerwehr – Verein in Mährisch

Budwitz. Podobně jako u spořitelny vypracovali jeho stanovy členové obecního výboru: starosta Adalbert Frey, Ernest Kaba, Edmund Kobsa a Caspar Mittner. Byly dokončeny 14. května 1874 a již 28. t. m. je potvrdilo brněnské místodržitelství, které zapsalo hasičský sbor do spolkového katastru.<sup>18</sup> Přestože velení bylo německé – prvním „komandantem“ se stal hostinský a řezník Klemens Meschkae, v jehož domě zřídili hasiči spolkovou místnost –, byla mezi členy také řada Čechů.<sup>19</sup>

Na prahu dalšího desetiletí vzniklo hned několik českých institucí, které pozitivně přispěly k rozvoji spolkového života města. První z nich byl v roce 1880 založený Spolek slovanských učitelův hejtmanství znojemského.<sup>20</sup> Byl to nejstarší místní stavovský spolek, sdružující převážně pedagogické pracovníky. Na ustavující schůzi 3. června 1880 se jeho prvními činiteli stali: M. Ptáček předsedou, J. Sobotka místopředsedou, A. Roušár knihovníkem, E. Wachler pokladníkem a F. Studený jednatelem. Během správního roku 1880/81 vstoupilo do spolku 46 členů a ještě v témže roce byl přijat do svazku Ústředního spolku moravských učitelů v Olomouci.<sup>21</sup> Ve svých stanovách si kladl za cíl hájit školské a učitelské zájmy, podporovat členy v dalším vzdělávání, poskytovat jim v době nouze finanční podporu, pořádat školní výstavy a přednášky pro veřejnost, pečovat o učební pomůcky apod.<sup>22</sup> Činnost učitelského spolku se aktivizovala zejména počátkem 20. století, kdy se pod vlivem pokrokového hnutí začala mezi některými jeho zástupci šířit proticírkevní stanoviska.

U zrodu dalšího sdružení stál opět Budivoj. Všech 9 podpisů na stanovách zamýšleného Okrašlovacího spolku z 10. února 1882 patřilo jeho členům a také v zápisu valné hromady z 2. dubna 1882 nacházíme mezi 12 zvolenými členy výboru 8 členů Budivoje: Josefa Purcnera, Dr. Eduarda Špatinku, Františka Vaška, Mořice Ptáčka, P. Valentina Bečváře, Josefa Limanovského, Jakuba Urbance a Jana Smetanu.<sup>23</sup> Spolek ve své náplni dbal na ochranu a zvelebování zeleně ve městě i jeho okolí. To mělo v Budějovicích dlouholetou tradici, neboť již pošt mistr Josef Kundrath dal ve 40. letech

19. století vysázet stromořadí podél městské zdi, zřídil zahradu anglického slohu a skleník se vzácnými exotickými květinami. Prvním předsedou Okrašlovacího spolku se stal magistr chirurgie František Vašek, velký milovník stromoví, jehož působením byl položen základ k pozdějšímu městskému parku a každoročně vysázeny stovky stromů a keřů.<sup>24</sup>

V roce 1883 byl v Moravských Budějovicích vytvořen místní odbor Ústřední Matice školské (Ú. M. Š.). Již z názvu je patrné, že jeho hlavním záměrem byla propagace a podpora českého školství, spočívající mj. v zakládání veřejných školských ústavů. O jeho vznik se nejvíce zasadil neúnavný organizátor, advokát Eduard Špatinka. Společně s mnoha dalšími odbory náležela i místní odbočka do svazku pražské centrály, založené v prosinci 1880. Pro budějovické Němce byl protějškem školské Matice vídeňský spolek Deutscher Schulverein, podporující zejména soukromé menšinové školství.<sup>25</sup>

Ustavující valná hromada místního odboru U. M. Š. proběhla 23. září 1883 ve spolkové místnosti Budivoje v hostinci „U bílého koníčka“ a Čtenářsko – zpěvácký spolek se stal jedním z prvních členů. Vedle něj přistoupili do odboru také Vzájemná záložna, Čtenářsko zpěvácký spolek „Jaromír“ z Jaroměřic nad Rokytnou a dalších 66 osob z Moravských Budějovic a okolních vsí.<sup>26</sup> Opět se mezi funkcionáři objevily známé tváře: Dr. Eduard Špatinka jako již predestinovaný předseda, Josef Purcner jako jednatel, Josef Limanovský jako pokladník, Jan Drahorád a Jakub Urbanec jako členové výboru ad.<sup>27</sup>

Prvním velkým úspěchem odboru bylo zřízení mateřské školky v roce 1884. K tomuto kroku dospěl na výborové schůzi 1. května 1884 po sdělení předsedy Špatinky, že *„dle doslechu a viditelných příprav zdejší odbor ‚Schulverein‘ zamýšlí příštím školním rokem zařídit ‚dětskou zahrádku‘ a pojistiti sobě na taký způsob oběti budoucí německé školy“*.<sup>28</sup> Činovníci nebrali jistě takovou zprávu na lehkou váhu, neboť v předchozím roce založila německá menšina dvoutřídní, tzv. šulfrajnskou soukromou školu pro 50 žáků.<sup>29</sup>



Soupeření o výchovu mládeže bylo jistě prestižní záležitostí, proto se místní odbor Ú. M. Š. rozhodl, že v co nejkratším čase vybuduje „dětskou zahrádku“ vlastním nákladem. Pražská Ústřední Matice podpořila tento záměr ročním příspěvkem 400 zlatých, finanční částkou přispěli také zdejší farář P. Valentin Bečvář a budějovický rodák, knihkupec a hudební nakladatel František Augustin Urbánek. Díky této pomoci mohla být mateřská školka, situovaná do zahradních prostor kavárníka Antonína Knesla, slavnostně otevřena již 10. září 1884. Její chod svěřil odbor pěstounce Bertě Kadlecové.<sup>30</sup>

Ještě před zprovozněním školky uspořádal Budivoj ve své spolkové místnosti 31. srpna 1884 hudební koncert, na kterém vystoupil skladatel Zdeněk Fibich, a kterého se osobně zúčastnili také skladatelé Jindřich z Kaanů a Karel Kovařovic, pozdější ředitel opery Národního divadla. Fibich poté věnoval „*Slavnému čten. pěveckému spolku ‚Budivoji‘ v Moravských Budějovicích*“ skladbu „Jarní romance“ a spolek na oplátku udělil umělci 5. září 1884 čestné členství. Pro P. Valentina Bečváře napsal Fibich později duchovní skladbu „Missa brevis“. Oba tituly vyšly nákladem Fr. A. Urbánka v Praze. Výtěžek z koncertního vystoupení, čítající 37 zlatých, byl určen pro potřeby místního odboru Ú. M. Š.<sup>31</sup> Budivoj pak i nadále podporoval matiční činnost sbírkami a věnováním části zisku ze svých akcí.

Ohlédneme – li se za výčet českých spolků, které v Moravských Budějovicích vznikly do první poloviny 80. let 19. století, uvědomíme si, že sice není příliš rozsáhlý, ale zároveň nikterak zanedbatelný. Působily zde: spolek všeobecně kulturní (Budivoj), záloženský (Vzájemná záložna), stavovský (učitelský spolek) a dva spolky zájmové (Okrašlovací spolek a místní odbor Ú. M. Š.). Jejich činnost nepochybně přispívala k posilování národního cítění, a tím i k větší angažovanosti širších vrstev obyvatelstva. Do aktivit buditelských spolků se totiž mohli zapojovat také občané, kteří byli nerovným volebním právem vyloučeni z účasti na životě politickém. Většina spolků nebyla uzavřena sociálně ani konfesijně a jejich členy se mohli stávat lidé různých profesí a státem uznaných náboženských vyznání.

---

<sup>1</sup> Názvy her ani jména jejich autorů bohužel neznáme. V roce 1839 měli divadelníci v úmyslu nastudovat některá blíže neurčená díla spisovatele a dramatika Augusta Friedricha von Kotzebue (1761 – 1819). Zda se tak skutečně stalo a s jakým výsledkem, nelze doložit.

<sup>2</sup> E. Jenerál, *Moravskobudějovičtí výčepníci*, Moravské Budějovice 1994, s. 117 (dále jen E. Jenerál, *Výčepníci...*).

<sup>3</sup> Tamtéž.

<sup>4</sup> To ostatně charakterizovalo místní společenské poměry až do obecní roztržky v r. 1881. Do té doby byly jak v českých, tak v německých spolcích zastoupeny obě národnostní skupiny. Také na divadle bylo možné slyšet české i německé dialogy.

<sup>5</sup> Povoleny byly pouze spolky s obecně prospěšným nebo oborovým zaměřením (zemědělské, lesnické, hospodářské, živnostenské, zaopatřovací a spořitelní ústavy...), o jejichž užitečnosti nikdo nepochyboval. S utužováním neabsolutistického režimu však rostla obava státu z jejich zneužití pro politické cíle, což přinášelo i zde četná omezení. K historicko právnímu vývoji spolkové problematiky blíže E. Drašarová: *Stát, spolek a spolčování*, in: *Paginae historie*, 1/1993, s. 152 – 177.

<sup>6</sup> E. Drašarová, c. d., s. 160.

<sup>7</sup> Situace kolem názvu spolku je poněkud komplikovaná. Oficiálně se nejprve jmenoval „Čtenářský spolek v Mor. Budějovicích“. Patrně ovlivněn slovanským hnutím z roku 1863, užíval také označení „Čtenářský spolek slovanský“, které ovšem nebylo úředně schváleným názvem. Jméno „Budivoj“ bylo přidáno až roku 1866, při změně stanov a rozšíření původního účelu spolku o další oblíbenou formu společenské zábavy – zpěv. Přejmenování na „Čtenářsko – zpěvácký spolek ‚Budivoj‘ v Mor. Budějovicích“ vydrželo až do roku 1894, kdy byl název spolku naposledy změněn na „Čtenářsko – pěvecký a ochotnický spolek ‚Budivoj‘ v Mor. Budějovicích“. Ten zůstal v platnosti až do rozpuštění spolku v roce 1946. Pro zjednodušení budu v této práci ve většině případů užívat zkráceného názvu „Budivoj“.

---

<sup>8</sup> SOKA Třebíč, f. Čtenářsko – pěvecký a ochotnický spolek Budivoj (dále jen f. Budivoj), inv. č. 16, k. 3. Schvalování stanov náleželo podle spolkového zákona do kompetence zemského politického úřadu. Na Moravě jím bylo brněnské místodržitelství.

<sup>9</sup> J. Janák, *Od vytvoření územní samosprávy do vzniku samostatného státu*, in: *Moravskobudějovicko, Jemnicko*, Brno 1997, s. 287 (dále jen J. Janák, *Od vytvoření územní samosprávy....*). Dějiny Budivoje zpracovával již ve dvacátých letech minulého století jeho významný člen Jan Funtíček, který měl k dispozici spolkový archiv, z něhož se do dnešních dnů dochovaly jen zlomky. Práci však nedokončil a zanechal v rukopisných poznámkách. Osudy spolku tak podrobně popsala až L. Smetanová: *Čtenářsko – pěvecký a ochotnický spolek Budivoj v Moravských Budějovicích – zrození, život a zánik*, in: *Západní Morava*, roč. 3/1999, s. 66 – 84.

<sup>10</sup> Fr. Procházka, *Historie Mor. Budějovic*, díl IV., s. 218. Rukopis uložen v SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 280. Weigelova kavárna se také stala první spolkovou místností Budivoje.

<sup>11</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 88, 97.

<sup>12</sup> SOKA Třebíč, f. Budivoj, k. 3, inv. č. 16, stanovy spolku z 11. 8. 1864

<sup>13</sup> Tamtéž, stanovy spolku z 12. 5. 1866.

<sup>14</sup> Více popisují v následující kapitole.

<sup>15</sup> Fr. Jech, *Soupis osob literárně, vědecky neb umělecky činných, které se v okrese mor. budějovickém narodily nebo v něm žily*, in: *Sborník vlastivědných statí o politickém okrese mor. – budějovickém*, Moravské Budějovice 1927, s. 262 (dále jen Fr. Jech, *Soupis osob...*); Týž, *Nástin dějin...*, s. 179; E. Jenerál, *Soupis biografí...*, s. 92 – 94.

<sup>16</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 112.

<sup>17</sup> Blíže Fr. Jech, *Pamětní list vydaný I. P. 1927 na památku založení „Ochotnického divadla“ v Mor. Budějovicích před 50 lety (1877)*, Moravské Budějovice 1927, nestr. (dále jen Fr. Jech, *Pamětní list...*).

- 
- <sup>18</sup> Srov. *120 let dobrovolné požární ochrany v Moravských Budějovicích 1874 – 1994*, Moravské Budějovice 1994, s. 5.
- <sup>19</sup> Tamtéž.
- <sup>20</sup> Tento název používal s mírnou obměnou až do roku 1894, kdy jej nahradil označením „Učitelství Komenského v Mor. Budějovicích“.
- <sup>21</sup> SOkA Třebíč, f. Učitelství Komenského Mor. Budějovice, inv. č. 1, k. 1, nestr., protokoly o schůzích z 3. 6. 1880 a 7. 7. 1881.
- <sup>22</sup> Tamtéž, stanovy z 16. 2. 1894. První stanovy schváleny 5. května 1880.
- <sup>23</sup> SOkA Třebíč, f. Okrašlovací spolek Moravské Budějovice, neusp. Stanovy schváleny zemskou správou 23. 2. 1882.
- <sup>24</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 180. Za zmínku stojí, že se František Vašek v revolučním roce 1848 jako člen akademické studentské legie zúčastnil bojů na pražských barikádách.
- <sup>25</sup> K této otázce blíže A. Špiritová, *Ústřední Matice školská v letech 1880 – 1919*, in: *Paginae historie*, 1/1993, s. 178 – 195. Budějovická odbočka Schulvereinu se poprvé připomíná v roce 1883 (viz níže).
- <sup>26</sup> SOkA Třebíč, f. Místní odbor Ústřední Matice školské v Moravských Budějovicích (dále jen f. Místní odbor Ú. M. Š.), neusp., seznam členů za rok 1883.
- <sup>27</sup> Tamtéž, zápisník o valné schůzi členů Ú. M. Š. z 23. 9. 1883. Stanovy schváleny zemskou správou 18. 7. 1883.
- <sup>28</sup> Tamtéž, zápisník o sezení výboru z 1. 5. 1884.
- <sup>29</sup> M. Šplíchalová, *Škola v Mor. Budějovicích*, in: *Památník k šedesátiletému jubileu školní budovy bývalých národních škol v Moravských Budějovicích*, Moravské Budějovice 1948, s. 4.
- <sup>30</sup> SOkA Třebíč, f. Místní odbor Ú. M. Š., zápisník o sezení výboru z 24. 5. a 6. 9. 1884; dále E. Jenerál, *Výčepníci...*, s. 160.
- <sup>31</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 107 – 108.

### 3. Vyhrocení česko – německých vztahů (1881 – 1888)

Úspěch Čechů v obecních volbách zároveň předznamenal konec poměrně klidného česko – německého soužití. Obě skupiny se doposud živě setkávaly na kulturním poli, kde byly jejich vztahy bezkonfliktní.<sup>1</sup> Němečtí občané, jisti si svojí mocenskou převahou, vznik českých spolků přijímali tolerantně, někteří se stávali i jejich členy. Ve výkladu Dr. Josefa Fišera se budějovičtí Němci a odrodilci „s počátku dívali na práci českých vlastenců se shovívavým pohrdáním, nevěřili v jejich úspěch a proto nebránili jejich podnikům. Sami se jich i účastnili, a podceňovali je, třebaže mnohdy bezohledně vybuchli“.<sup>2</sup>

Tak tomu bylo např. u Budivoje, jehož první stanovy byly také psány dvojjazyčně. Kulturní a vzdělávací činnost, kterou tento spolek vyvíjel, nenarážela na žádné národnostní problémy. Německému obyvatelstvu nebylo zatěžko angažovat se v česky hraném „Ochotnickém divadle“, české zástupce pro změnu nacházíme v německém dobrovolném hasičském sboru. V letech 1869 – 1873 působil ve městě také zábavní spolek Deutsch – slawischer Unterhaltungsverein.<sup>3</sup> Podobných příkladů byla celá řada.

Po roce 1881 však nepřátelství mezi českým a německým táborem proniklo nejen do veřejného života města, ale i do příbuzenských svazků, jež dříve národnostní napětí zmírňovaly.<sup>4</sup> Roztržka způsobila, že němečtí občané jednotně vystoupili z Budivoje a jako jeho protiváhu založili v roce 1885 čtenářský spolek Deutscher Leseverein. O jeho aktivitách máme bohužel jen torzovité informace. Neuspořádaný fond v SOkA Třebíč obsahuje pouze knihu protokolů z let 1888 – 1903 a stanovy, podle kterých spolku náleželo čtení novin a jiných tištěných děl, pořádání zábav, výletů, společenských setkání a přednášek s prospěšně vzdělávacím obsahem, pěstování a cvičení německých písní. Víme, že odebíral německý tisk – např. Deutsche Zeitung, Neue Freie Presse, Znaimer Wochenblatt, Fliegende Blätter ad. – a časem

vybudoval i vlastní knihovnu. Na konci 80. let evidoval kolem 50 členů, v jejichž čele stál Adalbert Frey, poslední německý starosta města.<sup>5</sup>

Obdobně vyjádřili Němci svoji nedůvěru české správě Městské spořitelny, když v roce 1888 otevřeli vlastní finanční ústav Spar – und Vorschussverein.<sup>6</sup> Čestnou výjimku představoval vznik utrakvistického Spolku vojenských vysloužilců. Společná válečná zkušenost dokázala překlenout nacionální vášně a veteráni spolupracovali bez jakýchkoliv problémů. K hlavní spolkové náplni patřila finanční podpora svých členů v nemoci a pravidelná účast na církevních a státních slavnostech, a to vždy ve spolkovém stejnokroji – na jehož vzhled kladl vnitřní řád velký důraz – a s vlastní hudbou. Ve funkci předsedy se po dlouhá léta střídal pekařský mistr Anton Krejča s průmyslníkem Matějem Smrčkou. Velení spolku se konalo v německé, po roce 1900 v české řeči.<sup>7</sup>

V ostatních případech byl Čechům vstup do německých spolků odepírán nebo z nich byli vylučováni, což nejméně pocítili v německém hasičském sboru, jehož velení se neúspěšně pokusili převzít do svých rukou. Vypovězená skupina kolem Eduarda Blažka se tak stala základem pro budoucí český sbor dobrovolných hasičů, založený s podporou radnice v roce 1899.<sup>8</sup> Těžkosti se nevyhnuly ani místní divadelní scéně. Činnost „Ochotnického divadla“ v první polovině 80. let až na občasná studentská představení prakticky ustala a jeviště i s dalším jméním převzal Budivoj. Teprve jeho jednateli Eduardu Adamíkovi se v červnu 1888 podařilo zřídit při spolku „odbor divadelních ochotníků“ a navázat tak na předchozí tvorbu, která se poprvé mohla opřít o pevný spolkový rámec.<sup>9</sup>

V takto vyhrocené atmosféře začal pracovat nový obecní výbor. Aby uvedl do odpovídajícího stavu obecní hospodaření – v mnoha ohledech zanedbané předchozí správou –, musel nejprve posílit obecní příjmy. Proto již v červenci 1881 z podnětu starosty Purcnera<sup>10</sup> rozhodl o zavedení 12–tileté daně z prodeje alkoholu, tzv. pivního a kořalečního krejcaru, s účinností od 1. ledna následujícího roku.<sup>11</sup> Zároveň upravil dobu výběru a výši těch poplatků, které přinášely do obecní pokladny podstatnou část finančních prostředků –

byly to např. platy z pronájmu obecních pozemků, bytů, městských vah, poplatky z prodeje na trzích, školní daň ad. Jen s příznivou rozpočtovou bilancí se dalo uvažovat o větších finančních investicích. Případný schodek vyrovnávaly přírážky k obecním daním.

Výbor v souvislosti s okamžitými potřebami města věnoval od počátku velkou pozornost údržbě ulic, komunikací a plnění hygienických předpisů. V roce 1882 byly v centru města dokončeny chybějící chodníky, odstraněna páchnoucí hnojniště a o rok později zahájeno dláždění Dolního náměstí. Náklady na práce s tím spojené částečně hradila obec, částečně majetní měšťané, kteří byli za údržbu okolí svých domů zodpovědní. Tyto projekty schválili zastupitelé podle návrhů Františka Vaška, člena výboru a zároveň předsedy Okrašlovacího spolku.<sup>12</sup> V dalších letech se město zasadilo o zřízení pumpy na Dolním náměstí (1884) a rekonstrukci obecní cihelny (1886).

Německá opozice ovšem činnost českého zastupitelstva všemožně narušovala. Největší boje se na úrovni samosprávy odehrávaly ve školství. Od roku 1870 byla zdejší obecná škola – nahrazující starší triviální a čtyřtřídní hlavní farní školu – svěřena školskými zákony do pravomoci obecního výboru, který začal v nadcházejícím desetiletí usilovat o vznik vyššího vzdělávacího ústavu. Město totiž dosud postrádalo možnost navazujícího studia; s výjimkou let 1869 – 1879, kdy zde působila tzv. Fortbildungsschule. Tato německá pokračovací škola byla obdobou znojenské Unterrealschule, nižší dvoutřídní reálky. Vyučovalo se na ní vedle obvyklých předmětů též latině, francouzštině, těsnopisu, zpěvu a tělocviku, takže poskytovala na místní poměry velmi slušné vzdělání. Závěrečné zkoušky pak budějovičtí studenti skládali na zmíněné znojenské „podreálce“. Zanikla v roce 1879, když byl její zakladatel a řídící učitel Johann Javurek přeložen do Jaroměřic nad Rokytnou.<sup>13</sup> Zatímco v obecné škole probíhala výuka v obou jazycích, na Fortbildungsschule se učilo jen německy, což odpovídalo všeobecné situaci té doby, ve které byla možnost vyššího vzdělání podmíněna znalostí němčiny.

Příležitost k dalšímu vzdělávání získalo město až v souvislosti s výnosem

zemské školní rady z 19. dubna 1886, který povoloval zřídit v Budějovicích „školou měšťanskou pro chlapce s vyučovací řečí českou a s povinným vyučováním jazyku německému“.<sup>14</sup> Obecnímu výboru tím zároveň připadl úkol zajistit stavbu nového školního objektu. Návrhy na jeho vybudování se zabýval již od roku 1884, neboť otázka nové budovy se stala naléhavou i z hlediska potřeb obecné školy, kde počet žáků po roce 1880 přesáhl 600 míst a staré prostory kapacitně naprosto nedostačovaly.<sup>15</sup> Teprve kladné vyjádření zemské školní rady ale urychlilo přípravné práce.

Ještě v dubnu 1886 zvolil obecní výbor odbornou stavební komisi (ve složení Dr. Eduard Špatinka, Mag. Chir. František Vašek, Josef Svoboda, Jan Urbanec a Arnold Čermák), která měla společně s obecním představenstvem sestavit podmínky pro zadání stavby.<sup>16</sup> V srpnu 1887 pak starosta Purcner jako předseda místní školní rady vypsál konkurzní řízení, na jehož základě byl stavbou měšťanské školy pověřen místní stavitel Antonín Svoboda.<sup>17</sup>

Po schválení technické dokumentace byly v září 1887 zahájeny stavební práce. Pro stavbu byla vybrána plocha na Dolním náměstí vedle budovy obecního úřadu, pročež muselo město odkoupit dva obytné domy stojící v této lokalitě.<sup>18</sup> Počáteční rozpočet 74 164 zlatých, postupně vzrostl až na částku 100 000 zlatých. Navýšení investic odpovídalo rozsahu výstavby i dalším úpravám, přesto bylo Němcům před blížícími se komunálními volbami<sup>19</sup> vítanou záminkou k novému útoku na českou radnici. Mluvčími německé menšiny a zároveň hlavními kritiky českého vedení byli tehdy bratři Hummerové. Josef Hummer, který působil ve městě od roku 1886 jako notář, založil a po dlouhá léta řídil německou záložnu, Kaspar Hummer patřil k užšímu vedení německých hasičů. Právě on nesl hlavní díl odpovědnosti za nucený odchod Čechů ze sboru.<sup>20</sup> Obecní představenstvo muselo čelit jejich nařknutí z nehospodárného zacházení s obecními financemi a z neúměrného zatěžování berních poplatníků. Sám starosta Purcner v sezení obecního výboru upozornil na skutečnost, že „následkem vypsaných voleb se roztrušují v městě všeliké řeči, že výbor darebně hospodaří... a že se s obecním jměním hraje hazardní hra



*jako když se hraje ‚ferbl‘...“.*<sup>21</sup> Takové výtky ale neměly své opodstatnění, neboť náklady na stavbu školy byly plně hrazeny z prostředků Městské spořitelny, která k pokrytí potřebných výloh využila přebytků svého rezervního fondu.<sup>22</sup>

Výsledky obecních voleb z roku 1888 nakonec přinesly Němcům trpké zklamání, neboť vyvrátily jejich nepodložené výpady a znovu potvrdily převahu české strany, která tentokrát, i přes tradičně nízkou volební účast, ovládla také 3. volební sbor. Zvoleni byli: Josef Purcner, Jakub Urbanec, Ferdinand Haupt, Dr. Eduard Špatinka, František Beránek, Matěj Krampla, Alexander Ruchinger, Jan Drahorád, P. Valentin Bečvář, Cirill Hain, Jan Urbanec, František Knesl, Franc Šplíchal, Jan Hladič, Matěj Poišek, Ondřej Doležal, Antonín Svoboda, Matěj Franěk, Jan Smetana, Josef Komzák, Matěj Šplíchal, Josef Koranda a Mag. Chir. František Vašek. Starostou se již potřetí v řadě stal Josef Purcner, městskými radními Jakub Urbanec, Ferdinand Haupt, Dr. Eduard Špatinka a František Beránek.<sup>23</sup>

Kompetence členů obecního představenstva byly rozděleny následovně: starosta Josef Purcner měl na starost *„zastupování obce navenek, korespondenci s úřady, policii čeledi a dělníků se týkající, čelední řád, policii mravnosti, chudobinství, dobročinné ústavy obecní, školství, smírčí úřad, dobrovolné licitace, dohled na celou správu a na jmění obecní“*, radní Jakub Urbanec *„policii potravní, správu všech fondů obci podléhajících, obecní hospodářství a vybírání daní“*, radní Ferdinand Haupt *„bezpečnost osoby a jmění, obecní cesty, mosty, vodu, polní policii, správu cyhelny“*, radní František Beránek *„kontrolorství cyhelny“* a radní Dr. Eduard Špatinka *„zdravotnictví a stavby“*.<sup>24</sup>

Navzdory politickým úspěchům byla agenda na radnici ještě několik let vedena zčásti německy. Byl to důsledek mnohaletého zakořenění němčiny v úřední praxi. Od jejího užívání upustil v roce 1891 městský tajemník Eduard Adamík. Městská spořitelna začala plně česky úřadovat až v roce 1896, ačkoli protokoly o sezeních spořitelního výboru a ředitelství byly vedeny v češtině od ledna 1883.<sup>25</sup>

Stavbu nové školní budovy, kterou německá obstrukce na čas přerušila, se podařilo úspěšně dokončit a 17. září 1888 zde byla zahájena výuka 1. ročníku chlapecké měšťanské školy. Slavnostní vysvěcení se konalo 9. září společně s oslavou jubilea čtyřicetileté vlády císaře Františka Josefa.<sup>26</sup> Prvním ředitelem ústavu byl jmenován Mořic Ptáček. Když byl v únoru 1889 na vlastní žádost přeložen do Jemnice, stal se prozatímním správcem a od prosince 1890 novým ředitelem školy odborný učitel Emanuel Krška.<sup>27</sup> V prostorném dvoupatrovém objektu našla své místo také mateřská školka – udržovaná nadále místním odborem U. M. Š., pětiletá obecná škola a od září 1890 rovněž dívčí měšťanská škola.<sup>28</sup>

V českém spolkovém životě nedošlo ve druhé půli 80. let k podstatným změnám. Vedení města bylo plně zaměstnáno narovnáním obecních poměrů, muselo řešit nebývalé finanční závazky a odolávat častým německým útokům. Další vlna vytváření nových spolků proto na české straně nastala až počátkem 90. let. V protívětrném táboře byla situace odlišná. Po ztrátě pozic se německá menšina prostřednictvím několika nově založených institucí pokusila mobilizovat veškeré síly k odvetnému úderu. Ve snaze opět převzít moc ale neuspěla, česká vláda byla díky poctivé práci v obecních záležitostech již dostatečně konsolidovaná. Vzrostla její důvěra u veřejnosti, což se odrazilo i ve volebním výsledku. „Střídání stráží“ ovlivnilo spolkový život také v tom smyslu, že po roce 1881 již ve městě – až na jediný případ – nenacházíme spolky národnostně smíšené. Němci odešli z českých institucí a uzavřeli se ve svých centrech. Ve městě vznikla národnostní hráz, kterou se již nepodařilo odstranit.

---

<sup>1</sup> Aspekty česko – německých vztahů v prostředí moravských měst se ve své studii zabývá J. Malíř: *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848 – 1871*, in: *ČMM*, 109/1990, č. 2, s. 345 – 363. Řada jeho závěrů má obecnou platnost a odpovídá také místní dobové realitě.

<sup>2</sup> J. Fišer, *Poměry národnostní a kulturní...*, s. 10.

---

<sup>3</sup> Stanovy spolku z 30. září 1869 potvrdilo místodržitelství 9. prosince t. r. J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 180.

<sup>4</sup> Tehdejší neutěšené poměry v národnostně smíšených rodinách se dokonce staly námětem k literárnímu zpracování. Věrně je vykreslil spisovatel Václav Kosmák v románu „Eugenie“, který vyšel knižně již v roce 1886.

<sup>5</sup> SOKA Třebíč, f. Německý čtenářský spolek v Mor. Budějovicích, neusp., Protokolle des deutschen Lesevereines in Mähr. Budwitz (1888 – 1903), Satzungen des deutschen Vereines in Mähr. Budwitz – schválené zemskou správou 23. 11. 1885.

<sup>6</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 120.

<sup>7</sup> SOKA Třebíč, f. Spolek vojenských vysloužilců v Mor. Budějovicích, kniha zápisů o schůzích spolku (1886 – 1918), inv. č. 1, nestr. Česko – německé stanovy schváleny zemskou správou 15. 4. 1886.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Založení českého hasičského sboru v Mor. Budějovicích před 50 lety*, in: *Památník sboru dobrovolných hasičů města Moravských Budějovic. O padesátém výročí založení sboru 1899 – 1949*, Moravské Budějovice 1949, s. 12 (dále jen Fr. Jech, *Založení českého hasičského sboru...*).

<sup>9</sup> Blíže Česká Thalia. Orgán Ústřední Matice divadelních ochotníkův, roč. 3, č. 18, 20. 6. 1889, s. 212.

<sup>10</sup> Ve většině případů to byl právě starosta města, kdo předkládal návrhy a připomínky, které pak obecní výbor projednával.

<sup>11</sup> Daň byla stanovena takto: z 1 litru piva a obyčejné kořalky pod 13° – 1 zlatý, z 1 litru lihu, rumu, likérů a jiných lepších lihovin – 3 zlaté. Její vybírání povolil zemský výbor 7. ledna 1882. SOKA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových ze 17. 7. 1881; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 43. Pivní a kořaleční krejcar tvořil v 80. letech 15 – 20 % celoročního obecního příjmu. V budoucnu byl vypsán ještě několikrát.

<sup>12</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových z 20. 1. 1882 a 29. 4. 1883.

<sup>13</sup> M. Šplíchalová, c. d., s. 4.

- 
- <sup>14</sup> SOkA Třebíč, f. Národní škola chlapecká v Moravských Budějovicích, inv. č. 95, kronika školní (1867 – 1916), s. 11.
- <sup>15</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových z 16. 8. 1884; Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 120.
- <sup>16</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisníky o sezeních výborových ze 4. 4. 1886.
- <sup>17</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 1003, k. 137, nestr., protokoly místní školní rady z 28. 8. a 5. 9. 1887.
- <sup>18</sup> Za oba domy obec zaplatila 9 900 zlatých. Tamtéž, protokol místní školní rady z 28. 8. 1887.
- <sup>19</sup> Poslední volby z roku 1884 složení obecního výboru výrazně neovlivnily.
- <sup>20</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 47 – 48; Týž, *Založení českého hasičského sboru...*, s. 11.
- <sup>21</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, nezn., zápisník o sezeních výborových ze 17. 7. 1887.
- <sup>22</sup> Tamtéž, zápisník o sezeních výborových z 27. 10. 1886.
- <sup>23</sup> Jelikož se protokol o volbě ani tentokrát nezachoval, čerpal jsem jména zvolených zastupitelů ze zápisu první povolební schůze obecního výboru. Seznam proto není úplný, ne všichni členové výboru se sezení zúčastnili. SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 62, nestr., zápisník o sezeních výborových z 25. 5. 1889.
- <sup>24</sup> Tamtéž.
- <sup>25</sup> E. Nováčková, *Moravské Budějovice*, in: *Moravskobudějovicko, Jemnicko*, Brno 1997, s. 510; Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny...*, s. IV.
- <sup>26</sup> Na oddanosti radnice k císaři a monarchii neměly změny ve vedení města žádný vliv. Také čeští členové obecního výboru se aktivně podíleli na organizaci nejrůznějších oslav (jmenin, narozenin, výročí apod.), spojených s habsburským domem.
- <sup>27</sup> *Výroční zpráva chlapecké školy obecné a měšťanské v Mor. Budějovicích za školní rok 1890 – 91*, Moravské Budějovice 1891, s. 8.
- <sup>28</sup> M. Šplíchalová, c. d., s. 5.

### III. Moravské Budějovice na přelomu 19. a 20. století

#### 4. Poměry v obou nacionálních táborech

V 90. letech nebyla situace moravskobudějovických Němců nikterak příznivá. Rokem 1888 definitivně ztroskotaly jejich snahy o znovunastolení vlády na radnici a později neuspěli ani při prosazování návrhu zřídit ve městě vlastní obecnou školu.<sup>1</sup> Němečtí obyvatelé totiž početně slábli; někteří se z města odstěhovali, jiní pozvolna splynuli s českým jazykovým a kulturním prostředím. Běžně tu žily rodiny, kdy se rodiče cítili být Němci, ale jejich děti se již hlásily k českému živlu. Zatímco v roce 1880 se v Moravských Budějovicích k německé obcovací řeči přihlásilo 358 osob (tj. přibližně 12%), v roce 1890 už jen 215 osob (tj. 6,5% ) a o deset let později pouze 130 osob (tj. 3,7%), z celkového počtu obyvatel města.<sup>2</sup> Ani příslušnost k německému jazyku však vždy nevyovídala o příslušnosti národnostní. V představách některých Čechů byla němčina stále prostředkem k dosažení lepšího sociálního postavení a známkou vyšší společenské úrovně. Rekonstruovat počet národně se vymezujících německých obyvatel na základě těchto statistických údajů by proto mohlo být zavádějící.

Žalostný stav budějovického německví dokumentuje i skutečnost, že pro nedostatek dětí byla v roce 1897 zrušena tzv. šulfrajnská soukromá škola, vyučující od roku 1883. Místní školní rada sepsala v této věci rozsáhlé odůvodnění, z něhož cituji: „...*děti zdejší soukromé školy německé s právem veřejnosti, udržované německým školským spolkem ve Vídni až snad na 2 dítky, nedávno a snad jen dočasně přistěhovalé, jak hodnověrné osoby věci znalé mohou dosvědčiti, česky rozumějí. Ale ovšem převážná část dítek těch jest původu českého, tak že do školy té vstupující ani slova německého neznají. Následkem toho také odpp. kněží, ve škole té vyučující, chtějí – li jakého úspěchu se dopracovati, poměry nuceni jsou česky vyučovati, českým výkladem vedle německého si vypomáhati. ...pak jest škola ta v nejlepším případě utrakvistickou – a pak zbytečnou...*”<sup>3</sup> Podobně skončil i předchozí

pokus založit turnerskou tělocvičnou jednotu, jež se rozešla krátce po svém vzniku v roce 1894.<sup>4</sup>

Centrem německých spolků se v této době stal hostinec Klemense Meschkae, zvaný Deutsches Haus,<sup>5</sup> kde již dříve nalezla útočiště záložna Spar – und Vorschussverein, čtenářský spolek Deutscher Leseverein i hasičský sbor Freiwilliger Feuerwehr – Verein. Ten dokázal i nadále odolávat snahám o počestění. V prosinci 1898 odmítl nabídku starosty města Purcnera, že obec na vlastní náklady postaví sboru nové skladiště, když se do budoucna „zdrží všech protičeských demonstrací, zavede české velení a přidá se k české hasičské župě“.<sup>6</sup> Uhájil tím sice svoji samostatnost, ale vzápětí byl zastíněn nově vytvořeným českým obecním hasičským sborem, který v protipožární ochraně města zcela převzal iniciativu.<sup>7</sup>

Pro českou společnost představoval přelom 80. a 90. let novou etapu kulturního, národního i ekonomického rozvoje. V krátkém časovém rozmezí vznikla řada spolků a ústavů, kupř. Tělocvičná jednota Sokol (1889),<sup>8</sup> dívčí měšťanská škola (1890),<sup>9</sup> Ženský, pěvecký a vzdělávací spolek „Eliška Krásnohorská“ (1891/92)<sup>10</sup> ad.

Stanovy Sokola, vypracované po vzoru znojemské jednoty, byly potvrzeny 19. června 1889 a ustavující valná hromada se konala 13. července t. r. v sále městské radnice. O jeho založení se, jako již tradičně, zasloužili hlavně činovníci Budivoje, z nichž někteří byli také zvoleni do předsednictva a výboru – JUDr. Eduard Špatinka starostou, Eduard Adamík náčelníkem, Jan Drahorád hospodářem apod. Oba spolky po celé nadcházející desetiletí úzce spolupracovaly.<sup>11</sup>

Podobně jako škola chlapecká byla i dívčí měšťanská škola ústavem „s vyučovacím jazykem českým a s řečí německou jakožto předmětem obligátním“. Zemská školní rada schválila její zřízení na žádost městského zastupitelstva a místní školní rady 5. května 1890. Vyučovat se začalo 1. září t. r. Škola měla od dubna 1892 své vlastní ředitelství, v jehož čele stál až do roku 1915 Jan Funtíček.<sup>12</sup>

Právě ředitel dívčí měšťanské školy měl posléze hlavní podíl na vzniku prvního budějovického ženského spolku. Z Funtíčkovy návrhu vzešlo na konci roku 1891 „prozatímní komité“, které podle předlohy vyškovského Dívčího pěveckého a vzdělávacího spolku „Milada“ vypracovalo spolkové stanovy. Nesly datum 15. prosince 1891 a moravské místodržitelství je schválilo 22. února 1892. Ustavující schůze, na níž byla první předsedkyní spolku zvolena paní Marie Paclíková, se sešla 24. dubna 1892.<sup>13</sup> Vedle činností, jež měla „Krásnohorská“ obsaženy v názvu, byla její důležitou náplní také dobročinnost, zvláště péče o chudé a osiřelé děti. Plnila roli jakéhosi elitního klubu pro manželky a dcery členů Budivoje.

Velkým kulturním přínosem bylo vybudování Národního domu v letech 1892 – 1893 v dnešní Purcnerově ulici, jehož stavbu řídila a dotovala Vzájemná záložna. Celkové náklady s přístavbami a vnitřním vybavením činily 120 000 zlatých, stavbu opět provedl osvědčený zednický mistr Antonín Svoboda.<sup>14</sup> Rozsáhlý objekt, zvaný též Besední dům nebo Beseda, se stal domovským sídlem Budivoje, který jej zpřístupnil i dalším spolkům. Tělocvičné jednotě Sokol bezplatně zapůjčil čítárnu a sál s jevištěm, kde až do roku 1905 pořádala vlastní divadelní představení i jiné spolkové akce.<sup>15</sup> Právě pro místní divadelníky byla stavba Národního domu zlomovým okamžikem v jejich další práci, neboť získali první stálé jeviště. Do jeho vytvoření hrávalo „Ochotnické divadlo“ a později i divadelní odbor Budivoje na více místech: v Obecním domě, v hostinci „U bílého koníčka“, Mittnerově kavárně i jinde. Čtené zkoušky se vzhledem k nedostatku jiných prostor často konaly v advokátní kanceláři Eduarda Špatinky.<sup>16</sup>

Otevření Besedy bylo pro město významnou událostí. Na místní poměry velkolepou slavnost zorganizoval Budivoj společně se Sokolem a „Eliškou Krásnohorskou“. Začala v sobotu 8. září 1893 slavnostním večerem v nové budově, kde promluvili kněz Václav Kosmák, Jan Funtíček a Eduard Adamík. Po prosloveh vystoupila Kmochova kolínská hudba a program vyvrcholil divadelním představením. Druhý den ráno byla před Národním domem

sloužena mše svatá, na které opět promluvil Václav Kosmák a v poledně se v Národním domě konal banket s přípitky. Poté odešli účastníci oslav do Háje,<sup>17</sup> kde zhlédli veřejné cvičení Sokola, kterého se zúčastnili i sousední jednoty z Jaroměřic nad Rokytnou, Jemnice a Znojma. Cvičilo 62 sokolů v 7 družstvech. Přijely i sokolské deputace z Dačic, Dukovan, Pelhřimova, Rychnova nad Kněžnou, Třebíče, Třeště a dokonce i z Vídně. Na závěr oslav se večer v Národním domě uskutečnil taneční ples. Slavnost vynesla 53 zlatých a 90 krejcarů. Polovinu zisku si ponechal Budivoj a o druhou polovinu se rozdělil Sokol s „Eliškou Krásnohorskou“.<sup>18</sup>

Příliv českých nepolitických spolků pokračoval také ve druhé polovině 90. let. Z institucí, které v tomto období vznikly, nejvýrazněji do dalšího vývoje zasáhly: Družstvo ku zřízení tělocvičny pro tělocvičnou jednotu Sokol v Mor. Budějovicích (1896),<sup>19</sup> Řemeslnická beseda (1897),<sup>20</sup> Sbor dobrovolných hasičů města Mor. Budějovic (1899)<sup>21</sup> a místní odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu (1899).<sup>22</sup>

Jediným, zato však velmi důležitým a finančně náročným úkolem Družstva ku zřízení tělocvičny bylo vybudování sokolského cvičebního zázemí. Budějovický Sokol totiž neměl od svého založení vlastní prostory. Místní školní rada mu sice ještě v červenci 1889 zapůjčila tělocvičnu a kabinet v budově měšťanské školy,<sup>23</sup> jednota se však poměrně rychle rozrůstala a otázka nového objektu začala být stále aktuálnější. Sokolský výbor proto v březnu 1896 oznámil ustavení zmíněného Družstva. Na valné hromadě 16. září t. r. byli jeho prvními činovníky zvoleni: předsedou Josef Purcner, místopředsdou JUDr. Eduard Špatinka, jednatelem František Šusta, pokladníkem JUDr. Jindřich Picka ad. Když se podařilo nashromáždit dostatek prostředků – hlavně z členských příspěvků, sbírek, darů a vydaných dlužních úpisů –, byla v roce 1902 zahájena stavba sokolovny. Stavební pozemek vedle kaple sv. Jana Nepomuckého věnovala obec Družstvu již o dva roky dříve.<sup>24</sup>

O počátcích Řemeslnické besedy nemáme mnoho informací. Sídliila nejprve v hostinci Ferdinanda Haupta a v roce 1905 krátce používala také



spolkové místnosti Budivoje. Jejím úkolem bylo rozšiřovat odborné vědomosti svých členů a prosazovat jejich živnostenské zájmy.<sup>25</sup> Předseda spolku perleťář Josef Řehák se později stal významným exponentem pokrokového hnutí.

K založení Sboru dobrovolných hasičů došlo nedlouho poté, co se městu ani za cenu ústupků nepodařilo přimět německý Freiwilliger Feuerwehr – Verein ke změně velení. Spolkové stanovy schválil obecní výbor 28. března 1899<sup>26</sup> a 18. července t. r. byli na ustavující schůzi zvoleni první činovníci: předsedou starosta města Josef Purcner, velitelem Eduard Blažek, zástupcem velitele Josef Řehák ad. Radnice také převzala nad českými hasiči záštitu a od počátku je hmotně a finančně podporovala. Ještě v roce 1899 nechala s pomocí Městské spořitelny postavit hasičské skladiště a přispěla na zakoupení nezbytného technického vybavení a výstroje. Likvidace požárů nebyla jedinou náplní hasičského sboru – od září 1900 při něm působilo „divadelní družstvo“ a ve volných chvílích se někteří jeho členové věnovali sborovému zpěvu.<sup>27</sup>

Ustavující valná hromada místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu se sešla 22. října 1899 ve dvoraně Národního domu. Aklamačně zvolený výbor nazítří v první řádné schůzi jmenoval svým předsedou Jaroslava Palliardiho, jednatelem Stanislava Maráka, pokladníkem Josefa Fabeše a knihovníkem Albína Plichtu.<sup>28</sup> Jednota, která měla na počátku 62 členů a sestávala z několika sekcí (sociální, zábavní, tiskové ad.), vyvíjela v příštích deseti letech poměrně intenzivní činnost. Podstatné těžiště její práce spočívalo v pořádání různých akademií a vystoupení, jejichž výtěžky byly často věnovány na podporu českého menšinového školství v okolí.

Významný posun pocítilo město v politicko – správní sféře. Větší důraz státu na národnostní složení územně správních celků způsobil, že Moravské Budějovice byly vyčleněny z pravomoci německého okresního hejtmantství ve Znojmě a od 1. listopadu 1896 se staly střediskem vlastního politického okresu.<sup>29</sup> Zřízení okresního hejtmantství povzneslo město navenek a promítlo se do mnoha jeho veřejných aktivit. Za nově vzniklými pracovními místy přicházeli

Josef Řehák

noví lidé, zvláště z řad inteligence, kteří brzy zásadně ovlivnili místní společenské dění.

Svébytnou kapitolu ve spolkovém životě Moravských Budějovic vytvářejí spolky židovské. Židovští obyvatelé žili na předměstí Budějovic od středověku – podle nejstarších městských knih již na konci 14. století. V roce 1564 však byli obviněni ze zavlečení morové nákazy a trvale vypovězeni.<sup>30</sup> Novodobá židovská komunita se začala v Budějovicích vytvářet od 60. let 19. století, v souvislosti s oživením hospodářské činnosti a s rozvojem obchodu, za nímž se do města stěhovaly celé rodiny. Z ekonomického hlediska byla úzce spojena s německým prostředím, čímž posilovala místní upadající etnikum. Zároveň ji vnitřně stmelovalo silné náboženské pouto, které zaručovalo všem souvěrcům vzájemnou pomoc a podporu.

Nejstarší budějovický židovský spolek, jehož stanovy byly schváleny 20. května 1894, nesl název Israelitischer Frauenhilfsverein.<sup>31</sup> Zabýval se z valné části právě dobročinností, která sestávala mj. z péče o nemocné a umírající židovské ženy a z poskytování stravy a ošacení chudým školním dětem.<sup>32</sup> Největší aktivitu zaznamenal na počátku 20. století, kdy se zasloužil o vybudování židovského hřbitova (1908) a synagogy (1910).

---

<sup>1</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 50.

<sup>2</sup> *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960*, sv. 12, Ostrava 1990, s. 127 (dále jen *Historický místopis...*).

<sup>3</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 1003, k. 137, nestr., protokol místní školní rady z dubna 1897.

<sup>4</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 61.

<sup>5</sup> Čeští obyvatelé posměšně říkali hostinci „myší díra“, podle zkomoleniny příjmení jeho majitele. E. Jenerál, *Výčepníci...*, s. 179.

<sup>6</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 62, nestr., zápisník obecního výboru z 20. 12. 1898.

- 
- <sup>7</sup> Stejně jako ostatní německé organizace zanikl i Freiwilliger Feuerwehr – Verein krátce po skončení první světové války. Pouze finanční ústav přečkal pád rakousko – uherské monarchie a poskytoval své služby až do roku 1925. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 49 – 50.
- <sup>8</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 56.
- <sup>9</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 121.
- <sup>10</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 2.
- <sup>11</sup> Blíže Fr. Šusta, *Nástin desítileté práce v Sokole budějovském*, in: *Deset let sokolské práce tělocvičné jednoty „Sokol“ v Mor. Budějovicích*, Moravské Budějovice 1899, s. 6 (dále jen Fr. Šusta, *Nástin...*).
- <sup>12</sup> SOkA Třebíč, f. Národní škola dívčí v Moravských Budějovicích, inv. č. 159, kronika školy (1891 – 1953), s. 9 – 10.
- <sup>13</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 54 – 56.
- <sup>14</sup> Tamtéž, s. 54, 57.
- <sup>15</sup> Divadelní činnost Sokola vzrostla zvláště po ustavení vzdělávacího odboru v roce 1898. Fr. Jech, *Pamětní list...*, nestr.
- <sup>16</sup> Fr. Jech, *Pamětní list...*, nestr.; Týž, *Obrázky z dějin...*, s. 104.
- <sup>17</sup> Háj – lesík za městem. Známý také v německé podobě „Sternwald“.
- <sup>18</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 57.
- <sup>19</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 58. Stanovy schváleny zemskou správou 13. 5. 1896.
- <sup>20</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 61.
- <sup>21</sup> Fr. Jech, *Založení českého hasičského sboru...*, s. 12 – 13.
- <sup>22</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 9. Stanovy schváleny zemskou správou 25. 9. 1899.
- <sup>23</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 62, nestr., protokol místní školní rady (omylem vepsán do zápisníku o sezeních výborových) z 25. 7. 1889.

---

<sup>24</sup> Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích a jeho první dvě tělocvičny*, in: *Památník sletu sokolské župy plukovníka Švece v Mor. Budějovicích 1931*, Moravské Budějovice 1931, s. 52 (dále jen Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích...*).

<sup>25</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 61.

<sup>26</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 62, nestr., zápisník o sezeních výborových z 28. 3. 1899.

<sup>27</sup> Fr. Jech, *Založení českého hasičského sboru...*, s. 12 – 13.

<sup>28</sup> SOkA Třebíč, f. Národní jednota pro jihozápadní Moravu – místní odbor Moravské Budějovice (dále jen f. Národní jednota), kniha protokolů o schůzích výboru (1899 – 1931), inv. č. 1, k. 1, nestr., zápis z 23. 10. 1899.

<sup>29</sup> Novou správní instancí vytvářely soudní okresy Moravské Budějovice a Jemnice; jemnický s. o. do té doby náležel pod politickou správu v Dačicích. Prvním hejtmanem byl jmenován hrabě Arnošt Marschall, který ve městě působil do roku 1905. Po něm převzal vedení úřadu Alois Minks (1905 – 1918). *Historický místopis...*, s. 115; J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 222.

<sup>30</sup> E. Jenerál, *Moravskobudějovičtí Židé*, Moravské Budějovice 1987, s. 61 (dále jen E. Jenerál, *Židé...*).

<sup>31</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 4.

<sup>32</sup> E. Jenerál, *Židé...*, s. 239.

## 5. Počátky politických spolků

Upevněním pozice na radnici zmizel české straně sjednocující protivník. Německá menšina zůstala součástí města, byla však trvale vytlačena z obecního rozhodování. Její aktivita zůstala omezena na kulturní oblast, ani zde ale v následujícím období již veřejný život nijak zásadně neovlivňovala. Moravskobudějovickým Čechům se tím otevřel prostor k názorové diferenciaci uvnitř vlastního tábora. K dosavadním spolkům rozličného zaměření začaly v 90. letech přistupovat spolky s politickým programem, spjaté svojí činností s politickými stranami.

První projevy politické angažovanosti byly v místním prostředí zaznamenány v souvislosti s tzv. táborovým hnutím na rozhraní 60. a 70. let. Řada budějovických obyvatel se pod vedením Dr. Špatinky účastnila 17. září 1871 manifestačního tábora u Jevišovic, aby zde v rámci probíhajícího jednání o česko – rakouském vyrovnání podpořila české národní požadavky. V přijaté rezoluci byla vyslovena potřeba vzniku národních škol spravovaných obcemi, zřizování čtenářských a politických spolků, úpravy zemského zřízení, vydání zákona o národnostech a zavedení samosprávy. Shromáždění předsedal znojemský notář Jan Vlček, vedoucí činitel Besedy Znojemské.<sup>1</sup> Podle soudobého tisku se tábora zúčastnilo 15 – 16 tisíc lidí ze Znojemska, Budějovicka a Krumlovska.<sup>2</sup>

Dá se předpokládat, že mezi uvědomělými obyvateli Moravských Budějovic měla po tři desetiletí všeobecnou podporu moravská národní strana, konstituovaná v roce 1861 u příležitosti voleb do obnoveného moravského zemského sněmu a považovaná za odnož národní strany v Čechách (tzv. staročeské).<sup>3</sup> Její postupné štěpení, k němuž docházelo v důsledku odlišných přístupů jednotlivých frakcí k národním, církevněpolitickým a sociálním otázkám, se přirozeně promítlo i do místních poměrů.

Stoupenci staročeského jádra se sdružili v Politickém spolku, který byl ustaven 27. září 1891 na valné hromadě v jihlavském hotelu „U tří knížat“,

s působností pro soudní okresy Jihlava, Telč, Dačice, Jemnice, Vranov nad Dyjí, Moravské Budějovice a Znojmo. Za Moravské Budějovice byl do spolkového výboru zvolen Eduard Adamík, městský tajemník a zasloužilý činitel Sokola a Budivoje.<sup>4</sup> Členy Politického spolku byli hlavně příslušníci místní majetné nobility, tzv. první generace politiků, která zvítězila v národnostním boji o radnici a z níž později vzešel konzervativní blok. Tito lidé zaujímali významné postavení nejen v obecní samosprávě, ale zároveň také v hospodářských, finančních a spolkových institucích. Nejednalo se o věc nijak výjimečnou. Jedny a ty samé osobnosti řídily veřejný život města v oblastech, jež se navzájem prolínaly. Například starosta města Josef Purcner zastával současně celou řadu funkcí, z nichž některé přímo souvisely s výkonem jeho úřadu, jiné měly spíše reprezentační charakter: byl ředitelem Městské spořitelny, místopředsdou Vzájemné záložny, jednatelem místního odboru Ústřední Matice školské, členem výboru Okrašlovacího spolku, předsedal Budivoji, českému sboru dobrovolných hasičů, místní školní radě ad.<sup>5</sup>

Politický spolek se stal protiváhou místních příznivců moravské lidové strany. Ta byla založena v únoru 1891 jako volná obdoba české národní strany svobodomyšlné (tzv. mladočeské).<sup>6</sup> Později se ale od politické koncepce mladočechů odklonila a navázala spolupráci s moravskými pokrokaři.<sup>7</sup> Na rozdíl od Politického klubu nacházela lidová strana podporu mezi zdejšími středními vrstvami (živnostníky, drobnými malovýrobci, nižším úřednictvem) a liberálně orientovanou městskou inteligencí. K předním zastáncům její politiky patřil obchodník Jan Drahorád.<sup>8</sup> Budějovická odbočka moravské lidové strany nejspíše neexistovala nebo o ní prameny mlčí.

V kontrastu s okolním venkovem nemělo ve městě větší podporu agrární hnutí, jehož politická organizace, vzniklá ale až po roce 1918, mohla vycházet z Hospodářského spolku „Jaromír“, který od poloviny 90. let sdružoval místní rolníky a zemědělské dělníky.<sup>9</sup> Velké oblibě se netěšily ani strany katolické. Většina místního obyvatelstva se sice hlásila k římsko – katolické církvi a značná část se aktivně účastnila běžného církevního života, ale pokud šlo

o otázku politiky, panovala ve městě velmi chladná a často i nepřátelská atmosféra. Jestliže první podmínkou ke zvolení poslaneckého kandidáta byla česká národnost, druhou pak, aby nebyl klerikálem. O nechuti místního obyvatelstva k politické angažovanosti církve svědčí i nepříliš úspěšné založení Katolicko – politické jednoty pro hejtmanství moravsko – budějovské.<sup>10</sup> Náležela k uskupením tzv. katolické strany národní Dr. Mořice Hrubana a její ustavující hromada se konala 14. listopadu 1897 v sále Jednoty sv. Josefa v Jaroměřicích nad Rokytnou. Moravské Budějovice v ní zastupoval nadační kaplan Cyril Bilík, místní církevní osobnost, člen řady katolických spolků a svého času také místopředseda Budivoje.<sup>11</sup> Jednota nikdy nezaznamenala větší ohlas a až na občasné veřejné spolkové schůze byla její činnost minimální. Nezmiňuje se o ní ani třebičský katolický týdeník Stráž, který jinak pečlivě monitoroval činnost všech aktivních katolických organizací regionu.<sup>12</sup>

Mezi místními politickými spolky nacházíme rovněž spolky dělnické, které ale svým zaměřením náležely spíše ke spolkům vzdělávacím. Podle J. Mejzlíka měly plnit poslání socialistických stran, „*keré tehdy nebylo ještě možné založit, poněvadž by je rakouské úřady nepovolily*“.<sup>13</sup> Ve svých stanovách proto musely mít uvedeno, že se pod hrozbou úředního zákazu nebudou zabývat „*otázkami politickými a náboženskými*“. Jejich členstvo tvořili ponejvíce zaměstnanci živnostenských podniků (zvláště obuvníci, krejčí, stolaři, kováři ad.) a lidé pracující v dělnických profesích.<sup>14</sup>

Podnět k probuzení dělnických aktivit přišel na počátku 90. let z Třebíče od sociálně demokratické Dělnické Besedy, která vzhledem k průmyslovému rázu tohoto města patřila mezi nejsilnější dělnické spolky na západní Moravě.<sup>15</sup> V roce 1891 uspořádala v Moravských Budějovicích několik přednášek, orientovaných svým obsahem zejména na požadavky zavedení všeobecného hlasovacího práva a prosazení sociálních změn, jako např. zvýšení mezd, zkrácení pracovní doby, pojišťování dělnictva apod. Jedna z prvních se konala 13. září 1891 v hostinci „U černého orla“ na Dolním náměstí. Řeč redaktora vídeňských Dělnických listů Aloise Krejčího „*O poměrech pracujícího lidu*“

vyslechlo asi 80 osob z řad tovaryšů a učňů různých řemesel, zvláště obuvníků.<sup>16</sup> Přestože se zde hovořilo také na téma stanov připravovaného dělnického sdružení, vznikla budějovická Dělnická vzdělávací beseda – považovaná za předchůdce místní sociálně demokratické strany – až o několik let později, 3. února 1895. Zprávu o jejím povolení obdržel budoucí spolkový činitel dělník Antonín Hlavatý od znojemského okresního hejtmanství 9. ledna 1895.<sup>17</sup> Ustavující valné hromady se zúčastnilo 99 osob včetně delegátů spřízněných organizací z Jihlavy, Jaroměřic nad Rokytnou a Třebíče. Při volbě spolkového vedení byl předsedou zvolen František Martínek, místopředsedou František Tomek a dalších osm dělnických zástupců se stalo členy výboru. Koncem roku 1895 čítal spolek 43 členů.<sup>18</sup> Své sídlo našel v Mittnerově kavárně, kde pořádal přednášky, humoristické večírky i divadelní představení.<sup>19</sup> Pravděpodobně však nedokázal výrazněji oslovit veřejnost, neboť už v květnu 1899 na čas přerušil činnost a o dva roky později se pro nezájem členstva definitivně rozešel. Jeho majetek připadl dělnickému spolku „Svornost“ v Jaroměřicích nad Rokytnou.<sup>20</sup>

Ačkoliv byla sociálně demokratická strana starší a všeobecně úspěšnější, v Budějovicích se nejprve prosadila její mladší konkurentka, strana národně sociální. V prosinci 1899 tu byla založena Národně sociální, vzdělávací a podpůrná jednota dělnická „Palacký“.<sup>21</sup> Duší spolku a nejvýraznější osobností byl Josef Jahoda, majitel tiskárny a plakátovacího ústavu, který stál v jeho čele s přestávkami až do roku 1912.<sup>22</sup> „Palacký“ zřejmě svým širším záběrem, kombinujícím prvky národního a sociálního povzbuzení, dokázal zaujmout větší okruh lidí. Jeho členy nebyli jen dělníci, ale i někteří příslušníci středních vrstev. Jednota vyvíjela aktivitu převážně v oblasti kultury a vzdělávání. Pořádala divadelní představení, přednášky, kurzy společenského chování a jiné zábavní podniky – velmi oblíbené byly výlety do okolí a taneční večery.<sup>23</sup> Přesto nezůstala ušetřena pozornosti bezpečnostních orgánů, které se snažily ji nepřetržitě sledovat, aby v případě podezření z nedovolené činnosti zasáhly. Na počátky jednoty i četnické intervence po letech vzpomínal její člen Karel



Vanša: „Uplynulo již 25 roků, kdy založen byl v Mor. Budějovicích národně – sociální spolek „Palacký“. Velmi čile chopil se práce výchovné a organizační, takže jako národně – sociální spolek i všude jinde upozornil i tento na sebe c. k. úřady. Nic nevadilo našim bratřím, že jsou neustále střeženi – pracovali. Pořádali divadla, schůze, později vycházky s mládeží, třebas, že již druhý den přišli četníci a vyšetřovali br. Josefa Jahody, br. Jos. Chloubu, Jos. Hájka, Laudáta, Matulu, Kováře, Jak. Hájka, Stan. Tesaře a jiné a jiné, ,co že se na vycházce všechno mluvilo???. Nejednou honilo četnictvo naši mládež po lesích a velmi často udávalo. Pověstné jsou důvěrné schůzky v hostinci u Aujesků ve sklepní světnici zvané ,kufr'. I zde často nastoupilo četnické vyšetřování br. Aujeského jako hostinského, který dostával příkazy od c. k. hejtmanství, jakmile se opět schůze sejde ihned to oznámí!“<sup>24</sup>

V oblasti politického a spolkového života sehrála v následujících dvou desetiletích velmi výraznou, ne-li klíčovou roli pokroková osobnost notáře Jaroslava Palliardiho.<sup>25</sup> Veřejné dění jeho příchodem (1898) nevídaně ožilo, neboť se brzy velmi aktivně zapojil do práce několika místních spolků. Pro své organizační schopnosti byl již v roce 1900 zvolen místostarostou Sokola a téhož roku přijal i funkci místopředsedy Budivoje. Velkého vlivu později dosáhl v obecní a školské samosprávě a jako jeden ze zakladatelů moravské archeologie proslul rovněž ve vědeckých kruzích. V politickém směřování patřil k nemnoha moravským stoupencům realistické strany Tomáše Garrigua Masaryka. Byl postavou velmi energickou, která si svým svobodomyšlným přesvědčením a odporem ke katolické církvi dokázala získat sympatizanty, zároveň však také zapřísáhlé odpůrce mezi obyvateli již poměrně klidně žijícího provinčního města. K významným představitelům první skupiny patřili pedagog Stanislav Marák,<sup>26</sup> působící v Moravských Budějovicích od roku 1899, a o tři roky později příchozí advokát JUDr. Josef Kvíz. Tato tři jména vytvořila ideový základ nastupující mladé generace.

Závěr století byl ovšem také poznamenán odchodem dvou zasloužilých a vážených autorit, které doposud velkou měrou ovlivňovaly místní společenské

klima. Dne 20. května 1898 zemřel všestranný kulturní pracovník Eduard Špatinka a 14. října 1900 dlouholetý starosta města Josef Purcner. Moravské Budějovice se tak symbolicky ocitly na konci své buditelské éry, kterou mělo brzy vystřídat období zápasu za prosazení pokrokového myšlení.

---

<sup>1</sup> Jeho osobu více přibližují v kapitole o Jaroslavu Palliardim.

<sup>2</sup> Srov. J. Janák, *Táborové hnutí na Moravě v letech 1868 – 1874*, in: *ČMM*, 77/1958, s. 313; Fr. Jech, *Nástin dějin...*, s. 179.

<sup>3</sup> Obě strany se ale přes řadu společných programových bodů vyvíjely nezávisle. V čele národní strany na Moravě stál po dlouhá léta brněnský advokát Alois Pražák. J. Malíř, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, Brno 1996, s. 34 an (dále jen J. Malíř, *Od spolků k politickým stranám...*).

<sup>4</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 64.

<sup>5</sup> Srov. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 41 – 42; Týž, *Obrázky z dějin...*, s. 118 – 119; E. Jenerál, *Soupis biografii...*, s. 391 – 392.

<sup>6</sup> K jejím nejvýraznějším představitelům patřil brněnský právník Dr. Adolf Stránský. Blíže J. Pernes, *Vznik lidové strany na Moravě v roce 1891*, *ČMM*, roč. 100/1981, s. 286. Moravskou lidovou stranu je třeba zásadně odlišit od obdobně nazývaných stran, tzn. jak od české strany lidové – jak byla v letech 1900 – 1906 nazývána strana stoupců Masarykova politického realismu –, tak od československé strany lidové, v níž se po roce 1918 seskupili čeští klerikálové.

<sup>7</sup> Šlo o poměrně složitý a dlouhodobý proces, neboť to bylo právě pokrokově orientované křídlo, které ve 2. pol. 90. let lidovou stranu pro její oportunní volební vyjednávání se staročechy opustilo. Výrazem opětovného sblížení obou směrů bylo sloučení lidové strany s moravskou stranou pokrokovou v roce 1909. J. Malíř, *Od spolků k politickým stranám...*, s. 97 an. O pokrokovém hnutí

---

se podrobněji zmiňuji v souvislosti s politickou činností J. Palliardiho a jeho Pokrokového klubu pro jihozápadní Moravu.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 133.

<sup>9</sup> Tamtéž, s. 60.

<sup>10</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 7. Stanovy schváleny zemskou správou 10. 3. 1897.

<sup>11</sup> Hlas, roč. 49, č. 47, 19. 11. 1897, s. 4 – 5; tamtéž, roč. 49, č. 50, 10. 12. 1897, s. 5.

<sup>12</sup> Stráž, „Politický týdeník pro okresy: Třebíč, V. Meziříčí, V. Bíteš, Náměšť, Krumlov, Hrotovice, M. Budějovice, Znojmo, Dačice, Jemnice, Telč, Jihlava, Žďár, N. Město, Bystřice, věnovaný zájmům strany katolicko – národní.“ Vycházel v Třebíči v letech 1899 – 1914. J. Kubíček, *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*, Brno 2001.

<sup>13</sup> J. Mejzlík, *Dělnické hnutí na západní Moravě do založení KSČ*, Havlíčkův Brod 1957, s. 69 – 70.

<sup>14</sup> Tamtéž, s. 47.

<sup>15</sup> Tamtéž, s. 81.

<sup>16</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 181.

<sup>17</sup> E. Jenerál, *Výčepníci...*, s. 218. Historik Jech kladl vznik Dělnické vzdělávací besedy před rok 1893 – srov. *Obrázky z dějin...*, s. 127. Prameny, které jsem měl při psaní diplomové práce k dispozici, však takovou dataci nepotvrdily.

<sup>18</sup> Rovnost, roč. 11, č. 7, 14. 2. 1895, s. 5 – 6; tamtéž, roč. 12, č. 2, 9. 1. 1896, s. 3.

<sup>19</sup> Blíže E. Jenerál, *Výčepníci...*, s. 218.

<sup>20</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 86, nestr., oznámení c. k. okresnímu hejtmanství o zastavení a obnovení činnosti z 25. 5. a 11. 10. 1899, oznámení o rozpuštění spolku z 16. 5. 1901.

<sup>21</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 10. Stanovy schváleny zemskou správou 18. 12. 1899.

---

<sup>22</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 61; SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 89 – 91.

<sup>23</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 71.

<sup>24</sup> *25leté jubileum strany čsl. socialistů (národně sociální) v Moravských Budějovicích 1899 – 1925*. Mor. Budějovice 1925, s. 6.

<sup>25</sup> Protože jde o postavu natolik významnou, věnuji Palliardimu v této práci samostatnou kapitolu.

<sup>26</sup> Stanislav Marák se narodil 13. listopadu 1873 v Příboře, kde absolvoval gymnázium a učitelský ústav. Po krátkém působení v Jemnici pracoval deset let jako odborný učitel na chlapecké měšťanské škole v Moravských Budějovicích. Angažoval se v divadle, Sokole, hospodářských spolcích, samosprávě aj. V září 1909 odešel do Jevišovic na místo ředitele měšťanské školy a v roce 1914 byl jmenován okresním školním inspektorem. Po r. 1918 organizoval české školství na Znojemsku, kde během tří let pomohl založit na 40 menšinových ústavů. Byl propagátorem kulturního a politického života, aktivním členem sociální demokracie, pěveckých spolků a sdružení. Vedle toho byl činný i vydavatelsky. Spoluzakládal a redigoval naučné časopisy, mj. známý vlastivědný sborník *Od Horácka k Podyjí*. Pod uměleckým jménem Sláva Pevný psal vlastenecké a historické verše. Zemřel 5. října 1937 ve Znojmě. Fr. Jech, *Soupis osob...*, s. 235 – 236; Týž, *Pamětní kniha I...*, s. 71.

## 6. Střet konzervativců s pokrokaři

Po Purcnerově smrti se jeho nástupcem v úřadu stal koželuh Jakub Urbanec (1900 – 1905), dlouholetý člen městské rady a další typický představitel starousedlé konzervativní generace.<sup>1</sup> Jinak složení obecního výboru nedoznalo po celá 90. léta podstatných změn a nezměnila se ani náplň jeho činnosti. Nadále řešil problémy související především s běžnou údržbou města, cest, osvětlení apod. K nejvýznamnějším projektům, které v této době uskutečnil, patřila přestavba Obecního domu (1896)<sup>2</sup> a rozšíření kanalizační sítě (1897 – 98). Nemalý význam mělo pro město i region otevření místní železniční tratě Moravské Budějovice – Jemnice 9. listopadu 1896, k jejíž stavbě obecní výbor odprodal vídeňské podnikatelské společnosti E. Gross & spol. přilehlé obecní pozemky.<sup>3</sup> Zároveň se však realizace některých obecních závazků dlouhodobě protahovala či odkládala – např. stavba nové budovy okresního soudu a obecního chudobince, modernizace obecní cihelny ad. Důvodem byla na jedné straně vyčerpaná obecní pokladna, ale také stále méně se scházející a systematicky pracující obecní zastupitelstvo.

Na místní politické scéně – nepochybně ovlivněné veřejným působením Jaroslava Pallardiho – se od konce 90. let začala vytvářet opoziční pokroková skupina. Jejím přičiněním začal v roce 1900 vycházet v Budějovicích společensko kulturní časopis *Buditel* a o dva roky později politický list – *Naše noviny*.

*Buditel* nesl podtitul „*zábavně poučný časopis pro nejširší vrstvy lidové*“, později „*moravský list belletristický směru svobodomyslného*“. Byl založen z iniciativy místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, který o jeho vydávání rozhodl v lednu 1900 a vedením redakce pověřil svého jednatele Stanislava Maráka.<sup>4</sup> Vycházel jednou měsíčně a jeho obsah z většiny tvořila literární díla předních českých spisovatelů (J. Nerudy, S. Čecha, V. B. Třebízského, I. Hermanna ad.) a články přinášející informace ze školství a celé

řady vědních oborů. Své místo tu našly i rubriky pro ženy a hospodářská okénka. Od roku 1903 při Buditeli vycházela i dětská příloha Malý Buditel, redigovaná Marákovým přítelem Vojtou Benešem.<sup>5</sup>

Naše noviny vycházely od 25. března 1902, nejdříve jako čtrnáctideník, od září t. r. jako týdeník. Přinášely nejrůznější informace z politického, náboženského i spolkového života Moravskobudějovicka, Jaroměřicka, Jemnicka i jiných částí jihozápadní Moravy. Na jeho vzniku měla největší podíl trojice Palliardi – Marák – Kvíz.<sup>6</sup>

Byli to právě tvůrci „Našich novin“, kteří od počátku volaly po obměně obecního výboru, který podle jejich názoru již delší dobu nepracoval dostatečně efektivně: „...myslíme, že by měl pominouti už jednou starý cop nechávati ve výboru nečinné trubce. Je povinností těch, kteří obec vedou, aby v zastupitelství obecním zasedali jen mužové nejlepší všech stavů. Stáří a peníze nemají na rozum patent.“<sup>7</sup> Tyto první nesmělé hlasy nebyly prozatím vyslyšeny, neboť v obecních volbách toho roku převážila konzervativní Urbancova strana a pokrokaři získali jen několik mandátů. Ve dnech 1. a 2. července 1902 byli do obecního výboru zvoleni: Ferdinand Haupt st., Karel Procházka, Mag. Chir. František Vašek, Antonín Urbánek, Jakub Osvačil, Matěj Smrčka, Čeněk Fišer, Eduard Blažek, František Knesl, Josef Řehák, Dr. Bernard Špindler, Jan Drahorád, Ferdinand Šrámek, Martin Burian, Julius Hájek, František Podhrázký, Edmund Knesl, Josef Fabeš, Jaroslav Palliardi, P. František Dostal, Dr. Josef Worel, Dr. Jindřich Picka, Jan Funtíček, František Šplíchal st., Jan Hladič, Karel Bartes, Josef Koranda, Vincenc Šplíchal, Max Mottl a Leopold Svoboda. Při volbě představenstva 14. července 1902 se starostenství znovu ujal Jakub Urbanec a místa radních obsadili Ferdinand Haupt, Eduard Blažek, Jan Drahorád a Dr. Bernard Špindler.<sup>8</sup>

Noviny při té příležitosti konstatovaly: „...zůstalo všechno při starém. Dosud jde většina jako stádo ovcí za beranem. Má-li nastati změna třeba, by svobodomyšlní členové obecního výboru dali popud k založení klubu svobodomyšlných voličů, kteří by vše konali z přesvědčení a ne z vůle cizí.“<sup>9</sup>

K této výzvě se pokrokaři vrátili v roce 1904, když se snažili zaujmout budějovickou veřejnost prostřednictvím cyklu vzdělávacích přednášek, které měly přispět „*k politickému uvědomování a povznesení samosprávy*“. Na jejich obsahu pracovali společně sokolská jednota, český dobrovolný hasičský sbor, Řemeslnická beseda a dělnická vzdělávací jednota Palacký.<sup>10</sup> Byl to první oficiální pokus o vytvoření širší pokrokové platformy za účasti socialistů i živnostníků. Jaký byl ohlas těchto přednášek nevíme, ale pro nadcházející období se spolupráce těchto organizací velmi osvědčila.

Napětí mezi oběma politickými tábory pronikalo i do kulturního života města a nepříznivě působilo především na vzájemné vztahy dvou nejvýznamnějších spolků, Budivoje a Sokola. Zatímco činnost Budivoje nebyla ve srovnání s předešlým obdobím již tak intenzivní, tělocvičná jednota Sokol se pomalu ale jistě stávala hlavním hybatelem veřejného dění. Mezi jejími členy bylo mnohem více příslušníků mladší generace s pestřejší sociální skladbou, kteří dokázali oslovit širší okruh lidí. Vytvořením ženského tělocvičného odboru (1899) se jí rovněž podařilo zachytit nový vývojový trend, tj. uplatnění žen ve veřejném životě.<sup>11</sup> Svoji roli jistě sehrála i větší přitažlivost sokolského programu, jenž v sobě zahrnoval tradiční způsoby kulturního vyžití nabízené Budivojem, obohacené o tělocvičnou složku. K její realizaci Sokol od léta 1903 využíval vlastní prostory v nově postaveném objektu – sokolovně.<sup>12</sup> Naproti tomu stagnující Budivoj stále více připomínal uzavřenou elitní společnost žijící ze staré slávy, ale odmítající se vzdát svých pozic. Názorová propast mezi oběma spolky začala narůstat.

Politická krize vyvrcholila v roce 1905 v souvislosti s novými obecními volbami. Nedlouho před jejich konáním – 3. září 1905 – se ustavila tzv. národně pokroková strana, která velmi razantně vystoupila proti již značně přestárlému a částečně netečnému Urbancovu sboru.<sup>13</sup> Její volební výbor vydal tiskové „provolání“, v němž odsoudil způsob práce stávajícího obecního zastupitelstva a představil vlastní politický program. Zaměřil se především na kritiku obecního hospodaření a předložil varianty jeho možné nápravy. V textu dále nepřímo

zazněly výtky na adresu vedení Vzájemné záložny, které bylo obviňováno z podjatosti a střetu zájmů. Volební výbor zároveň přislíbil, že se pokroková strana bude v budoucnu zasazovat o vytváření nových pracovních příležitostí, vyhledá nové zdroje obecních příjmů a prosadí snížení daňového zatížení. Podpořil také požadavek výraznějšího zastoupení živnostníků v obecní samosprávě.

„Provolání“ bylo zásadním programovým dokumentem pokrokářů, proto jej uvádím v původním nezkráceném znění: „*S p o l u o b ě a n é ! Za nedlouho budete povoláni, abyste k řízení městské obce Mor. Budějovic zvolili nové obecní zastupitelstvo, v jehož ruce vložití chcete osudy města i poplatnictva.*

*Pro lidi svědomité, kterým protiví se netečnost a lhostejnost, s kterou se obyčejně obecní volby konají, je to úkol velmi důležitý a čestný. Dosud převládaly při výběru členů výboru obecního nejvíce osobní a přátelské ohledy, aniž by dbalo se všeobecných zájmů obce a voličů. Kdežto okolní města valně se rozšiřují a zvelebují, jeví se u nás spíše úpadek, protože řízení obce není přiměřeno požadavkům doby novější. Vedoucí orgány zadávají práce obecní bez veřejného konkursu, čímž nadržuje se několika vyvolencům na úkor obce i ostatního živnostnictva. Městská spořitelna mohla by býti obci vydatným pramenem příjmů, ale nemůže se náležitě rozvíjeti vinou lidí, kteří nepřejí si jejího rozkvětu, protože současně jsou rozhodujícími činovníky jiného peněžního ústavu.*

*Nemají-li Moravské Budějovice poklesnouti, třeba nutně nápravy, neboť dosavadního obecního hospodářství déle trpěti nelze.*

*Seskupil se proto sbor mužů, kteří chtějí, aby v novém obecním výboře zasedali uvědomělí občané, již by činně účastnili se prací obecních a nebyli pouhými hlasovacími stroji nebo poslušnými vykonavateli vládnoucích osob. Nejedná se nám o násilný převrat, tj. o zvolení snad úplně nového zastupitelstva, ale o obrození výboru, v němž nesmějí zasedati lidé, kteří se pro tento úřad nepatrným svým rozhledem neb z jiných příčin nehodí.*



*Podepsaní zástupcové vlastenecké strany národně pokrokové budou vždy na stráži národních i hospodářských zájmů našeho města a sestaví pro nastávající volby kandidátní listinu, která šetřiti chce náležitého zastoupení všech stavů voličstva, při čemž vyslovují upřímné politování, že nynější zastaralý zákon obecní nedovoluje též přihlížeti k spravedlivému požadavku, aby i třída dělnická došla náležitého uplatnění. V náhradu vezmeme zřetel k nejširšímu zastoupení maloživnostnictva.*

*Za cíl veškeré své práce budoucí položili jsme si co největší rozvoj našeho města, kteréž by při výborné své poloze snadno v řady předních měst moravských vyšínouti se mohlo, chceme dále starati se, aby dostalo se Mor. Budějovicím na útraty státu dávno žádané střední školy a vyhledáme pak nové zdroje příjmů, bychom poplatnictvu dílem břemena zmenšili, dílem živnostnictvu, rolnictvu a dělnictvu větší možnost výdělku zajistili.*

*Kdo souhlasíš se snahami našimi, vstup v naše řady, pomoz nám odstraniti četné nesrovnalosti, které ohrožují čest, rozkvět i český ráz města, a pracuj s námi pro jeho lepší budoucnost!*

*Za volební výbor vlastenecké strany pokrokové: Jaroslav Palliardí, c. k. notář a předseda, Eduard Blažek, obchodník a městský radní, Matěj Smrčka, továrník, Jakub Šplíchal, rolník, František Urbánek, rolník, Jiří Lot, poštovní, František Bláha, rolník, František Petříček, rolník, Max Mottl, kloboučník, Mořic Kulháněk, obuvník, Jan Svoboda, bednář, Jan Špát, obuvník, Jaroslav Novotný, klempíř, Antonín Fišer, holič, Vladislav Vondra, obchodník, Josef Řehák, majitel perleťářství, František Svoboda, bednář, Jan Vondráček, hostinský, Josef Šrámek, hostinský, Antonín Šplíchal, rolník, Václav Krejčí, mistr tesařský.*

*Za venkovské voličstvo: Antonín Vaníček, starosta v Litohoři, Josef Junek, starosta v Lažínkách, T. Klimeš, starosta v Lukově, A. Roupec, starosta v Blatnici, Antonín Hloužek v Jackově, Jan Kaván v Lažínkách.*<sup>14</sup>

Se svým programem pokrokáři seznamovali voliče nejen prostřednictvím tisku, ale také na dvou předvolebních schůzích, 24. září na rolnické a o týden později na živnostenské.<sup>15</sup> Argumenty opozice tentokrát podpořila většina voličů

a pokrokářské křídlo 6. a 7. října 1905 s převahou zvítězilo.<sup>16</sup> Konzervativci sice podali proti průběhu voleb formální protest, brněnské místodržitelství ale neshledalo žádné pochybení a legalizovalo jejich platnost v plném rozsahu. Starostou Moravských Budějovic byl 19. prosince 1905 při volbě nového obecního představenstva zvolen pokrokář Eduard Blažek (1905 – 1909), který porazil konzervativního kandidáta Dr. Jindřicha Picku. Náměstkem starosty se stal Jaroslav Palliardi, radními Max Mottl, Antonín Urbánek a Matěj Smrčka.<sup>17</sup>

Vítězství opozice umožnila nejen únava města ze zkosnatělého vedení, ale především její jednotný postup. Urbancova strana, přestože už byla za zenitem své popularity, nebyla nijak slabým protivníkem. Její členové patřili k místní honoraci, která měla společensky i ekonomicky silné postavení. Stále živé byly i vzpomínky obyvatel na předešlou záslužnou práci těchto lidí. Mnozí z nich patřili ke generaci buditelů nebo byli potomky této generace, která stála u nepopíratelného hospodářského i kulturního oživení města.

Protože byl politický život města velmi silně provázán s životem spolkovým, pokračovalo dělení budějovické veřejnosti na tzv. konzervativní a pokrokový tábor také ve spolkové sféře. Dozvukem obecních voleb byla roztržka mezi převážně konzervativním Budivojem a pokrokově orientovaným Sokolem. Byla o to vážnější, že představitelé znesvářených stran stáli současně ve vedení obou spolků.<sup>18</sup>

Neshody vyvrcholily na valných hromadách Budivoje 6. ledna a Sokola 7. ledna 1906. V Budivoji měla velmi bouřlivý průběh a neobešla se bez vzájemných útoků a obviňování. Hlavním předmětem sporu bylo přijetí tří nových členů den před konáním valné hromady, kteří posilovali Pickovo a Urbancovo konzervativní křídlo. Podle pokrokářů neproběhlo s jejich vědomím a především v souladu se spolkovými stanovami, které připouštěly přijímání nových zájemců o členství jen ve výborové schůzi. V jednání „zpátečníků“ spatřovali snahu zajistit si pohodlnou většinu pro rozhodování na valné hromadě. Více napoví dramatický komentář pokrokově orientovaných Našich novin: „...Páni dr. Váňa a odb. učitel Marák navrhují, aby valná hromada

*předem usnesla se na tom, zdali může dotyčné pány považovati za členy. Dr. Picka despoticky prohlašuje, že o návrhu tom nepřipustí hlasování. Bouře odporu. ...Notář p. Palliardi protestuje a žádá hlasování souhlasné s p. drem Váňou dle jmen. Dru Pickovi sekundují jeho stranníci. Povstává nová veličina: pan Jakub Urbanec, bývalý pŕlmistr. Hrozně a majestátně, s holí v ruce vysoko nad hlavou, uděluje si slovo. Běda každému, kdo neposlechne a nelekne se hole! A také jej poslechli jeho věrní a na Záložně závislí a návrh p. dra Váňi zamítli. ...Přikročeno k volbám. Pausu mezi sčítáním hlasů vyplnili někteří pánové ze záloženské partaje pořádáním 3králových dostihů v nadávkách a sprostáctví. Jakub Urbanec odplivuje a volá: ‚Me máme dome a peníze, učíteli a úředníci to só žebráci!‘...Volby dopadly tak, jak si přála většina Urbanec, Picka & spol. Dr. Picka zachráněn jako předseda za cenu cti spoluobčanů, spolek tím však pohřben.“<sup>19</sup>*

Když při volbě spolkového výboru skutečně zvítězila konzervativní kandidátka, rozhodla se přibližně dvacetičlenná skupina kolem Jaroslava Palliardiho z Budivoje odejít. Svůj úmysl oznámila písemně a její dopis z 10. ledna 1906 otiskly Naše noviny.<sup>20</sup> Ještě předtím vystoupila devítičlenná skupina JUDr. Jindřicha Picky ze Sokola. Bouřlivý průběh valné hromady měl ovšem také soudní dohru. Předseda Budivoje byl předvolán k budějovickému okresnímu soudu pro urážku na cti, kterou během rokování údajně způsobil Jaroslavu Palliardimu.<sup>21</sup>

Poté se kontakty mezi oběma spolky omezily více méně na vzájemné napadání v tisku a pořádání konkurenčních akcí, kdy se jeden druhému snažily přetáhnout co nejvíce obecnstva. Protože nyní měl Sokol přístup do Národního domu uzavřen, musel v sokolovně postavit vlastní jeviště (1907), což přineslo nemalé finanční náklady, ale současně také vznik nové reprezentativní divadelní scény.<sup>22</sup>

Podobně jako ve spolkovém a politickém životě bylo rozdělení na dva zneprátelené tábory dovršeno také u obou českých finančních ústavů. Zatímco Vzájemná záložna zůstala i po volbách v držení konzervativců, Městská

spořitelna se coby podnik obecní samosprávy dostala do rukou nového obecního výboru. V prvním pokrokovém ředitelství, zvoleném 27. prosince 1905, zasedli: Eduard Blažek, Vincenc Čermák, Edmund Beschauer, Antonín Urbánek, Jaroslav Palliardi, Stanislav Marák, Vladislav Vondra, Josef Indra, Jan Špát a Jakub Knesl.<sup>23</sup> Polarizace budějovické společnosti tak získala i zde svoji konkrétní podobu, neboť obě instituce v budoucnu podporovaly pouze projekty vlastního vedení a svých zastánců.

---

<sup>1</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 63, nestr., zápisník o sezeních výborových z 29. 10. 1900. Urbanec byl po řadu let Purcnerovým blízkým spolupracovníkem, obě rodiny navíc žily od roku 1893, kdy se Josef Purcner ml. oženil s Jakubcovou dcerou, v příbuzenském svazku.

<sup>2</sup> V listopadu t. r. se rekonstruovaná budova stala sídlem okresního hejtmánství.

<sup>3</sup> R. Cila, c. d., s. 5; SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 62, nestr., zápisník o sezeních výborových z 29. 3. 1896.

<sup>4</sup> SOkA Třebíč, f. Národní jednota, kniha protokolů o schůzích výboru (1899 – 1931), inv. č. 1, k. 1, nestr., zápis z 10. 1. 1900.

<sup>5</sup> Časopis zanikl po Marákově odchodu do Jevišovic v roce 1909. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 79.

<sup>6</sup> Na pozici odpovědného redaktora listu se vystřídali: František Dufek (1902 – 1903), Felix Burian (1903 – 1910), Václav Hyršl (1910), Josef Chlouba (1910) a Čeněk Honek (1910 – 1914). J. Kubiček, c. d., s. 220; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 79.

<sup>7</sup> Naše noviny, roč. 1, č. 7, 28. 6. 1902, s. 27.

<sup>8</sup> L. Smetanová, *Veřejný život v Moravských Budějovicích v letech 1900 – 1914*, Praha 1997, s. 34.

<sup>9</sup> Naše noviny, roč. 1, č. 9, 26. 7. 1902, s. 33.

<sup>10</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 76.

---

<sup>11</sup> Fr. Šusta, *Nástin...*, s. 10. Podle sokolského vzoru začaly postupně zřizovat ženské sekce i další spolky.

<sup>12</sup> Sokolovnu vybudovalo Družstvo ku zřízení tělocvičny pro tělocvičnou jednotu Sokol v Mor. Budějovicích s nákladem 24 608 korun. Stavba byla otevřena národní slavností Sokola a veřejným župním cvičením ve dnech 11. a 12. července 1903. Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích...*, s. 52 – 53.

<sup>13</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 37, 8. 9. 1905, s. 3. Tvůrci strany používali také názvu „vlastenecká strana pokroková“.

<sup>14</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 38, 15. 9. 1905, s. 1.

<sup>15</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 40, 29. 9. 1905, s. 3.

<sup>16</sup> V tomto případě se mi bohužel nepodařilo zcela rekonstruovat složení nového obecního zastupitelstva. Je velmi pravděpodobné, že jména zvolených kandidátů národně pokrokové strany patřila z velké části členům jejího volebního výboru (viz výše).

<sup>17</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 52, 22. 12. 1905, s. 3.

<sup>18</sup> Předseda Budivoje JUDr. Jindřich Picka byl zároveň místostarostou Sokola a starosta Sokola Jaroslav Palliardi místopředsedou Budivoje. Také členská základna se částečně překrývala.

<sup>19</sup> Naše noviny, roč. 5., č. 3, 12. 1. 1906, s. 3.

<sup>20</sup> Tamtéž.

<sup>21</sup> Složku s bližšími informacemi k tomuto případu jsem v příslušném archivním fondu nenalezl. Podle záznamu v trestním rejstříku byl však Picka shledán vinným a potrestán finanční pokutou 50 korun, případně 24 hodinovým žalářem. SOKA Třebíč, f. OSMB, trestní rejstřík U/1906, nestr.

<sup>22</sup> Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích...*, s. 54.

<sup>23</sup> Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny...*, s. VI.

#### IV. Politický a spolkový vývoj města v letech 1906 – 1918

##### 7. Pokrokový klub a strany dělnické

Vítězstvím pokrokářů byl podle Našich novin „ukončen zápas mezi stranou starých pánů, kteří skorem třicet let vládli, řídíce se vždy jen dle svých starých copů, a mezi stranou mladou pozůstávající po většině z mužů plných síly a chuti k práci v duchu doby, v duchu pokrokovém...“.<sup>1</sup> Povolební nadšení a odhodlání Palliardiho stoupenců změnit obecní poměry vystihují také další pasáže článku: „Klika starých kývalů odklizena z veřejného působiště a nahražena lidmi novým vědomými svých povinností, kteří vytkli si za životní svůj úkol hájiti vždy jen prospěchu občanstva, ať je to proti komukoliv. Staří patří dnes minulosti a mladým náleží budoucnost! Jest proto na novém výboru města, by ukázal se býti tím, čím sliboval; totiž rázným, neústupným a neohroženým bojovníkem za práva naše občanská. Nechť vane konečně již jednou z naší radnice jiný vzduch, čerstvý, osvěžující a ne ten starý, plesnivý a plný prachu. Občanstvo jsouc syto toho různého kmotrovství, strýčkovství apod. a žádá teď od těch, v které kladlo veškerou svoji důvěru a své naděje, by rázně a spravedlivě postarali se o nápravu různých věcí v obecním a našem hospodářství. Že sem a tam některý ze ‚starých‘ prskne svoji slinou po nových pokrokových členech výboru, víme dobře, však to také bude vše, co ve svém málomocenství učiní; bude to poslední cuknutí dokonávajícího. Za nově zvoleným výborem města stojí lid, a to znamená více, jak těch několik bezpáteřných panošů, kteří do poslední chvíle fedrovali starou obecní kliku radničních pašů.“<sup>2</sup>

Protože národně pokroková strana byla pouze seskupením k obecním volbám – šlo o platformu, která se i svým názvem chtěla především odlišit od staré generace – začala být brzy pocíťována potřeba pevnějšího organizačního zakotvení místních pokrokářsky smýšlejících občanů. Pro vytvoření pokrokové organizace zazněly hlasy zejména v souvislosti se schůzí redaktora Josefa Svozila z brněnského Pokrokového klubu pro Moravu,<sup>3</sup> konané 10. prosince

1905 v sále městské radnice.<sup>4</sup> Svozilův projev na téma „*O moravských politických poměrech*“ nebyl ale prvním toho druhu, již 5. dubna 1903 se v Národním domě uskutečnila přednáška olomouckého Politického spolku pokrokového s podobným obsahem.<sup>5</sup>

První měsíce nového roku probíhaly ve znamení příprav spolkových stanov, po jejichž schválení se v Moravských Budějovicích 6. května 1906 zrodil Pokrokový klub politický pro jihozápadní Moravu.<sup>6</sup> Jeho předsedou byl podle očekávání zvolen notář Jaroslav Palliardí, náměstkem Matouš Kuba, rolník z Jackova, jednatelem JUDr. Josef Kvíz, advokát, pokladníkem Stanislav Marák, odborný učitel a zapisovatelem Karel Gartner, nadučitel z Pálovic. Členy výboru: Josef Řehák, předseda Řemeslnické besedy, Antonín Šťáva, dělník, Karel Špalek, obchodník z Jevišovic a G. Šventner, obchodník z Dačic. Za náhradníky: Štěpán Trnka, odborný učitel, Josef Pohl, dělník, Jaroslav Novotný, klempíř, Antonín Urbánek, rolník a Josef Fousek, obuvník. Revizory účtů: František Šusta, účetní Městské spořitelny a Jan Špát, obuvník.<sup>7</sup> Celkem do klubu vstoupilo asi 50 osob převážně z Moravských Budějovic a blízkého okolí, ale např. také z Dačic, Jevišovic a Třeště.<sup>8</sup>

Ustavující valná hromada vytýčila jeho hlavní politické cíle: „*získati důvěrníky v obcích, působiti na poslance ohledně volební reformy, pořádati schůze za příčinou zemských voleb a působiti tiskem na lid směrem protiklerikálním.*“<sup>9</sup> Klub se tak vzápětí po svém vzniku začal intenzivně podílet na předvolební kampani pokrokářů. Kromě toho navrhoval i své vlastní kandidáty. V listopadu 1906 podpořil ve volbách do městské kurie moravského zemského sněmu – za skupinu měst Moravské Budějovice, Telč, Třešť, Dačice, Slavonice, Jemnice a Jaroměřice nad Rokytnou – Stanislava Maráka, který ale nakonec neuspěl.<sup>10</sup>

Členy Pokrokového klubu, jenž měl být jakýmsi volným sdružením svobodomyšlných lidí na jihozápadní Moravě, se mohli stát příslušníci všech politických stran vyjma katolických, což souviselo s jeho ostře protináboženským zaměřením. V politickém systému jej můžeme přiřadit

k širšímu proudu moravské politiky, známému jako moravské pokrokové hnutí. Podobně jako většina spolků hlásících se k pokrokářství nebyl ani on ideově politicky jednoznačně vyhraněný. Soustřeďovali se v něm zástupci inteligence, živnostníků, sociálně demokratického dělnictva i rolníků – podle spolkového přehledu z roku 1907 napočítáme mezi pokrokáři 2 právníky, 1 redaktora, 6 obchodníků, 21 učitelů, 8 dělníků, 8 rolníků, 1 lékaře a 1 solicítátora.<sup>11</sup> V maloměstském prostředí hrál přitom důležitou roli osobní vliv nejaktivnějších členů, kteří spolku vtiskovali pečeť svého politického přesvědčení. V tomto smyslu převládal v Pokrokovém klubu realismus Jaroslava Palliardiho.<sup>12</sup> Čelní představitelé realistů také v následujících letech do Moravských Budějovic při různých příležitostech zajížděli a konali zde přednášky pro veřejnost – ještě v roce 1906 T. G. Masaryk,<sup>13</sup> později Josef Svatopluk Machar (1909), František Drtina, Jan Herben (1911) a další.<sup>14</sup> Protože česká strana pokroková zůstala organizačně omezena pouze na Čechy, měli budějovičtí pokrokáři zřejmě nejbližší k brněnskému Pokrokovému klubu a posléze k moravské pokrokové straně. Přesto neustále zdůrazňovali, že „*Pokrokový klub v Mor. Budějovicích jest sdružením neodvislým a samostatným*“.<sup>15</sup>

Nástup „Palliardiho mužů“ spadal do neklidného období let 1905 –1907, kdy se v rakouské monarchii pod vlivem ruských revolučních událostí přiostrhovala vnitropolitická situace a vrcholilo úsilí socialistických stran za prosazení všeobecného volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady a moravského zemského sněmu. Na podporu tohoto požadavku byla 28. listopadu 1905 vyhlášena generální stávka. V Moravských Budějovicích se tento den konala manifestační schůze, kterou navštívilo asi 1600 osob. Ke shromáždění přednesli své projevy národně sociální předák Josef Jahoda, sociální demokrat Felix Burian a za Pokrokový klub student vysoké školy Vojtěch z Vicenic. Po skončení schůze prošel městem dělnický průvod vedený Jaroslavem Palliardim.<sup>16</sup>

Všeobecné, přímé, rovné a tajné hlasovací právo však bylo uzákoněno pouze pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady – ty se podle těchto



zásad konaly v roce 1907 a 1911 –, nikoli do moravského zemského sněmu. Zde se podle tzv. moravského paktu nově zaváděla všeobecná kurie, ve které volily jen osoby s volebním právem do dolní komory říšské rady.<sup>17</sup> Po celou dobu existence habsburské monarchie se navíc nepodařilo prosadit všeobecné volby do obcí, takže orgány územní samosprávy zůstaly ve většině míst dělnictvu uzavřeny. V Moravských Budějovicích byli vůbec poprvé zvoleni do obecního výboru zástupci dělníků v roce 1909, čímž se dostáváme k další etapě místního levicově orientovaného politického proudu.

Organizace sociálně demokratické strany se v Moravských Budějovicích ustavila 20. ledna 1907, opět za pomoci silné třebíčské odbočky – na řadě schůzí při té příležitosti vystoupil také průkopník českého dělnického hnutí, novinář a politik Josef Hybeš. K jejímu založení došlo v hostinci „U černého orla“, kde byl funkcí stranického důvěrníka pověřen Emanuel Kračmar. Narozdíl od zaniklé Dělnické vzdělávací besedy směřovala strana svoji činnost pochopitelně více do oblasti politické – pořádala veřejné schůze a přednášky na různá aktuální politická témata, řečnické kurzy, organizovala květnové oslavy Svátku práce, Husovy oslavy ad. Od roku 1908 sídlila v Mittnerově hostinci – tzv. Dělnickém domě, kde disponovala i vlastní knihovnou.<sup>18</sup>

Orgánem národně sociálním byla nadále vzdělávací a podpůrná dělnická jednota „Palacký“, která v roce 1909 oslavila deset let svého trvání. Aktivně pokračovala ve své kulturní a vzdělávací činnosti, kterou realizovala v Národním domě a od roku 1906 také v sokolovně.<sup>19</sup> Pro dějiny spolku byl zvláště významný rok 1911, kdy v jeho rámci vznikl ženský odbor a ve městě začal vycházet národně sociální týdeník Horácko, tištěný v tiskárně Josefa Jahody, který byl i odpovědným redaktorem listu.<sup>20</sup> Paralelně s „Palackým“ působila v Budějovicích i politická organizace, jejíž doba vzniku je však bohužel nejasná.<sup>21</sup> Obdobně jako strana sociálně demokratická organizovala hlavně schůze a přednášky s politickou tematikou.

Neurčitá zůstává příslušnost řady místních odborových sdružení. V letech 1906–1909 zde vznikly odbočky svazu perleťářů, kovářů, tesařů,

zedníků, kovodělníků, českých státních úředníků, jednoty zřízenců drah ad. U sdružení zedníků, tesařů, perleťářů a kovodělníků se můžeme domnívat, že inklinovaly k sociálně demokratické straně se kterou organizovaly společné, tzv. všedělnické výlety do okolí.<sup>22</sup> K sociální demokracii mohl patřit také Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek „Probuzení“, vzniklý v roce 1911. Ve svých stanovách sice proklamoval nepolitičnost, ale mezi jeho činiteli se objevují některá jména spojená s místní sociálně demokratickou organizací. Jeho členy byli ponejvíce obuvníci a perleťářští dělníci. Náplní se nelišil od jiných, podobně zaměřených zájmových institucí. Měl poskytovat „*peněžité výpomoci a podpory členům v případě nemoci, neb nezaměstnanosti a k účelům vzdělávacím*“.<sup>23</sup>

Socialistické strany sváděly na konci prvního desetiletí boj o kontrolu nad okresní nemocenskou pokladnou. Ve volbách z 19. září 1909 převážil vliv sociální demokracie, která v Moravských Budějovicích získala 342 hlasů, kdežto národní sociálové pouze 87 hlasů.<sup>24</sup> Od té doby už sociální demokraté nepustili správu pokladny z rukou a volby vyhrávali vždy s výraznou převahou.

Pokrokový klub nejdříve úzce spolupracoval s oběma těmito politickými uskupeními, jak bylo patrné ze vzájemné součinnosti na veřejných schůzích a z proklamace společných politických a sociálních cílů. K těm především náležely: zavedení všeobecného hlasovacího práva, obrana českého školství, antimilitarismus, boj proti zdražování potravin ad. Naše noviny ale brzy začaly upřednostňovat sociální demokraty, z nichž se někteří stali členy Pokrokového klubu.<sup>25</sup> Do značné míry to zřejmě také způsobil fakt, že jejich vydavatelem a redaktorem byl v letech 1903 – 1910 předák místní sociálně demokratické strany Felix Burian.<sup>26</sup>

V roce 1909 se moravská pokroková strana sloučila s lidovou stranou Adolfa Stránského do společné, tzv. lidové strany pokrokové. Zatímco vedení české strany pokrokové bylo stejně jako většina moravských realistů zastáncem tohoto sblížení, budějovičtí pokrokáři přijali tento krok skepticky a úspěšnějším viděli do budoucna spíše spojení s některými jednotlivci, než s lidovou stranou jako celkem. Zejména Palliardi patřil k hlavním odpůrcům kooperace

a sblížení s lidovci, přestože byl zároveň aktivním činitelem české strany pokrokové.<sup>27</sup> Měl na paměti jejich počínání před volbami do říšské rady v roce 1907, kdy přes dřívější vyjednávání s pokrokaři uzavřeli na celozemské úrovni volební kompromis s klerikálním hnutím. V dobovém letáku Pokrokového klubu se dokonce píše o lidovecké zradě svobodomyslných zásad: *„Nebylo spácháno poslední dobou v dějinách boje za svobodu svědomí hanebnější zrady na pokroku a svobodě lidu nad zradu, které se dopustil dne 16. května 1907 dr. Stránský a s ním tzv. lidová strana na Moravě. Lidová strana, která hlásala hrdě, že je svobodomyslnou, strana, která chtěla vésti český lid do boje proti klerikálním tmářům a zpátečnickům, není již více svobodomyslnou, neboť dne 16. května 1907 spojila se s klerikály a doporučuje svým vůdcem dr. Stránským voliti v užší volbě klerikály P. Šrámka a P. Stojana...“*<sup>28</sup>

Vztah Pokrokového klubu k lidové straně nebyl ovšem zpočátku příliš vyhraněný. Při zemských volbách v listopadu 1906 doporučoval ve čtvrté kurii volit buď znojemského lidovce Dr. Velebu, Palliardiho přítele, nebo sociálního demokrata Svobodu z Brna – jemuž ovšem dával sám Palliardi přednost s odůvodněním, že do čtvrté kurie mají být voleni zástupci *„vrstev dosud vyděděných“*. Když o půl roku později při volbách do poslanecké sněmovny říšské rady proti sobě opět stanuli Svoboda a Veleba, podpořil klub Svobodovu volbu, mj. také proto, že Veleba označil svého sociálně demokratického protivníka za *„beznárodního“*.<sup>29</sup>

I to mohl být jeden z důvodů, proč se místní organizaci lidové strany pokrokové podařilo ustavit až v roce 1911. Strana byla založena na důvěrné schůzi 15. října za účasti Dr. Františka Hodáče z Prahy. Z výborové schůze vzešlo 18. října první vedení: předsedou byl zvolen obchodník František Pokorný, místopředsedou advokát JUDr. Josef Kvíz, jednatelem Karel Geiger a pokladníkem Vincenc Šplíchal.<sup>30</sup> Pokrokový klub ale se stranou nesplynul, přestože do ní vstoupila řada jeho členů.<sup>31</sup> Krátce poté si na valné hromadě zvolil nové činovníky a svá stanoviska formuloval v Našich novinách: *„Zásadně dlužno vítati spojení žvlů stejnorodých k účinnějšímu boji kulturnímu,*

*protiklerikálnímu. S tohoto stanoviska dala by se fuse zdůvodniti. Nikde není tak nutno, aby lidé svobodomyšlní stáli v jedné frontě proti společnému nepříteli – klerikalismu – jako právě na Moravě. ...Bude-li strana opravdově pracovati k povznesení kulturního života a pokrokové věci na Moravě, může spoléhat vždy na naši podporu. Se stejnou rozhodností postavíme se třeba i proti straně, jakmile by strana ocitla se na scestí a zradila svůj pokrokový program.*<sup>32</sup>

Svým vývojem procházel také spolkový život města, na který měla roztržka Sokola s Budivojem z let 1905 – 1906 jak špatný, tak dobrý vliv. Negativní bylo, že jejich řady opustila část schopných a aktivních pracovníků. Pozitivně naopak vyznívalo, že oba spolky soustředily všechny svoje síly k aktivní činnosti a v konkurenčním boji o to, kdo přitáhne větší pozornost městské společnosti si byly rovnocennými soupeři. Poté co byl Sokol nucen přenést všechny své podniky z Národního domu začal v sokolovně budovat vlastní divadelní scénu, nejdříve na provizorním dřevěném a od konce roku 1908 na zděném jevišti; prvním představením na stálé scéně bylo Sudermannovo drama „Domov“, uvedené 20. prosince 1908 za režie Stanislava Maráka. Tělocvičnu propůjčoval i jiným spolkům. K politickým schůzím ji využíval zvláště Pokrokový klub – poprvé již 4. listopadu 1906 – a strana sociálně demokratická.<sup>33</sup> Budivoj pro změnu pořádal od roku 1908 pravidelné sobotní večírky s hudbou a deklamacemi. Nastal také příliv členstva. Patřilo k dobrému tónu vstoupit buď do Budivoje nebo do Sokola, a tak veřejně demonstrovat, kdo patří do jakého tábora. Čas ale začal vzájemné nevraživosti „obrušovat hrany“ a oba rivalové k sobě později znovu našli cestu.

Vedle soupeření Sokola a Budivoje byly součástí spolkového dění rovněž aktivity dalších organizací. Činorodě vystupoval zvláště Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny (1910)<sup>34</sup> a Sportovní klub (1911).<sup>35</sup>

Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny navazoval na tradici Okrašlovacího spolku, zaniklého v 90. letech. Jeho vznik inicioval pedagog Jan Funtíček, který se také na první výborové schůzi z 15. září 1910 stal společně se starostou Josefem Indrou vedoucím spolkovým činitelem. „Okrašlovatelé“

byli ve své činnosti velmi aktivní, dosáhli osázení Heřmanských kopců, okolních silnic a cest i jiných lokalit. Obecní zastupitelstvo jim posléze svěřilo péči a dozor nad městskými sady. Smyslem další spolkové práce byla snaha o hospodářské povznesení města, ochrana starožitností a starých památek.<sup>36</sup>

K založení Sportovního klubu došlo na valné hromadě 25. března 1911, pod předsednictvím odborného učitele Ladislava Chvála. Hlavní přínos tohoto spolku spočíval v nabídce nových možností sportovního vyžití, kterou organizoval prostřednictvím několika odborů: fotbalového, lehkootletického, tenisového a šachového. Největší zastoupení členů i příznivců měl odbor fotbalový, za jehož předchůdce lze označit Sportovní kroužek, který sehrál své první utkání již 8. září 1909 na místním tržišti proti S. K. Jaroměřice nad Rokytnou s povzbudivým výsledkem 7 : 0.<sup>37</sup>

Z dalších nově vzniklých zájmových sdružení, vymezujících se na jedno specifické odvětví činnosti, můžeme jmenovat: Rybářský spolek (1906),<sup>38</sup> Králíkářský spolek pro Mor. Budějovice a okolí (1909),<sup>39</sup> Meliorační svaz v markrabství moravském (1910),<sup>40</sup> Siroťčí spolek pro soudní okres mor. budějovický (1911),<sup>41</sup> Obecně prospěšné bytové a stavební družstvo pro Mor. Budějovice a okolí (1912)<sup>42</sup> ad. Přes všudypřítomný antiklerikalismus Pokrokového klubu dokázal vzniknout i katolický Spolek paní a dívek sv. Terezie (1912),<sup>43</sup> s dobročinným a sociálním zaměřením.

Intenzivní činnost vyvíjel Israelitischer Frauenhilfsverein, který na konci prvního desetiletí přispěl k povznesení místní židovské náboženské obce dvěma významnými počiny – vybudováním vlastního hřbitova a synagogy. Protože původní židovské pohřebiště, nacházející se v předměstské části Podolí, nemohlo být vzhledem k rozšiřující se zástavbě obnoveno, byla těla zemřelých pochovávána na okolních izraelských hřbitovech, nejčastěji v Jemnici, Polici a Třebíči. Převážení mrtvol však bylo obtížné a v případě nakažlivých chorob i značně zdravotně rizikové.<sup>44</sup> V září roku 1907 se zástupcům „Frauenhilfsvereinu“ podařilo získat obecní souhlas ke zřízení nového hřbitova. Město k tomuto účelu věnovalo židovské obci pozemek na poli

za Hájem a umožnilo bezplatné nalámání stavebního kamene z obecního lomu.<sup>45</sup> Hřbitov byl vybudován i s obřadní síní a 25. října 1908 slavnostně otevřen. O jeho údržbu pečoval krátce nato ustavený pohřební spolek Israelitischer Leichenbestattungsverein „Chewra Kadischa“.<sup>46</sup>

Po dvou letech přistoupil ženský podpůrný spolek k dalšímu, pro duchovní život asi stočlenné izraelské komunity neméně důležitému kroku. V březnu 1910 požádaly spolkové činovnice Elisabeta Pächterová a Regina Heimerová budějovické okresní hejtmánství o povolení postavit na pozemku v Nádražní třídě židovskou modlitebnu. Dosud vykonávali Židé své náboženské obřady ve stísněných podmínkách nedaleko odtud, v domě Jakoba Frieda. Politický úřad na základě výsledků komisionálního stavebního řízení žádosti vyhověl. Realizaci stavby, probíhající od dubna do poloviny září 1908, svěřil „Frauenhilfsverein“ zdejšímu staviteli Josefu Nejezovi. Dne 2. října t. r. byla synagoga za účasti všech místních úřadů, městské rady a zástupců židovských obcí z Jemnice, Jihlavy, Třebíče, Znojma, Dačic a Telče vysvěcena. Celkové náklady na její vybudování činily 35 000 korun. Finanční krytí pravděpodobně zajišťoval E. Jenerálem zmiňovaný Tempelbau – Fond.<sup>47</sup>

Situaci, ve které se v této době nacházela městská samospráva, opět dokumentují především zachované jednací protokoly. Podle jejich obsahu se lze domnívat, že činnost obecního výboru probíhala po bouřlivých volbách z roku 1905 vcelku nerušeně. Politické zájmy ustupovaly potřebám města, což oba tábory respektovaly a dokázaly se dohodnout. Předvolební sliby se z velké části dařilo plnit, nereálným se však vzhledem k očekávaným investicím do nových projektů – zejména v souvislosti s připravovanou elektrifikací města – ukázalo snižování přírážek k obecním daním. Větší rozruch způsobila až kandidatura zástupců dělnictva v obecních volbách 1909 podporovaná pokrokovou většinou.<sup>48</sup> Konzervativci sice dávali najevo svoji nespokojenost, ale nedostávalo se jim prostředků, jak kandidatuře zabránit. Volby skončily podle očekávání vítězstvím pokrokářů. Poprvé tak mohli v obecním výboru zasednout občané, dosud z účasti na obecní samosprávě vyloučení. Dne 14.

a 15. května 1909 byli do obecního výboru zvoleni: Jaroslav Palliardi, Eduard Blažek, Antonín Urbánek, Max Mottl, Mořic Kulhánek, Jaroslav Novotný, Vladislav Vondra, Jan Svoboda, František Šusta, Stanislav Marák, Edmund Beschauer, Bohumil Dvořák, Vincenc Čermák, Josef Indra, Jakub Osvačil, Matěj Smrčka, Jakub Šplíchal, Josef Řehák, Dr. Josef Kvíz, Dr. Josef Worel, Josef Hájek, František Drmota, Max Fried, Vilém Pächter, Karel Vondra, František Polák a Tesař. Starostou obce byl zvolen vinárník Josef Indra (1909 – 1919), radními Edmund Beschauer, Matěj Smrčka, Jakub Osvačil, Dr. Josef Worel, Jaroslav Novotný a Jakub Šplíchal.<sup>49</sup>

Nesporně největším úspěchem obecního výboru z let 1909 – 1912 bylo prosazení návrhu zřídit ve městě českou střední školu – reálné gymnázium. Podnět k jejímu založení vyšel již v roce 1900 ze vzdělávacího odboru Sokola a místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, kdy zástupci obou spolků předložili obecnímu výboru žádost, aby v tom směru podnikl potřebné kroky.<sup>50</sup> Mladé generaci tak svítla naděje, že získá snadnější přístup k vyššímu vzdělání,<sup>51</sup> nehledě k tomu, že by vlastní středoškolský ústav výrazně posílil prestiž slibně se rozvíjejícího města. Veškerá jednání obecního výboru se zemským sněmem, kde opakovaně narážel na odmítavá stanoviska německých poslanců a posléze s ministerstvem kultu a vyučování však byla po řadu let bezvýsledná.<sup>52</sup>

Když se nepodařilo zřídit střední školu s účastí země ani státu, odhlasovalo 13. března 1911 městské zastupitelstvo ve svém sezení, že bude gymnázium financovat z vlastních prostředků: „*K návrhu městské rady usnešeno jednomyslně zřídit v Mor. Budějovicích obecním nákladem reálné gymnasium typu A s týmž vyučovacím plánem, jaký stanoven jest zákonitě pro ústavy státní toho druhu...*“<sup>53</sup> Takto formulovanou žádost, v níž se obec zároveň zavazovala vystavět pro gymnázium do tří let novou budovu, zemská školní rada 28. dubna 1911 schválila, a její rozhodnutí potvrdilo 30. června t. r. i zmíněné ministerstvo.<sup>54</sup>

Vyučovat se pro velký zájem studentů začalo již 18. září 1911, zatím v provizorních prostorách bývalé dětské opatrovny a stravovací stanice na tehdejší Tyršově třídě. Do první třídy nastoupilo 77 chlapců a 10 dívek. Ředitelem ústavu byl jmenován PhDr. Josef Fišer, bývalý profesor státního gymnázia v Zábřehu, který tuto funkci zastával nepřetržitě do roku 1939.

Stavba nového objektu byla zahájena v červnu 1913 na pozemku, který sousedil s nedávno zrušeným městským hřbitovem. Jeho ústřední část vznikla v poměrně krátké době pod dohledem místních stavitelů Antonína Babáka, Josefa Nejeze a Antonína Svobody ml., takže školní rok 1914/1915 již probíhal v nových učebnách. Dostavbě bočních křídel a tělocvičny zabránila první světová válka.<sup>55</sup>

Náklady na nedokončenou budovu se vyšplhaly k 255 655 korunám. Projekt zčásti financovalo město, z části Městská spořitelna jako hlavní finanční ústav podporující snahy obecního výboru, která se také zavázala poskytovat ročně na udržování ústavu částku 3 tisíce korun.<sup>56</sup> Ke stejnému účelu byla už v srpnu 1911 pod záštitou starosty města Josefa Indry založena Gymnasijní Matice, která v příštích letech shromažďovala příspěvky a konala časté sbírky.<sup>57</sup> Městské zastupitelstvo získalo pro tuto myšlenku mezi občany mnoho příznivců. Vznik školského ústavu přivítala většina obyvatel bez ohledu na spolkovou nebo politickou příslušnost.

Poslední obecní volby se v Moravských Budějovicích konaly podle zastaralého volebního řádu ve dnech 12. a 13. července 1912. Zvoleni byli: Jan Svoboda ml., Josef Indra, Jaroslav Novotný, Eduard Blažek, Vladislav Vondra, Josef Řehák, František Němec, Josef Jahoda, Ludvík Klimeš, Antonín Roupec, Edmund Beschauer, František Šusta, Vincenc Šplíchal, Dr. Josef Kvíz, Ladislav Chválek, Antonín Urbánek, František Polák, Bohumil Hromádka, Jan Drahorád, Jan Urbanec, Vincenc Čermák, Jakub Osvačil, Julius Kohn, Max Fried, Jaroslav Palliardi, Dr. Josef Worel, Max Mottl, František Bláha, Matěj Smrčka a František Stöger. Starostou byl opět zvolen Josef Indra, radními Jakub Osvačil, Edmund Beschauer, Dr. Josef Worel, Antonín Urbánek, Jan Svoboda a Max Mottl.<sup>58</sup>



Poměr sil mezi konzervativním a pokrokovým křídlem zůstal v podstatě zachován. Obě skupiny dostatečně zastupovaly zájmy svých stoupců a ve městě nenastala potřeba nějak pronikavých změn.

---

<sup>1</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 52, 22. 12. 1905, s. 3.

<sup>2</sup> Tamtéž.

<sup>3</sup> Brněnský Pokrokový klub pro Moravu patřil k hlavním propagátorům politické koncepce Masarykovy české strany pokrokové – tak se přejmenovala česká strana lidová (realistická) na základě fúze se skupinou českých radikálních pokrokářů v květnu 1905. V letech 1906 – 07 se stal iniciátorem integrace moravských pokrokových spolků a spoluvůdcem moravské pokrokové strany. Blíže J. Malíř, *Počátky politického realismu na Moravě*, in: *ČMM*, roč. 106/1987, č. 1 – 2, s. 86.

<sup>4</sup> Naše noviny, roč. 4, č. 51, 15. 12. 1905, s. 1.

<sup>5</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 87, oznámení o schůzích.

<sup>6</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 13. Stanovy schváleny zemskou správou 18. 4. 1906.

<sup>7</sup> Pokud není uvedeno jinak byli tito lidé z Moravských Budějovic.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 77.

<sup>9</sup> Naše noviny, roč. 5, č. 20, 11. 5. 1906, s. 3; dále SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 90.

<sup>10</sup> Naše noviny, roč. 5, č. 48, 23. 11. 1906, s. 1.

<sup>11</sup> SOKA Třebíč, f. Politický pokrokový klub v Mor. Budějovicích 1906 – 1918, neusp., přehled členstva za rok 1907.

<sup>12</sup> Blíže J. Malíř, *Působení politického realismu na Moravě v letech 1906 – 1914*, in: *ČMM*, roč. 106/1987, č. 3 – 4, s. 224.

<sup>13</sup> Masaryk přijel do Budějovic 9. září 1906 ze svého prázdninového pobytu v Krucemburku na Českomoravské vrchovině. Pokrokový klub uspořádal na Dolním náměstí tábor lidu, na kterém T. G. M. promluvil o významu Karla

---

Havlíčka Borovského, od jehož smrti tehdy uplynulo 50 let. Přednášku vyslechlo na 2000 posluchačů. Masaryka doprovázela jeho žena Charlotta, MUDr. Bedřich Drož ze Žďáru nad Sázavou a redaktorka brněnského týdeníku „Ženská revue“ Zdeňka Wiedermannová, která v letech 1893 – 98 působila na zdejší dívčí měšťanské škole a byla přední členkou ženského spolku „Eliška Krásnohorská“. Jaroslav Palliardi nemohl být Masarykově návštěvě přítomen, neboť se právě účastnil sokolského zájezdu do Černé Hory. J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 186. Naše noviny, roč. 5, č. 38, 14. 9. 1906, s. 1.

<sup>14</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 182, 186.

<sup>15</sup> Naše noviny, roč. 6, č. 48, 22. 11. 1907, s. 1.

<sup>16</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 81 – 82.

<sup>17</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 185.

<sup>18</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 77 – 78.

<sup>19</sup> Tamtéž.

<sup>20</sup> Horácko v Moravských Budějovicích vycházelo od 5. ledna 1911 do července 1913, kdy byla jeho redakce – patrně z finančních důvodů – přeložena do Třebíče. Srov. J. Kubíček, c. d., s. 175.

<sup>21</sup> Pravděpodobně ji neznal ani František Jech. O místní organizaci národně sociální strany se poprvé zmiňuje v souvislosti s přehledem její činnosti za rok 1903 – srov. *Pamětní kniha I...*, s. 76. Z archivních pramenů je zřejmé, že činovníci „Palackého“ byli zároveň členy politického vedení.

<sup>22</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 75.

<sup>23</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 90, zápis z ustavující valné hromady 17. 4. 1911. Stanovy schváleny zemskou správou 8. 3. 1911.

<sup>24</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 78.

<sup>25</sup> SOKA Třebíč, f. Politický pokrokový klub v Mor. Budějovicích 1906 – 1918, neusp., listina plátců členských příspěvků na rok 1907 a 1908.

<sup>26</sup> Po Burianově odchodu do správy okresní nemocenské pokladny převzal vedení listu Čeněk Honek (1910 – 1914), budoucí zemský tajemník čs. národní demokracie v Brně. Tamtéž; J. Kubíček, c. d., s. 220.

- 
- <sup>27</sup> J. Malíš, *Působení politického realismu na Moravě v letech 1906 – 1914*, in: *ČMM*, roč. 106/1987, č. 3 – 4, s. 211.
- <sup>28</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 88.
- <sup>29</sup> Tamtéž.
- <sup>30</sup> Srov. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 134 – 135.
- <sup>31</sup> Palliardi byl ve straně rovněž organizován a patřil spolu s Kvízem, Geigerem a Indrou k jejím zakladatelům, ve vedení však v této době nefiguroval. SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 91.
- <sup>32</sup> *Naše noviny*, roč. 10, č. 4, 19. 11. 1911, s. 1.
- <sup>33</sup> Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích...*, s. 54 – 55.
- <sup>34</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 25. Stanovy schváleny zemskou správou 23. 8. 1910.
- <sup>35</sup> Tamtéž, položka č. 29. Stanovy schváleny zemskou správou 13. 3. 1911.
- <sup>36</sup> SOkA Třebíč, f. Okrašlovací spolek v Mor. Budějovicích (1910 – 1945), neusp., k. 1, kniha zápisů o výborových schůzích, s. 2 – 3, 9 – 10, 20.
- <sup>37</sup> SOkA Třebíč, f. Sportovní klub Mor. Budějovice 1911 – 1932, inv. č. 1, k. 1., kniha zápisů o schůzích výboru a valných hromad, nestr., zápis z 25. 3. 1911; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 134.
- <sup>38</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 27. Stanovy schváleny zemskou správou 4. 5. 1906.
- <sup>39</sup> Tamtéž, položka č. 21. Stanovy schváleny zemskou správou 6. 2. 1909.
- <sup>40</sup> Tamtéž, položka č. 26. Stanovy schváleny zemskou správou 1. 12. 1910.
- <sup>41</sup> Tamtéž, položka č. 40. Stanovy schváleny zemskou správou 4. 1. 1911.
- <sup>42</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 212.
- <sup>43</sup> SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 37. Stanovy schváleny zemskou správou 16. 10. 1912.
- <sup>44</sup> E. Jenerál, *Židé...*, s. 240.
- <sup>45</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 63, nestr., zápisník o sezeních výborových z 30. 9. a 9. 12. 1907.

---

<sup>46</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 20. Stanovy schváleny zemskou správou 16. 11. 1908.

<sup>47</sup> Podle E. Jenerála existovaly v Budějovicích ještě další dva židovské spolky: Vereinspenden a Cantorenverein. Kromě názvu však o nich nepřináší žádné jiné informace. E. Jenerál, *Židé...*, s. 239 – 240, 304.

<sup>48</sup> J. Janák, *Od vytvoření územní samosprávy...*, s. 293.

<sup>49</sup> L. Smetanová, *Veřejný život v Moravských Budějovicích v letech 1900 – 1914*, Praha 1997, s. 42 – 43.

<sup>50</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 63, nestr., zápisník o sezeních výborových z 11. 3. 1900.

<sup>51</sup> Nejbližší česká střední škola se od roku 1871 nacházela v Třebíči, gymnázia ve Znojmě a Jihlavě byla pod německou správou. J. Fišer, *Usilování Mor. Budějovic o střední školu*, in: *Dvacet pět let a XXV. výroční zpráva státního československého reálného gymnázia v Moravských Budějovicích za školní rok 1935 – 36, Moravské Budějovice 1936*, s. 14 (dále jen J. Fišer, *Usilování o střední školu...*).

<sup>52</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 63, nestr., zápisník o sezeních výborových ze 17. 7. 1900, 28. 10. 1903, 13. 9. 1906, 28. 2. 1907, 10. 4. 1908 a 3. 9. 1909.

<sup>53</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 64, nestr., zápisník o sezeních výborových z 13. 3. 1911.

<sup>54</sup> J. Fišer, *Usilování o střední školu...*, s. 25.

<sup>55</sup> Tamtéž, s. 25 – 28.

<sup>56</sup> Tamtéž, s. 29.

<sup>57</sup> Zemská politická správa povolila její vznik 3. srpna 1911. Při Matici byl současně zřízen podpůrný stipendijní fond pro chudé žáky. SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 25 A, spolkový katastr okresu Moravské Budějovice, položka č. 33; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 125.

<sup>58</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 133.

## 8. Náboženská otázka

Antiklerikalismus Pokrokového klubu nevyhnutelně poznamenal jeho vztahy s představiteli náboženského života. Svá proticírkevní stanoviska pravidelně zveřejňoval na stránkách ideově spřízněného tisku. Zatímco Buditel nepřekračoval rámeček původního zaměření a jen zřídkakdy přinášel články s konfrontační náboženskou tematikou, Naše noviny nevynechaly snad jedinou příležitost ke kritice místního katolického duchovenstva, které tvořilo součást konzervativního proudu budějovické veřejnosti – k hlavním představitelům římskokatolické církve patřili před první světovou válkou děkan a konsistoriální rada P. František Dostal, kaplanové Cyril Bilík, Metoděj Švéda a v neposlední řadě také katecheta obecných a měšťanských škol Ludvík Kučera. Mimo to přetiskovaly proticírkevní projevy významných českých osobností a s oblibou rozšiřovaly nejrůznější fantastické zprávy o zločinech a mravním úpadku kněžstva a řádových sester v cizině. Polemiky s pokrokaři vedla třebíčská katolická Stráž, která „častovala“ Naše noviny na oplátku nejednou antisemitskou nadávkou.

Vůdcem zdejších antiklerikálů byl Jaroslav Palliardi. Ten, jako jeden z prvních, vystoupil v roce 1907 z katolické církve, založil místní skupinu Volné myšlenky<sup>1</sup> a inicioval většinu proticírkevních akcí. Od počátku se stavěl odmítavě k účasti žactva a představitelů města – rady a obecního výboru – na bohoslužbách a u příležitosti velkých katolických svátků jako byly Velikonoce, Boží tělo, Vánoce ad. Když v roce 1905 zvítězila v obecních volbách jeho opoziční pokroková kandidátka, bylo od účasti vedení města na církevních slavnostech upuštěno.

Vedle Našich novin nám vlastní interpretaci tohoto období nabízí také farní kronika, která si jinak od hodnocení politických událostí zachovávala rezervovaný odstup. Na čí straně byly sympatie jejího pisatele netřeba zdůrazňovat: *„Pokrokovci – v čele odborný učitel Marák – zahájili již před vánoce 1904 svou práci po venkovních osadách sbírajíce plnomocenství.*

*V radikálním svém orgánu tupen každý, kdo směru jejich zdaleka se přičil, zlehčováno dosavadní zastupitelstvo, jedovaté šípy vrhány v něm na poctivého, počestného a obětavého starostu p. Jakuba Urbance – z osobní msty pana odborného; kterýž se posléze z úřadu svého poděkoval. Konečně došlo k volbě, ustanovené na 6. a 7. října. Všelící dělníci (tovární) podělení plnomocenstvími – i od učitelek záhy od p. notáře opatřených. Z vážnějších voličů se nikdo neúčastnil. V II. a III. to šlo zcela hladce, v I. se jejich plán zhatil – z toho povstal zmatek a roztržka. Proti volbě byl podán rekurs. Po jeho vyřízení volba platnou uznána. Nově zvolený starosta žádal, aby při nastoupení nového zastupitelstva sloužena byla mše sv. – vymluveno na den sv. Jana dne 27. prosince. Dostavil se celý nově zvolený výbor až na čtyři radikály (notář Palliardi, odborný učitel Marák, a dva řemeslníci); to ale čpělo.<sup>2</sup>*

Protiklerikální charakter měla i řada akcí pořádaných Sokolem a dalšími sdruženími, na které měl Palliardi vliv. Bylo to pochopitelné, vždyť Jaroslav Palliardi, Stanislav Marák, Josef Kvíz, později František Šusta, Josef Indra, Karel Geiger ad. byli nejen politickými představiteli města a Pokrokového klubu, ale zároveň předními sokolskými pracovníky. K ateizmu se přihlásila rovněž část učitelů organizovaných v Učitelské jednotě „Komenský“, která v únoru 1907 přijala nové stanovy a rozšířila svoji působnost na celý moravskobudějovický okres.<sup>3</sup> V jejím čele stál Palliardiho žák a spolupracovník František Vildomec.<sup>4</sup>

K vystupňování proticírkevních útoků došlo v roce 1909, když se 5. října zřítily část právě prováděné přístavby kostela. Přestože se jednalo o pochybení stavitele – byl jím shodou okolností Antonín Svoboda ml., syn tvůrce budovy měšťanské školy a Národního domu – byla vina připisována církevním kruhům, hlavně z toho důvodu, že inkriminovaným místem pravidelně přicházely do kostela školní děti na povinné bohoslužby. Podle P. Františka Dostala se událost stala „*při zdejších poměrech vodou na mlýn kroužku pokrokové smečky a volných myslitelů*“.<sup>5</sup>

Další vrchol proticírkevní agitace představovala aféra kolem otevření nového hřbitova na podzim roku 1913. Obecní výbor rozhodl pojmout hřbitov jako interkonfesijní, přičemž přední část vyhradil katolíkům a zadní jinověrcům.<sup>6</sup> Spor vznikl kolem otázky vysvěcení hřbitova. Brněnská konzistoř podmiňovala vysvěcení zapsáním hřbitova do pozemkové knihy pouze jako římskokatolického, což ale obec odmítla, a navrhla vysvětit jen katolickou část. K dohodě nakonec nedošlo, a tak konzistoř nařídila, aby byl při pohřbívání svěcen každý hrob zvlášť.<sup>7</sup> Celá věc se neobešla bez vzájemného osočování a výpadů obou stran.

Za takto vypjaté situace byla ve městě 9. listopadu 1913 založena katolická tělocvičná organizace Orel, s cílem soustředit ve svých řadách sportovně aktivní občany, kteří odmítali antiklerikální postoje Sokola. Stalo se tak na důvěrné schůzi v Národním domě po projevu katechety Ludvíka Kučery.<sup>8</sup> Její vznik byl katolickým tiskem zjevně považován za úspěch. „S bašty Palliardiho vlaje od neděle orelský prapor...“, zněla první věta zprávy, kterou týdeník Ochrana oznámil tuto skutečnost, a pokračoval varováním před „špatným“ vlivem Sokola na katolickou mládež: „Upozornujeme zvláště venkovské rodiče, kteří dávají syny na učení do Budějovic, aby je dali zapsat do Orla, nechtějí-li, aby se jim zkazili; neboť Sokol budějovický jest krajně protináboženský. V jeho čele stojí osoby odpadlé od víry, on pořádal Macharovu přednášku, on přistoupil v poslední době za zakládajícího člena ku postavení pomníku Husova.“<sup>9</sup>

Naše noviny přivítaly vznik nové katolického spolku po svém: „Orel obecní čili skalní je pták zcela černý, jen kolem krku má úzký bílý proužek. Břicho mívá velmi otlé a vyznamenává se velkou hltavostí, nenasytností a touhou po cizím majetku. Má dlouhé, ostré drápy, které zabodnou se třeba i do mrtvoly. Zobák má neobyčejně vyvinut, bez obtíží uchopí jím pokrokáře nebo neznaboha, žid je tomuto ptáku zvláštní pochoutkou. Hnízdí nejraději v domech osamělých, nepřístupných obyčejným lidem. V domě bývá obyčejně starší samec s mladším. Svoji vlastní samičku nemá však žádný a proto lítají

*i po hnízdech jiných. Těmto ptákům by patřil vlastně název supi, neboť dravost jejich jest strašná, a běda všemu živočišstvu, kam se tito ptáci vrhnou.*<sup>10</sup>

Novinové komentáře výstižně dokumentují napětí vládoucí mezi oběma znepřátelenými tábory. „Přestřelka“ pokračovala ještě do konce roku, pak se situace zklidnila.

Navzdory obavám katolíků se orlové uchýlili. Přes všechny snahy stát se v oblasti organizovaného sportovního vyžití plnohodnotnou alternativou Sokola mu však nemohli konkurovat ani členskou základnou ani tělocvičným zázemím. Pokrokáři byli na druhé straně nuceni akceptovat fakt, že ne pro všechny obyvatele města jsou jejich postoje přijatelné. I skrze často nevybíravé proticírkevní tažení Pokrokového klubu se mnozí občané nadále účastnili běžného církevního života a náboženské svátky a slavnosti řadili k vrcholným veřejným událostem. Je také třeba zdůraznit, že se místní duchovní vždy intenzivně zapojovali do společenského dění a v buditelském období významně přispěli k národnímu vzestupu. Podíleli se na práci v obecním výboru a byli i členy některých nekatolických zájmových spolků. Dlouhodobě podporovali zejména české školství a angažovali se při zakládání měšťanských škol i obecního reálného gymnázia, na jehož konto věnovali nejednu finanční částku.

Začátek 20. století se však nesl ve znamení pozvolného odklonu od náboženství a církví. Ani Moravské Budějovice nezůstaly v této tendenci stranou.

---

<sup>1</sup> Volná myšlenka byla mezinárodním ateistickým hnutím. Česká sekce vznikla v roce 1904 a mezi její významné představitele patřili JUDr. Theodor Bartošek, básník Josef Svatopluk Machar ad. Svým programem usilovala o odluku státu od církve. Za 1. světové války bylo hnutí volných myslitelů zakázáno a jeho činitelé perzekvováni.

<sup>2</sup> Srov. farní kronika *Protocollum domesticum parochiae Moravo – Budvicensis* (dále jen *Protocollum domesticum...*), s. 52 – 53. V SOkA Třebíč je k dispozici



---

opis Emila Jenerála z roku 1972. V letech 1886 – 1925 pořizoval písemné záznamy P. František Dostal.

<sup>3</sup> Spolek si kladl úkoly pedagogické, odborné a vzdělávací a jeho členové měli napomáhat zvyšování vlivu vědy ve společnosti. V roce 1910 evidoval 109 členů, z většiny literárních učitelů a učitelek. SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 88.

<sup>4</sup> František Vildomec (1878 – 1975), pedagog, člen sociální demokracie, Sokola, osvětových a odborných spolků. V oboru archeologie žák a spolupracovník J. Palliardiho, s nímž se od roku 1906 podílel na archeologických výzkumech. Později místopředseda a předseda Moravského archeologického klubu. E. Jenerál, *Soupis biografí...*, s. 105.

<sup>5</sup> *Protocollum domesticum...*, s. 55. Stavební projekt finančně podpořila Vzájemná záložna.

<sup>6</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 64, zápisník o sezeních výborových z 16. 9. 1913, s. 251.

<sup>7</sup> Tamtéž, zápisník o sezeních výborových z 2. 10. 1913, s. 258; *Protocollum domesticum...*, s. 60.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 134. Naše noviny připisovaly značný podíl na vytvoření Orla také „pátýrkovi Švejdovi“, čímž pravděpodobně myslely kaplana Metoděje Švédu, který velmi aktivně podporoval katolické spolkové hnutí ve městě i v okolí.

<sup>9</sup> Ochrana, roč. 1, č. 46, 13. 11. 1913, s. 2.

<sup>10</sup> Naše noviny, roč. 12, č. 46, 13. 11. 1913, s. 2.

## 9. Ve válečném stínu

První světová válka zasáhla do veřejného života města po všech jeho stránkách. V oblasti samosprávy přerušila nebo odsunula řadu projektů – např. zřízení okresní nemocnice, regulaci řeky Rokytné, elektrifikaci obce, obnovu starého městského vodovodu z počátku 17. století (nejstaršího na Moravě) ad.<sup>1</sup> Odchod více než 600 mužů na frontu zpomalil a v některých případech zcela zastavil práci v průmyslových podnicích. V listopadu 1914 postihl zánik obuvnickou firmu Kaufmann & Schloss a omezení mezinárodního obchodu se nepříznivě dotklo také perleťářství, které bylo závislé na dovozu kvalitní perleti ze zámoří.<sup>2</sup>

Vládními nařízeními z července 1914 byla suspendována některá občanská práva (svoboda projevu, shromažďování, tisku, spolčování apod.) a v účinnost vešel § 14 prosincové ústavy z roku 1867 o nařízeních z nouze. Současně přestala zasedat říšská rada a v září t. r. došlo k první vlně zatýkání a internaci českých opozičních politiků. Pod tíhou nastalé perzekuce přestal vycházet místní svobodomyšlný tisk<sup>3</sup> a válečný stav vážně poznamenal spolkovou scénu, neboť mezi mobilizovanými byla řada aktivních pracovníků, bez kterých budějovické spolky stagnovaly. Tento fakt nejbolestněji pocítila sdružení sportovního charakteru, která vynuceně opustila řada mladých členů. Sportovní klub zasáhl odchod schopného jednatele a cvičitele JUDr. Františka Nováka do té míry, že rozhodnutím valné hromady z 21. února 1915 fakticky přerušil svoji činnost.<sup>4</sup> Situaci ještě vyhrtilo vládní nařízení instruuující orgány státní správy k rozpouštění českých vlasteneckých spolků a organizací podporujících české zájmy. Aktivity místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu tak byly zastaveny ještě před konáním říjnové výroční schůze.<sup>5</sup> Vytrvaly většinou pouze obecně prospěšné instituce, jejichž činnost nezasahovala do státně politických záležitostí, např. Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny či Sbor dobrovolných hasičů.

Přežívaly i Budivoj se Sokolem, byť za cenu velkých obtíží a zostřené dohledu okresního hejtmanství. Čtenářsko – pěvecký a ochotnický spolek se v létě 1914 rozhodl odložit dlouho připravovanou oslavu 50 let svého trvání „vzhledem k nastalým poměrům až na rok“ a po valné hromadě v lednu 1915 na dobu neurčitou.<sup>6</sup> Celkově se jeho veškerá aktivita v prvních letech války omezila na půjčování knih a časopisů, kulečnickové a karetní hry. Stagnaci spolku nepomohlo zmírnit ani čestné členství okresního hejtmana Aloise Minkse.

Také tělovýchovná činnost Sokola byla značně ochromena. Narukovalo 71 jeho členů a většinu prostor sokolské tělocvičny převzal červený kříž pro potřeby vojenského lazaretu.<sup>7</sup> K úbytku členstva došlo také na základě okresní vyhlášky, která nařizovala, aby všichni veřejní zaměstnanci ze Sokola vystoupili. V roce 1916 se situace stala neudržitelnou, jednota přerušila svá cvičení a na čas se věnovala pouze vzdělávací práci.<sup>8</sup>

Doba však nebyla nakloněna ani místním německým spolkům, i když v tomto případě šlo o skutečnost, na kterou válka neměla zásadní vliv. Ve městě zbývaly již jen necelé dvě desítky, vesměs počestných německých rodin a Deutsches Haus, poslední bašta německví, byl v tak špatném technickém stavu, že musel být od roku 1910 držen podpěrami. Dílo zkázy dokonala vichřice v noci 7. října 1917, během níž se budova z větší části zřítla.<sup>9</sup>

Při rekonstrukci místního politického dění v prvních letech války lze vzhledem k nedostatku zpráv vyvozovat spíše hypotetické závěry. Perzekuční politika vídeňské vlády zde v první řadě postihla stranu národně sociální. Místní organizace se prakticky rozpadla a nařízením politického úřadu byla konfiskována její kancelář.<sup>10</sup> Odmlčeli se i pokrokáři. Nevíme, zda se Pokrokový klub po zastavení Našich novin nějak aktivně projevoval, konal veřejné schůze nebo výroční valné hromady. Kronikář by o nich ale jistě informoval, stejně jako o případné činnosti místní organizace lidové strany pokrokové. Po smrti Jana Drahoráda, který byl jejím předsedou v letech 1912 – 1914, neznáme ani jména nového vedení, pokud vůbec došlo k jeho volbě.<sup>11</sup> Politické debaty se přenesly do soukromí, mimo dosah státního aparátu.

Zvláště obtížná byla v tomto období role Městské spořitelny, která vzhledem ke zhoršujícím se hospodářským podmínkám musela odolávat neustálému tlaku státních orgánů k upisování válečných půjček: „Dne 18. listopadu 1914 jest nám dodána první volavka státního úřadu, kterou prostě odkládáme... Přichází půjčka druhá 20. května 1915, ředitelství se brání úpisu, c. k. okr. hejtmanství hrozí předsedovi ředitelství [Josefu Indrovi – Z. B.] rozpuštěním spořitelní správy. Vytýká se nám nelojálnost, upisujeme ani ne jednu šestinu toho, co se nám nařizuje... Jsme udáni u c. k. mor. místodržitelství soukromou osobou, ale to nás nepřivádí z míry.“<sup>12</sup>

Narůstající schodek obecního rozpočtu muselo město každoročně řešit zvyšováním přírážek ke všem předepsaným přímým daním, které se ze 190 % v roce 1915 vyšplhaly až na 300 % pro rok 1918.<sup>13</sup> Ani takové navýšení ovšem nestačilo ke krytí obecních dluhů. Radnice nedokázala zabránit občanským nepokojům, které vyvrcholily v září r. 1916, kdy přetrvávající nedostatek potravin vyprovokoval místní ženy k útoku na zásobovací vůz bez ohledu na četnickou asistenci.<sup>14</sup>

Schůze orgánů obecní samosprávy se vzhledem k nepopulárním úkolům, které měly řešit, mnohdy pro nedostatečnou účast nemohly konat a téměř každá schůze musela být svolávána opakovaně. Po dobu války nebyly vypsané obecní volby, takže výbor zasedal ve složení, v jakém byl zvolen v roce 1912 – vyjma členů povolanych do vojska, za které nastoupili náhradníci.<sup>15</sup>

K částečnému oživení veřejného a parlamentárního života mohlo dojít až po smrti císaře Františka Josefa I. († 21. listopadu 1916). Jeho nástupce Karel I. v dubnu 1917 opět svolal říšskou radu, omezil cenzuru a v červenci t. r. vyhlásil generální amnestii, zahrnující také politické vězně.

Moravské Budějovice pocítili uvolnění poměrů prostřednictvím obou přežívajících spolků. Pod hlavičkou Budivoje vystoupilo 14. června 1917 v Národním domě České kvarteto a 23. října t. r. houslista Vladimír Hájek. Oba koncerty byly pro obyvatele nejen velkým kulturním zážitkem, ale posloužily i dobré věci; vybrané peníze byly věnovány ve prospěch válečných vdov

a sirotků.<sup>16</sup> Po čtyřech letech mohla být ve městě konána veřejná lidová slavnost. Uspořádala ji tělocvičná jednota Sokol 20. května 1918 u příležitosti 50. výročí položení základního kamene Národního divadla. Ožila také sokolská tělovýchova, když se cvičení namísto chybějících mužů ujaly ženy.<sup>17</sup>

Vedení místní, několik let ustrnulé organizace lidové strany pokrokové se ujal Jaroslav Palliardi. Od počátku roku 1917 byl v častém osobním kontaktu s jejím brněnským činitelem Dr. Jaroslavem Budínským, s nímž vedl politické konzultace.<sup>18</sup> Na základě těchto setkání svolal 2. září 1917 do Moravských Budějovic krajskou konferenci, které se zúčastnilo 84 delegátů z celé Moravy. Byl to významný krok k vyjasnění dalšího politického směřování strany, jejíž jednotný postup dosud komplikovaly vnitřní spory mezi tzv. aktivisty a zastánci protirakouského kurzu. Konference se přihlásila k opozici – nemalou měrou k tomu přispěl právě Palliardi a tajemník Václav Šlesinger z Brna – a její účastníci přivítali podnět k vytvoření české státoprávní strany, která by sdružovala většinu občanských stran v českých zemích a byla hlavním reprezentantem domácí opoziční politiky.<sup>19</sup> Tento záměr se podařilo uskutečnit 9. února 1918, kdy se na základě organizačního a programového sloučení mladočechů, státoprávních pokrokářů, realistů a lidovo – pokrokářů konstitovala česká státoprávní demokracie.

V Moravských Budějovicích byla organizace tohoto nového politického subjektu ustavena 5. března 1918, krátce poté, co Palliardi v důvěrné schůzi rozpustil lidově pokrokovou stranu. Z hlediska personálního složení šlo o akt čistě formální: předsedou byl zvolen Jaroslav Palliardi, jednatelem profesor Otokar Oššťádal, pokladníkem František Šusta, důvěrníkem Karel Geiger, členy výboru Josef Indra, František Nesládek, Jan Bláha, Zikmund Dýček, Vincenc Čermák, Jan Šedý a Jan Svoboda.<sup>20</sup> Přítomní na závěr schůze přijali rezoluci, že „*stojí plně při deklaraci tříkrálové českého generálního sněmu*“ a „*protestují co nejrozhodněji proti odtržení některých součástí král. českého založením provincie Deutschböhmen*“.<sup>21</sup> K těmto proklamacím se 29. dubna 1918 připojil také obecní výbor. O týden později pak jmenoval ve své mimořádné schůzi

čestným občanem města spisovatele Aloise Jiráska, což muselo být vzhledem k jeho projevu na dubnové národní přísaze chápáno jako protivládní provokace.<sup>22</sup> Svě protirakouské postoje výbor rovněž demonstroval jednomyslným odmítnutím úpisu osmé válečné půjčky v červnu 1918.<sup>23</sup>

---

<sup>1</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 144.

<sup>2</sup> Tamtéž, s. 114; J. Vidláková, c. d., s. 164.

<sup>3</sup> Poslední číslo Našich novin vyšlo 20. srpna 1914. J. Kubíček, c. d., s. 220.

<sup>4</sup> SOkA Třebíč, f. Sportovní klub Mor. Budějovice 1911 – 1932, inv. č. 1, k. 1., kniha zápisů o schůzích výboru a valných hromad, nestr., zápis z 21. 2. 1915.

<sup>5</sup> Existenci odboru se podařilo obnovit až po skončení války, jak naznačuje zápis valné hromady z 5. ledna 1919, konané téměř pět let od posledního výborového sezení. SOkA Třebíč, f. Národní jednota, kniha protokolů o schůzích výboru (1899 – 1931), inv. č. 1, k. 1, nestr., zápisy z 13. 5. 1914 a 5. 1. 1919.

<sup>6</sup> SOkA Třebíč, f. Budivoj, inv. č. 3, k. 1, zápis z 6. 1. 1915.

<sup>7</sup> SOkA Třebíč, f. Sokol – Tělocvičná jednota Moravské Budějovice, inv. č. 34, k. 5, nestr.

<sup>8</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 145 – 146.

<sup>9</sup> Blíže E. Jenerál, *Výčepníci...*, s. 179; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 134.

<sup>10</sup> Srov. *25leté jubileum strany čsl. socialistů (národně sociální) v Moravských Budějovicích 1899 – 1925*, Mor. Budějovice 1925, s. 6.

<sup>11</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 133; SOkA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 91.

<sup>12</sup> Fr. Šusta, *Padesát let městské spořitelny...*, s. VIII, X.

<sup>13</sup> SOkA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 64, zápisník o sezeních výborových z 18. 2. 1915, s. 317 a z 29. 4. 1918, s. 397.

<sup>14</sup> E. Nováčková, c. d., s. 512.

<sup>15</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 200.

<sup>16</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 145.

---

<sup>17</sup> V letech 1917 – 1919 byla náčelnicí a jednatelkou Sokola Klotilda Krejčová. Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 145, 147. Tělocvičná jednota sehrála zvláště významnou úlohu v popřevratovém období, jemuž se věnuji na dalších stranách textu.

<sup>18</sup> J. Budínský, *Morava za války. Ze vzpomínek na domácí odboj*, Brno 1936, s. 225. Se jménem Dr. Budínského se setkáváme již v roce 1913, kdy se Pokrokový klub podílel na jeho úspěšné kandidatuře v zemských volbách.

<sup>19</sup> Tamtéž, s. 283 – 284.

<sup>20</sup> SOKA Třebíč, f. Čs. národní demokracie M. B. 1913 – 1926, neusp.

<sup>21</sup> Tamtéž; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 156. Tříkrálová deklarace zdůrazňovala požadavek sebeurčení národů a spojení českých zemí se Slovenskem. Přijalo ji 6. ledna 1918 shromáždění generálního sněmu (tj. poslanců říšské rady a zemských sněmů Království českého) v Obecním domě v Praze. Reakcí na tento dokument byla rezoluce německých poslanců z českých zemí, v níž žádali vytvoření samosprávné provincie, organizované podle národnostního principu.

<sup>22</sup> Tzv. národní přísaha přednesená 13. dubna 1918 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze slavnostně stvrzovala odhodlání dosáhnout konečné samostatnosti českého národa.

<sup>23</sup> SOKA Třebíč, f. AMMB, inv. č. 64, zápisník o sezeních výborových z 20. 6. 1918, s. 414.

## 10. Vznik samostatného státu

Na konci léta 1918 byla již vojenská porážka ústředních mocností neodvratná a nevyhnutelným se jevil také rozpad rakousko–uherské monarchie. Aktuality o mezinárodních událostech přicházely do Moravských Budějovic různými cestami. Dr. Josef Kvíz odebíral zahraniční tisk vydávaný v neutrálních státech a informoval hrstku zasvěcenců, jiné ohnisko informací bylo v bytě Jaroslava Palliardiho a také u Františka Šusty, který získával novinky ze sokolských kruhů a od ruských zajatců, pracujících v nedaleké vsi Vesce.<sup>1</sup>

Zpráva o vyhlášení samostatnosti se do Moravských Budějovic podobně jako do většiny moravských měst a vesnic dostala až 29. října dopoledne.<sup>2</sup> Obdržel ji revident státních drah a předák místní státoprávní demokracie Karel Geiger, který byl v telefonickém spojení s rodinou agrárního poslance Františka Staňka ze Želetavy. Vzápětí ji sdělil na radnici, spolu se zněním prvního československého zákona. Šlo o tzv. recepční normu, která vyhlášovala nový stát a současně potvrzovala platnost všech dosavadních zákonů, s cílem zabránit poválečnému chaosu a bezvládí.<sup>3</sup> Odpoledne zasedala slavnostní schůze obecního výboru a po ní prošel městem sokolský průvod s prapory v národních barvách. Ke shromáždění občanů promluvil před radnicí starosta města Josef Indra a Jaroslav Palliard. Večer se pak v Národním domě konal improvizovaný večírek. Oslavy pokračovaly i druhého dne, kdy studenti místní střední školy uspořádali lampionový průvod a v sokolovně se pod heslem „*Čeho především potřebí v našem československém státě?*“ uskutečnila veřejná schůze.<sup>4</sup> První spontánní oslavy zakončil 4. listopadu 1918 koncert České filharmonie v sokolovně, na kterém zazněl i Smetanův cyklus symfonických básní „Má vlast“. Zorganizoval jej Sokol společně s Budivojem, jejichž letité rozpory byly po prožitých válečných útrapách zapomenuty.<sup>5</sup>

Nově vzniklý stát musel okamžitě řešit velké množství problémů vyplývajících z revoluční situace, jež se ke konci války v českých zemích vytvořila. K jejímu zvládnutí byly vedle existujících orgánů státní správy



ustaveny nové instituce, tzv. národní výbory. Národní výbor pro politický okres Moravské Budějovice vznikl 31. října 1918 pod předsednictvím Jaroslava Palliardiho, jehož státoprávně demokratická strana měla hlavní slovo v tzv. výkonném výboru. Moravské Budějovice v něm dále zastupovali: starosta města Josef Indra, revident drah Karel Geiger, knihtiskař Josef Jahoda a děkan P. František Dostal.<sup>6</sup> Toto složení odhaluje i jinou, zajímavější skutečnost. Vyšší zájem o budoucnost státu svedl ke spolupráci ateistického Palliardiho se zástupcem katolické církve Dostalem a na čas odsunul jejich vzájemné antipatie.

Výkonný výbor vzápětí převzal správu okresního hejtmanství, přijal slib všech státních úředníků a inicioval odvolání zdiskreditovaného hejtmana Aloise Minkse.<sup>7</sup> Podobným způsobem ovládl personál okresního soudu. Četnictvo, příslušníci finanční stráže a ředitelé škol složili slib do rukou J. Palliardiho 3. listopadu 1918.<sup>8</sup> Výbor také vydal provolání k obyvatelstvu okresu obsahující stručné pokyny po stránce politické, samosprávné a hospodářské a informující občany o zřízení národních výborů „*k dozoru na správu věcí veřejných*“ s dovětkem, že v souladu se zněním recepční normy „*obecní zastupitelstva a starostové v obcích zůstávají a budou úřadovati jako dříve*“.<sup>9</sup>

Národní výbory fungovaly do počátku prosince 1918, kdy byly vládním usnesením – s výjimkou národnostně smíšených oblastí – rozpuštěny. Poslední schůze budějovického ONV se konala 9. prosince.<sup>10</sup>

Důležitým úkolem bylo uvést opět do pořádku hospodářský život a především zajistit obyvatelstvu přísun základních potravin, neboť zásobování se nacházelo doslova v katastrofálním stavu. Překupníci často tajně vyváželi zboží do Vídně a množily se případy lichvy. Tento fakt ještě ztěžovala kritická situace na Znojemsku, kde se většina německého obyvatelstva přihlásila k tzv. provincii Deutschsüdmähren, čímž se Budějovice prakticky staly pohraničním městem. Z iniciativy sokolské jednoty – jmenovitě činovníků Šusty, Palliardiho a Indry – byl proto 1. listopadu 1918 vytvořen „vojenský oddíl“, který konal strážní službu na nádraží a silnicích, kde odzbrojoval vojáky vracející se z fronty

a zabavoval pašované potraviny. Jeho jádro tvořili dobrovolníci z řad důstojníků a vojáků, kteří zde právě trávili dovolenou.<sup>11</sup> K „vojenskému oddílu“ se 3. listopadu připojila ozbrojená „sokolská stráž“ a příštího dne vznikla „studentská hlídková legie“, složená z posluchačů vyšších ročníků budějovického reálného gymnázia, která pod vedením prof. Dr. Jindřicha Kubíčka a septimána Vlastimila Votavy pomáhala udržovat veřejný pořádek ve vnitřním městě. Více než čtyři desítky studentů hlídkovaly v ulicích do 25. listopadu 1918.<sup>12</sup> „Sokolská stráž“ – řízená nejprve Františkem Šustou a od 11. listopadu Bohumilem Hromádkou – konala službu až do 7. prosince.<sup>13</sup> Příslušníci „vojenského oddílu“ v té době asistovali při obsazování nepokojného Znojemska, přičemž sokolské hlídky zajišťovaly za postupujícím vojskem nádraží a trať vedoucí ke Znojmu.<sup>14</sup>

Zklidnění bezpečnostních a hospodářských poměrů bylo nezbytné pro úspěšné překlenutí složitého popřevratového období. Velkou měrou se na něm podílely místní politické organizace. Od počátku hrála prvořadou úlohu strana státoprávně demokratická. Její členy nacházíme ve všech orgánech, které přispěly ke konsolidaci nově vzniklého státu. Navíc se opírala o značnou popularitu svého předsedy Jaroslava Palliardiho. Obnovená sociální demokracie měla v osobě jednatele Karla Hejla zastoupení v okresní hospodářské radě, která vznikla v říjnu 1918 jako poradní orgán starostenského sboru v klíčové otázce zásobování.<sup>15</sup> Ustavující schůzí 27. listopadu 1918 vstoupila znovu v život také strana národně sociální (nyní pod názvem čs. strana socialistická), s níž posléze splynul vzdělávací a podpůrný spolek „Palacký“.<sup>16</sup>

V krátkém rozmezí několika měsíců nového roku pak byla poválečná politická scéna rozšířena o další nově vzniklé organizace (agrární, lidovou, živnostenskou) a po letech útlaku se mohla opět naplno rozvinout i činnost spolková. Město vstupovalo do nové kapitoly svých dějin, která již vycházela z principů svobodné demokratické společnosti.

---

<sup>1</sup> František Šusta byl zasloužilým sokolským pracovníkem, od roku 1912 starostou budějovické jednoty. V době války mu byl svěřen archiv a veškeré finanční prostředky spolku. Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 145 – 146.

<sup>2</sup> Podle svědectví Dr. Jaroslava Budínského mu již v den převratu telefonoval dvakrát do Brna notář Palliardi, že „už má prapory a hudbu nachystanou, jen spustit“. Budínský jej údajně ubezpečil, že se brzy dočká. J. Budínský, c. d., s. 356.

<sup>3</sup> Tvůrcem dokumentu byl politik Alois Rašín.

<sup>4</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 148.

<sup>5</sup> SOKA Třebíč, f. Budivoj, inv. č. 3, k. 1, zápis z 6. 1. 1919.

<sup>6</sup> Srov. Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 149.

<sup>7</sup> Minks byl odvolán brněnským místodržitelstvím 19. listopadu 1918. Jeho nástupce Matouš Kuchynka však úřadoval pouze do 4. prosince, kdy jej vystřídal Josef Navrátil, který byl okresním hejtmanem do 5. června 1919. Teprve JUDr. Lev Šebesta setrval v úřadu delší dobu. J. Janák, *V demokratickém státě (1918 – 1938)*, in: *Moravskobudějovicko, Jemnicko*, Brno 1997, s. 305. Rychlé střídání ve funkci okresního hejtmana dokládá, jak obtížné bylo obsazovat takováto exponovaná místa úředníky, nezkompromitovanými válečným působením.

<sup>8</sup> SOKA Třebíč, f. Okresní národní výbor v Mor. Budějovicích 1918, neusp., protokol o schůzi ONV z 2. 11. 1918.

<sup>9</sup> J. Janák, *V období první republiky*, in: *Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945*, Třebíč 1997, s. 203 (dále jen J. Janák, *V období první republiky...*).

<sup>10</sup> Tamtéž, s. 204. K tomuto tématu rovněž M. Filipová, *Národní výbory na Moravskobudějovicku v roce 1918*, in: *Vlastivědný zpravodaj Třebíč*, č. 3/1965, s. 11 – 14.

<sup>11</sup> Blíže Fr. Jech, *Účast tělovýchovné jednoty Sokol v Moravských Budějovicích na převratu roku 1918 a jeho zabezpečení*, in: *Západní Morava*, roč. 2/1998, s. 141 (dále jen Fr. Jech, *Účast Sokola na převratu...*).

---

<sup>12</sup> J. Fišer, Fr. Jech, *Náš ústav v prvním desetiletí republiky*, in: *XVII výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1927 – 28*, Moravské Budějovice 1928, s. 13 – 14.

<sup>13</sup> Fr. Jech, *Účast Sokola na převratu...*, s. 142.

<sup>14</sup> Fr. Jech, *Obrázky z dějin...*, s. 151.

<sup>15</sup> Do návratu Felixe Buriana z italského zajetí v červenci 1919 byl Hejl zároveň úřadujícím předsedou strany. J. Janák, *V období první republiky...*, s. 203, 205.

<sup>16</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 181, 191; SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 93.

## V. Jaroslav Palliardi

Svým vědeckým významem a veřejnou činností byl Jaroslav Palliardi – celým jménem Jaroslav Ignác – po více než dvě desetiletí nejvýznačnější osobností Moravských Budějovic. Udával směr nejen místní politice, ale i spolkovému a kulturnímu dění v regionu.

Narodil se 10. února 1861 v Telči, v rodině c. k. zemského soudního rady Ignáce Aloise Augustina Palliardiho, který pocházel po předcích z Itálie; byl potomkem rodu významných italských stavitelů, kteří přišli do Čech v době pozdního baroka.<sup>1</sup>

Obecnou školu vychodil v rodném městě, středoškolská studia pak absolvoval postupně v Bystřici pod Hostýnem, Znojmě a Kroměříži, kde maturoval na německém piaristickém gymnáziu. Zde se také setkal a spřátelil s budoucím básníkem a pedagogem Františkem Táborským.<sup>2</sup> Jako posluchač práv strávil rok na německé a tři roky na obnovené české univerzitě v Praze. Po studiích se vrátil zpět na Moravu a příštích čtrnáct let byl koncipientem v notářské kanceláři znojemského národního buditele Jana Vlka.<sup>3</sup> V roce 1892 se oženil s Marií Šrámkovou a po Vlkově smrti působil krátce jako notář ve Vranově nad Dyjí, kde se manželům narodila dcera Vlasta. Odtud přišel v polovině roku 1898 do Moravských Budějovic a otevřel si zde notářskou praxi.<sup>4</sup>

Záhy se zapojil do místního spolkového života. Na podzim roku 1899 spoluzaložil místní odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu a stal se jeho prvním předsedou. O rok později byl zvolen do vedení Sokola a Budivoje. Postupně vstoupil do řady dalších spolků, např. do místního odboru Ústřední Matice školské, Jubilejní jednoty lidumilů na Moravě, Družstva ku vystavění tělocvičny pro tělocvičnou jednotu Sokol, Sirotčího spolku, Ženského pěveckého a vzdělávacího spolku Eliška Krásnohorská ad. V některých z nich se osobně angažoval, jiné pouze finančně podporoval jako přispívající člen.

Spolkového života se účastnila i Palliardiho rodina. Manželka Marie byla členkou „Krásnohorské“, dcera Vlasta se věnovala ochotnickému divadlu.<sup>5</sup>

Prostřednictvím své spolkové práce se Palliardí zcela přirozeně dostal také k místní politice, do níž aktivně stoupil v roce 1902, kdy byl zvolen členem obecního výboru. Zůstal jím až do své smrti v roce 1922, přičemž v letech 1905 – 1909 byl členem městské rady. Činně se zapojoval do řešení aktuálních otázek městské samosprávy, zvláště ho zajímala problematika školství.

Palliardiho politické postoje výrazně ovlivnil realismus T. G. Masaryka, s nímž se seznámil v době svých studií na pražské univerzitě. Ztotožnil se s myšlenkovými zásadami, které hlásal a stal se jeho předním moravským stoupencem. Když začali realisté publikovat své články na stránkách Herbenova časopisu Čas, v jednom z dopisů, adresovaných Františku Táborskému, Palliardí napsal: „...Čas odbírám a pilně pročítám. Shledávám, že se v něm píše s rozumem, čehož v ostatních našich žurnálech po řidku. Přistupuji protož také k ‚Časistům‘. ...Po přečtení vykládám Čas v Besedě Znojenské, kdež nachází také čtenářů. Rád bych tam vpašoval při valné hromadě Athenaeum...“<sup>6</sup> Prostřednictvím Táborského měl také blízko k akademickému studentskému sdružení Mladá Morava. Když v dubnu 1900 přistoupili realisté k založení vlastní strany – české strany lidové (realistické), byl Palliardí na ustavujícím sjezdu v Praze jako jeden ze dvou moravských zástupců zvolen do její rady.<sup>7</sup>

V pokrokovém duchu organizoval i budějovickou veřejnost, kde díky svojí osvětové činnosti nacházel odezvu zejména u mladé generace a inteligence. V roce 1902 založil spolu se Stanislavem Marákem a JUDr. Josefem Kvízem moravskobudějovický politický týdeník Naše noviny. Tento list zásadně poznamenal atmosféru před obecními volbami v roce 1905, kdy se stal jakýmsi mluvčím nespokojených s dosavadním vedením radnice. Do čela těchto opozičníků se postavil právě J. Palliardí, v té době již člen obecního výboru, který byl zvolen předsedou tzv. národně pokrokové strany, jež se ustavila počátkem září. Volby, které se konaly o pouhý měsíc později, tato strana

vyhrála, ovládla městskou radu a odstavila tak od moci stárnoucí „radniční kliku“. Převahu místních pokrokářů podtrhlo také úspěšné založení Pokrokového klubu politického pro jihozápadní Moravu v květnu 1906. Za předsedu byl opět zvolen J. Palliardi, který klub řídil po celé následující období.<sup>8</sup>

Dělení budějovické veřejnosti na tzv. konzervativní a tzv. pokrokový tábor pokračovalo i ve spolkovém životě města, když skupina kolem Palliardiho vystoupila demonstrativně ze spolku Budivoj a naopak konzervativci vedeni bývalým starostou Urbancem opustili řady Sokola, který se pod Palliardiho starostenstvím stal hlavním nepolitickým spolkem ve městě.<sup>9</sup>

Za nejvýraznější rys Palliardiho politického myšlení a snad i osobnosti vůbec můžeme považovat jeho nepřekonatelný odpor ke katolické církvi, který se odrážel v přísně antiklerikálních postojích, pramenících zřejmě z jeho racionálně vědeckého založení. Tato stanoviska se vystupňovala v souvislosti s mezinárodním kongresem Volné myšlenky v Praze v roce 1907. Z Moravských Budějovic se ho zúčastnila skupina devíti osob v čele s Palliardim, který finančně přispěl na cestu dvěma zástupcům dělnictva.<sup>10</sup> Po návratu inicioval založení místní skupiny Volné myšlenky, jejímž prostřednictvím uspořádal řadu přednášek s volnomyšlenkářskou tematikou – např. o původu a vývoji člověka, pohřbívání ohněm, spiritismu, vztahu člověka k víře ad., včetně prosincové návštěvy JUDr. Theodora Bartoška.<sup>11</sup> Ještě před kongresem, v dubnu 1907, vystoupil z katolické církve. Nelze pochybovat o tom, že z jeho přičinění byl ve městě t. r. uzavřen první občanský sňatek a vyskytly se i případy necírkevních pohřbů.<sup>12</sup> Palliardiho příkladu následovala manželka, dcera a také několik jednotlivců, především z učitelského stavu. Faktický počet stoupenců antiklerikálního hnutí byl však mnohem vyšší, ne všichni totiž své postoje demonstrovali vystoupením z církve.

Proticírkevní názory Palliardí prezentoval nejen na přednáškách, ale i prostřednictvím psaného slova. Tiskem vyšly dvě jeho brožury: „Papežství jako překážka kulturního vývoje lidstva“ (Praha 1909) a „Bible, věda a církev“ (Praha 1910). Mnoho článků pravidelně uveřejňoval v týdeníku Naše noviny.<sup>13</sup>

Podle těchto zásad postupoval i v politické praxi. Například se podílel na organizování protestních akcí, aby učitelé, kteří vystoupili z církve, nebyli propouštěni ze školství nebo prosadil, že se budějovické obecní zastupitelstvo oficiálně neúčastnilo slavnostního uvítání brněnského biskupa Huyna při jeho generální vizitaci v roce 1913.<sup>14</sup> Památnou se stala demonstrace na podporu Františka Vildomce, který se jako jeden z prvních moravských učitelů zřekl katolické víry. Protože všichni jeho předchůdci byli za takový krok pro údajnou „ztrátu důvěry rodičů“ z trestu penzionování, uspořádal Pokrokový klub před učitelovým domem v Boskovštejně 16. května 1909 veřejný tábor lidu, kterého se zúčastnilo 3000 osob. Akce měla takový ohlas, že se úřady neodvážily Vildomce nikterak postihnout.<sup>15</sup>

Palliardiho antiklerikalismus a působení jím vedené Volné myšlenky lze pro Moravské Budějovice a okolí považovat za výrazný fenomén. Sám svoje životní principy vyjádřil slovy: „*Snažím se, abych se stal člověkem opravdu českým, tj. abych se sprostil všeho, čím nás katolická protireformace pokazila. Od nikoho nic nechci, jediným soudcem mým je moje svědomí a tak jdu světem podle své hlavy a podle svého srdce.*“<sup>16</sup> Pro své přesvědčení strhl řadu lidí, ale jeho nesmiřitelný postoj vyvolával konfliktní situace a byl častým zdrojem napětí ve veřejném životě města. Stalo se jakousi „tradicí“, že se žádná významnější událost neobešla bez vzájemných názorových střetů pokrokového a konzervativně katolického tábora.

Na začátku první světové války, kdy téměř ustal veškerý veřejný život, se Palliardiho notářská kancelář stala soukromým politickým a informačním centrem. S uvolněním poměrů se mu podařilo oživit lidově pokrokovou stranu, aby na jejím základě později vybudoval místní organizaci strany státoprávně demokratické.<sup>17</sup> Byl autorem většiny rezolucí obecního výboru, vyjadřujících podporu českým státoprávním požadavkům. O jeho mimořádné autoritě svědčí skutečnost, že při jejich projednávání dokázal ovlivnit rozhodnutí městské rady, ač nebyl jejím členem. Přímou ve středu dění se Palliardi ocitl v říjnových dnech roku 1918, kdy zorganizoval vytvoření okresního národního výboru. V jeho čele



se pak podílel na převzetí státní moci a na zabezpečení fungování nově vzniklé republiky.

Zajímavé bylo Palliardiho poválečné politické působení. Nedlouho po převratu se oddělil od státoprávní, resp. národní demokracie a obnovil válkou utlumený Pokrokový klub, který pak v červnových obecních volbách vytvořil jednotnou kandidátku se sociálními demokraty a československými socialisty. Koalice s Palliardim v čele zvítězila a ovládla městské zastupitelstvo – starostou byl zvolen pokrokář František Nesládek.<sup>18</sup> Toto spojení bylo logickým vyústěním dlouholeté spolupráce, protože již před válkou Pokrokový klub – a Palliardi osobně – socialistické strany podporoval a v programové shodě s nimi vytrval až do své smrti.

K obecním volbám v roce 1919 se v souvislosti s Palliardim váže ještě jedna zajímavá okolnost. Strana lidová a agrární utvořily v Moravských Budějovicích zcela netypický volební blok. Jeho síly se prý Palliardi obával a podle obvinění kaplana Metoděje Švédy zorganizoval rozkolnickou agrární organizaci, nespokojenou se spojením s lidovci, která odčerpala „černozelené“ koalici několik desítek hlasů.<sup>19</sup> Zda tomu tak skutečně bylo, nelze ověřit, v každém případě to však svědčí o vlivu, který Palliardimu přisuzovali jeho političtí protivníci.

Vedle Palliardiho politické a spolkové činnosti nelze opomenout vědecké úspěchy, kterých dosáhl v oboru archeologie, kde se z nadšeného badatele vypracoval na odborníka evropské úrovně.<sup>20</sup> Z výzkumů, které prováděl již od konce 80. let ve znojenské, boskovštejnské a jevišovické lokalitě, shromáždil rozsáhlou sbírku archeologických nálezů z mladší doby kamenné, které systematicky roztřídil a popsal. Velký význam mají jeho srovnávací studie moravského prostředí s evropskými neolitickými kulturami. Koncipoval první vědeckou periodizaci celého neolitu a eneolitu a pojmenoval kulturu s tzv. moravskou malovanou keramikou. Tento počín poprvé publikoval ve vídeňských Zprávách prehistorické komise císařské a královské Akademie věd článkem „Die neolithischen Ansiedlungen mit bemalten Keramik in Mähren und

Niederösterreich“ (1897). Informace o jeho dalších objevech uveřejňovaly mnohé odborné časopisy a noviny: Památky archeologické, Časopis Zemského musea v Brně, Pravěk, ad. V letech 1893 – 1900 Palliardi redigoval a přispíval také do Časopisu vlasteneckého musejního spolku v Olomouci. Laickou veřejnost nepochybně oslovil svými články „O vývoji země“, které vycházely v časopisu Buditel (1902).<sup>21</sup> Dnes je Palliardiho sbírka – čítající přes 100 000 předmětů – spolu s jeho literární pozůstalostí součástí Moravského zemského muzea v Brně, kde stále vzbuzuje zájem odborné veřejnosti.<sup>22</sup>

S Palliardim přišla do města výrazná osobnost razantně šířící pokrokářské myšlení. Jím založený Pokrokový klub byl prvním podobným spolkem na Moravskobudějovicku a po celou dobu svojí existence významně ovlivňoval politické ovzduší ve městě i v okolí. Pod Palliardiho vedením došlo na budějovické radnici k výměně generací. Rozdělení na „staré“ a „mladé“ pak proniklo do celého veřejného života.

Byl přirozeným vůdčím typem, který svým charismatem, vzdělaností a silným sociálním cítěním dokázal získat řadu příznivců. V důležitých okamžicích se ujímal role vůdce, jako ve zlomových obecních volbách v roce 1905 nebo v době převratu v roce 1918. Odmítl ovšem přijmout jakýkoliv dlouhodobější závazek, např. neusiloval stát se starostou města. Stejně tak nechtěl vstoupit do vyšší politiky, nepřijal kandidaturu v doplňovacích volbách do říšské rady v roce 1905 ani nabídku mandátu v revolučním Národním shromáždění.<sup>23</sup> Na to už mu nezbýval čas. Kromě veřejné činnosti vykonával své občanské povolání a intenzivně se zabýval archeologií, která mu přinesla proslulost i mezi evropskými odborníky.

Když 12. března 1922 zemřel, byl jeho odchod pro Moravské Budějovice velkou ztrátou. Podle historika Fr. Jecha „odešla typická osobnost, která již svou postavou – zavalitou, s patriarchální tváří, vroubenou dlouhým plnovousem – dodávala městu charakteristický ráz“.<sup>24</sup> Posledního rozloučení se zúčastnilo nebývalé množství lidí, nad rakví promluvili významní představitelé

Sokola, Volné Myšlenky i archeologických badatelů. Palliardiho ostatky byly v souladu s jeho přesvědčením převezeny ke zpopelnění do Prahy.<sup>25</sup>

K uctění památky zesnulého manžela založila v roce 1923 Marie Palliardiová gymnazijní „Nadaci Jaroslava Palliardiho“, jejíž úroky měly být udělovány „*vynikajícímu žákovi, který jest bez vyznání anebo má zájem o archeologii*“.<sup>26</sup>

---

<sup>1</sup> Mezi nimi proslul zejména Jan Ignác Palliardi (1737 - 1821), tvůrce knihovny strahovského kláštera v Praze či katedrálního chrámu sv. Vavřince na Petříně. Blíže J. M. Sklenář, *Rod Palliardů*, in: *Heraldika a Genealogie*, č. 3/1989, s. 203 – 226.

<sup>2</sup> František Táborský (1858 – 1940), básník, překladatel, národopisec, propagátor slovanské vzájemnosti, kulturní organizátor, redaktor a přispěvatel řady časopisů. V letech 1885 – 1921 působil na pražské Vyšší dívčí škole, od roku 1911 jako její ředitel. Z dlouholetého přátelství se v Táborského pozůstalosti dochovala Palliardiho korespondence, ze které rovněž cituji.

<sup>3</sup> Jan Vlk (1822 – 1896), rodák z Telče a přítel Palliardiho otce, autor mnoha vlasteneckých básní a písní. Vystudoval právnickou fakultu v Olomouci, kde spoluzakládal první český politický spolek na Moravě – tzv. Lípu slovanskou. Účastnil se pražských bojů v r. 1848. Několik let pracoval jako koncipient u advokáta Dr. Aloise Pražáka v Brně, v roce 1861 byl jmenován notářem ve Znojmě. Vstoupil do místní Matice školské, založil a vedl Besedu Znojemskou (1870), která se stala významným střediskem českého národního života. Více *Jan Vlk: vlastenecký pracovník českého Znojemska*, Jihomoravské Muzeum, Znojmo 1968

<sup>4</sup> Fr. Jech, *Soupis osob...*, s. 240 – 242; Týž, *Pamětní kniha I...*, s. 65.

<sup>5</sup> E. Jenerál, *Soupis biografii...*, s. 72 – 73.

<sup>6</sup> Literární archiv Památníku národního písemnictví, f. František Táborský, korespondence z 6. 12. 1889.

---

<sup>7</sup> Druhým zvoleným Moravcem byl Palliardiho přítel MUDr. Bedřich Drož ze Žďáru nad Sázavou. J. Malíř, *Počátky politického realismu na Moravě*, in: ČMM, roč. 106/1987, č. 1 – 2, s. 83.

<sup>8</sup> Těmito událostmi jsem se již podrobněji zabýval v předchozích kapitolách, proto je nyní popisuji jen krátce.

<sup>9</sup> Od svého vstupu do budějovického Sokola v něm Palliardí zastával přední funkce. Byl místostarostou (1900 – 1902, 1913 – 1922) a starostou (1902 – 1912) tělocvičné jednoty, v letech 1902 – 1906 vedl zároveň západomoravskou župu sokolskou. Fr. Jech, *Základy „Sokola“ v Mor Budějovicích...*, s. 60.

<sup>10</sup> Kongresu Volné Myšlenky v Praze 10. – 12. září 1907 se z Budějovic zúčastnili také Palliardího žena Marie, JUDr. Josef Kvíz, učitelé Štěpán Trnka, Karel Pokorný ad. Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 97.

<sup>11</sup> SOKA Třebíč, f. OÚMB, inv. č. 308, k. 89, nestr.

<sup>12</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 134.

<sup>13</sup> Fr. Jech: *Soupis osob...*, s. 245.

<sup>14</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 95. Po první světové válce Palliardího proticírkevní aktivita ještě zesílila. Zatímco členy předválečné Volné myšlenky mohli být i lidé nekatolického vyznání, po jejím obnovení v roce 1919 už jen lidé bezkonfesijní.

<sup>15</sup> E. Jenerál, *Soupis biografí...*, s. 105.

<sup>16</sup> Vladimír Podborský, *Vzpomínka na Jaroslava Palliardího*, in: *Sborník příspěvků proslovených na I. obnoveném sjezdu moravskoslezského archeologického klubu v Moravských Budějovicích 16. – 17. srpna 1995*, Brno 1995, s. 20.

<sup>17</sup> J. Janák, *Po vzniku obecní samosprávy...*, s. 200; Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 155 – 156.

<sup>18</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 203, 208.

<sup>19</sup> SOKA Třebíč, Jednatelská kniha Lidové jednoty v Moravských Budějovicích, zápis z 1. 9. 1919, nestr.

---

<sup>20</sup> Palliardího archeologickou činností se ve svých studiích podrobněji zabývali: V. Podborský – V. Vildomec, *Pravěk Znojemska*, Brno 1972; A. Stocký, *Jaroslav Palliardí*, in: *Obzor prehistorický*, 1/1922, s. 35 – 37; J. Vignatiová, *Jaroslav Palliardí*, in: *Vlastivědný věstník moravský*, 24/1972, č. 1, s. 94.

<sup>21</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha I...*, s. 65; E. Jenerál, *Soupis biografí...*, s. 72 – 73; *Buditel*, roč. 3/1902, č. 1 – 12.

<sup>22</sup> E. Nováčková, c. d., s. 514.

<sup>23</sup> *Naše noviny*, roč. 4, č. 29, 14. 7. 1905, s. 1; Fr. Vildomec, *Jaroslav Palliardí. Posmrtná vzpomínka*, in: *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*, 34/1923, s. 2.

<sup>24</sup> Fr. Jech, *Pamětní kniha Moravských Budějovic II (1921 – 1938)*, rkp., s. 74.

<sup>25</sup> Tamtéž.

<sup>26</sup> L. Jičínská, *Ke 140. výročí narození Jaroslava Palliardího*, in: *Západní Morava*, roč. 5/2001, s. 251.

## VI. Závěr

Politický a spolkový život se v Moravských Budějovicích vždy vyznačovaly silnou provázaností. Byly to první české instituce spolkového charakteru, které od druhé poloviny 60. let 19. století napomáhaly posilovat národní vědomí české veřejnosti, doposud držené ve stínu ekonomicky silné a politicky privilegované německé menšiny. Zejména jejich přičiněním se budějovickým Čechům podařilo v roce 1881 ovládnout obecní výbor a s ním i správu obce. S postupným slábnutím nacionálního zápasu, v jehož závěru se německé etnikum ocitlo na samém okraji nebytí, mohla česká společnost přistoupit k vlastnímu názorovému štěpení. Na politické scéně se od konce 90. let začaly pozvolna projevovat rozdíly mezi zasloužilou, ale již stárnoucí obrozeneckou generací a nastupující pokrokovou skupinou. Tato polarizace vyvrcholila v souvislosti s obecními volbami na podzim r. 1905 a pokračovala v následujícím roce roztržkou na spolkové scéně. Ve městě se vyhranily dva tábory: konzervativní „starých pánů“ – podporovaný Budivojem a Vzájemnou záložnou – a pokrokový „mladých“, opírající se o tělocvičnou jednotu Sokol a Městskou spořitelnu.

Pro město bylo typické, že jedni a ti samí lidé byli činní jak v kulturní, tak v politické oblasti. Nebylo ničím neobvyklým, když vykonávali řadu funkcí současně, ve spolcích i v obecní samosprávě. Obě historické etapy měly své vůdčí osobnosti, které působily na veřejné dění. Tak jako bylo buditelské období spjato s neúnavnou osvětovou činností Eduarda Špatinky, stála i za úspěchem pokrokové opozice na přelomu století silná autorita. Byl jí ve městě stále oblíbenější notář Jaroslav Palliardi, který dokázal sjednotit a přimět lidi nespokojené s dosavadním řízením obce veřejně vystoupit. Málokterý z občanů města tak výrazně ovlivňoval smýšlení obyvatel, jako tento pokrokový člověk a vědec.

Po rozkolu na valných hromadách Sokola a Budivoje v lednu 1906 převzala tělocvičná jednotka oficiálně roli hlavního organizátora spolkového

života Moravských Budějovic. Měla k tomu ty nejlepší předpoklady, neboť nabízela kombinovaný způsob tělovýchovně – kulturního vyžití. Těžkopádnější Budivoj ještě na několik málo let dokázal vystupňovat svoji aktivitu, ale zvolna se dostával do trvalého útlumu. Starší generace, kterou zastupoval, splnila svoji úlohu, což si město začalo stále více uvědomovat. Jeho původní buditelská role byla dokončena už na přelomu 19. a 20. století, kdy jej v organizování veřejných aktivit vystřídaly programově i člensky úžeji vyhraněné spolky.

Silný zdroj napětí vyvolávaly proticírkevní postoje Politického pokrokového klubu, dotvářející ráz místních poměrů v prvních dvou desetiletích 20. století. Také v tomto případě se přístup místní veřejnosti rozcházel; část je přijímala s ohlasem, část je naopak odmítala. Postupem času se však situace zklidňovala. Obě strany usilovaly především o rozvoj a posílení prestiže slibně se rozvíjejícího města a obecní zájmy řadily nad politickou či spolkovou příslušnost. Svoji roli sehrála zřejmě i první světová válka, která nedávala spolkové a zvláště politické činnosti velký prostor. Zároveň ovšem dokázala stmelit obyvatele v odporu proti represivnímu počínání státu.

## VII. Seznam zkratk

AMMB	Archiv města Moravské Budějovice
an	a následující
c. d.	citované dílo
č.	číslo
ČMM	Časopis Matice moravské
f.	archivní fond
in	v
inv. č.	inventární číslo
k.	karton
nestr.	nestránkováno
neusp.	neuspořádaný fond
nezn.	neoznačeno (bez inventárního čísla)
OSMB	Okresní soud Moravské Budějovice
OÚMB	Okresní úřad Moravské Budějovice
rkp.	rukopis
roč.	ročník
s.	strana
SOKA	Státní okresní archiv
sv.	svazek



## VIII. Seznam pramenů a literatury

### Prameny

#### a) archivní:

##### Státní okresní archiv Třebíč

- f. Archiv města Moravské Budějovice
- f. Čs. Národní demokracie M. B. 1913 – 1926 (neusp.)
- f. Čtenářsko – pěvecký a ochotnický spolek Budivoj
- f. Místní odbor Ústřední Matice školské v Mor. Budějovicích (neusp.)
- f. Národní jednota pro jihozápadní Moravu – místní odbor Moravské Budějovice
- f. Národní škola dívčí v Moravských Budějovicích
- f. Národní škola chlapecká v Moravských Budějovicích
- f. Německý čtenářský spolek v Mor. Budějovicích (neusp.)
- f. Okrašlovací spolek Moravské Budějovice (neusp.)
- f. Okrašlovací spolek v Mor. Budějovicích (1910 – 1945) (neusp.)
- f. Okresní národní výbor v Mor. Budějovicích 1918 (neusp.)
- f. Okresní soud Moravské Budějovice
- f. Okresní úřad Moravské Budějovice
- f. Politický pokrokový klub v Mor. Budějovicích 1906 – 1918 (neusp.)
- f. Sokol – Tělocvičná jednota Moravské Budějovice
- f. Spolek vojenských vysloužilců v Mor. Budějovicích
- f. Sportovní klub Mor. Budějovice 1911 – 1932
- f. Učitelská jednota Komenský Mor. Budějovice
- f. Vzájemná záložna v Moravských Budějovicích

##### Literární archiv Památníku národního písemnictví

- f. František Táborský

#### b) tisková periodika:

- Buditel, roč. 3 (1902)
- Česká Thalia, roč. 3 (1889)
- Hlas, roč. 49 (1897)
- Naše noviny, roč. 1 – 13 (1902 – 1914)
- Ochrana, roč. 1, 8 (1913, 1921)
- Rovnost, roč. 11, 12 (1895, 1896)
- Stráž, roč. 3 – 5 (1901 – 1903)

## Literatura

120 let dobrovolné požární ochrany v Moravských Budějovicích 1874 – 1994, Moravské Budějovice 1994

25leté jubileum strany čsl. socialistů (národně sociální) v Moravských Budějovicích 1899 – 1925, Moravské Budějovice 1925

Bibliografie okresu Třebíč, Třebíč, Brno 1986

Budínský Jaroslav, Morava za války. Ze vzpomínek na domácí odboj, Brno 1936

Cila Richard, 130 let provozu železnice Jihlava – Znojmo, in: Od Horácka k Podyjí, č. 1/2001, s. 3 – 6

Drašarová Eva, Stát, spolek a spolčování, in: Paginae historie, 1/1993, s. 152 – 177

Dvořák Rudolf, Změny ve zřízení městském na Moravě r. 1848, in: ČMM, 35/1911, s. 273 – 289

Filipová Milena, Národní výbory na Moravskobudějovicku v roce 1918, in: Vlastivědný zpravodaj Třebíč, č. 3/1965, s. 11 – 14

Fišer Josef, Poměry národnostní a kulturní v Mor. Budějovicích před zřízením střední školy, in: Dvacet pět let a XXV. výroční zpráva státního československého reálného gymnázia v Mor. Budějovicích za školní rok 1935 – 36, Moravské Budějovice 1936, s. 5 – 14

Fišer Josef, Usilování Mor. Budějovic o střední školu, in: Dvacet pět let a XXV. výroční zpráva státního československého reálného gymnázia v Moravských Budějovicích za školní rok 1935 – 36, Moravské Budějovice 1936, s. 14 – 30

Fišer Josef, Jech František, Náš ústav v prvním desetiletí republiky, in: XVII výroční zpráva státního reálného gymnasia v Mor. Budějovicích za školní rok 1927 – 28, Moravské Budějovice 1928, s. 11 – 19

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960, sv. 12, Ostrava 1990

Jan Vlk: vlastenecký pracovník českého Znojemska, Jihomoravské muzeum, Znojmo 1968

Janák Jan, Od vytvoření územní samosprávy do vzniku samostatného státu, in: Moravskobudějovicko, Jemnicko, Brno 1997, s. 283 – 304

Janák Jan, Po vzniku obecní samosprávy, in: Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945, Třebíč 1997, s. 175 – 201

Janák Jan, Táborové hnutí na Moravě v letech 1868 – 1874, in: ČMM, 77/1958, s. 290 – 324

Janák Jan, V demokratickém státě (1918 – 1938), in: Moravskobudějovicko, Jemnicko, Brno 1997, s. 305 – 327

Janák Jan, V období první republiky, in: Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945, Třebíč 1997, s. 203 – 236

Jech František, Nástin dějin Mor. Budějovicka a Jemnicka, in: Sborník vlastivědných statí o politickém okrese mor. – budějovickém, Moravské Budějovice 1927, s. 98 – 189

Jech František, Obrázky z dějin Moravských Budějovic, in: Padesátiletí Městské spořitelny v Moravských Budějovicích 1875 – 1924, Moravské Budějovice 1925

Jech František, Pamětní kniha Moravských Budějovic I. do roku 1920, rkp.

Jech František, Pamětní kniha Moravských Budějovic II (1921 – 1938), rkp.

Jech František, Pamětní list vydaný I. P. 1927 na památku založení „Ochotnického divadla“ v Mor. Budějovicích před 50 lety (1877), Moravské Budějovice 1927

Jech František, Soupis osob literárně, vědecky neb umělecky činných, které se v okrese mor. budějovickém narodily nebo v něm žily, in: Sborník vlastivědných statí o politickém okrese mor. – budějovickém, Moravské Budějovice 1927, s. 190 – 272

Jech František, Šedesát let obchodního domu R. G. Procházky. (Kus hospodářské historie Moravských Budějovic), Moravské Budějovice 1936

Jech František, Účast tělovýchovné jednoty Sokol v Moravských Budějovicích na převratu roku 1918 a jeho zabezpečení, in: Západní Morava, roč. 2/1998, s. 140 – 143

Jech František, Základy „Sokola“ v Mor. Budějovicích a jeho první dvě tělocvičny, in: Památník sletu sokolské župy plukovníka Švece v Mor. Budějovicích 1931, Moravské Budějovice 1931

Jech František, Založení českého hasičského sboru v Mor. Budějovicích před 50 lety, in: Památník sboru dobrovolných hasičů města Moravských Budějovic. O padesátém výročí založení sboru 1899 – 1949, Moravské Budějovice 1949, s. 9 – 13

- Jenerál Emil, Moravskobudějovičtí výčepníci, Moravské Budějovice 1994
- Jenerál Emil, Moravskobudějovičtí Židé, Moravské Budějovice 1987
- Jenerál Emil, Soupis biografí z Moravskobudějovicka, Moravské Budějovice 1994
- Jičínská Lenka, Ke 140. výročí narození Jaroslava Palliardiho, in: Západní Morava, roč. 5/2001, s. 251 – 252
- Královopolská strojírna Moravské Budějovice 1882 – 1982, Praha 1982
- Kubiček Jaromír, Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918, Brno 2001
- Malíř Jiří, Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848 – 1871, in: ČMM, 109/1990, č. 2, s. 345 – 363
- Malíř Jiří, Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914, Brno 1996
- Malíř Jiří, Počátky politického realismu na Moravě, in: ČMM, roč. 106/1987, č. 1 – 2, s. 73 – 93
- Malíř Jiří, Působení politického realismu na Moravě v letech 1906 – 1914, in: ČMM, roč. 106/1987, č. 3 – 4, s. 202 – 227
- Mejzlík Jaroslav, Dělnické hnutí na západní Moravě do založení KSČ, Havlíčkův Brod 1957
- Nováčková Eva, Moravské Budějovice, in: Moravskobudějovicko, Jemnicko, Brno 1997, s. 509 – 521
- Pernes Jiří, Vznik lidové strany na Moravě v roce 1891, ČMM, roč. 100/1981, s. 272 – 287
- Podborský Vladimír, Vzpomínka na Jaroslava Palliardiho, in: Sborník příspěvků proslovených na I. obnoveném sjezdu moravskoslezského archeologického klubu v Moravských Budějovicích 16. – 17. srpna 1995, Brno 1995, s. 19 – 22
- Procházka František, Historie Mor. Budějovic, díl I., rkp.
- Procházka František, Historie Mor. Budějovic, díl IV., rkp.
- Protocollum domesticum parochiae Moravo – Budvicensis
- Sklenář Jiří Milan, Rod Palliardů, in: Heraldika a Genealogie, č. 3/1989, s. 203 – 226

Smetanová Lenka, Veřejný život v Moravských Budějovicích v letech 1900 – 1914, Praha 1997, diplomová práce

Špiritová Alexandra, Ústřední Matice školská v letech 1880 – 1919, in: *Paginae historie*, 1/1993, s. 178 – 195.

Šplíchalová Marie, Škola v Mor. Budějovicích, in: Památník k šedesátiletému jubileu školní budovy bývalých národních škol v Moravských Budějovicích, Moravské Budějovice 1948, s. 2 – 6

Šusta František, Nástin desítileté práce v Sokole budějovském, in: Deset let sokolské práce tělocvičné jednoty „Sokol“ v Mor. Budějovicích, Moravské Budějovice 1899, s. 5 – 11

Šusta František, Padesát let městské spořitelny v Mor. Budějovicích, in: Padesátiletí Městské spořitelny v Mor. Budějovicích 1875 – 1924, Moravské Budějovice 1925, s. III - XXII

Vidláková Jaroslava, Perleťářství na Předínsku a Moravskobudějovicku, in: Sborník regionálních historických studií, sv. I., Třebíčsko a Jihlavsko, Praha 2000, s. 162 – 175

Vildomec František, Jaroslav Palliardi. Posmrtná vzpomínka, in: *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*, 34/1923, s. 1 – 5

Výroční zpráva chlapecké školy obecné a měšťanské v Mor. Budějovicích za školní rok 1890 – 91, Moravské Budějovice 1891

## IX. Seznam obrazových a textových příloh

- I Adalbert Frey, zámečník, starosta města v letech 1868 – 1881  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- II Josef Purcner, rolník, starosta města v letech 1881 – 1900  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- III Jakub Urbanec, koželuh, starosta města v letech 1900 – 1905  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- IV Eduard Blažek, obchodník, starosta města v letech 1905 – 1909  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- V Josef Indra, vinárník, starosta města v letech 1909 – 1919  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- VI JUDr. Eduard Špatinka (1838 – 1898), významný spolkový činitel  
- fotosbírka SOKA Třebíč
- VII Jan Drahorád († 1914), obchodník, předseda místní organizace lidové strany pokrokové v letech 1912 – 1914  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- VIII Jaroslav Palliardi (1861 – 1922), notář, archeolog, pokrokový politik  
- fotoarchiv Městského muzea v Mor. Budějovicích
- IX Členové prvního českého obecního výboru z roku 1881 (v první řadě sedící zleva: Antonín Petříček, Josef Purcner, JUDr. Eduard Špatinka, P. Valentin Bečvář, Mag. Chir. František Vašek; ve druhé řadě stojící zleva: Karel Procházka, Jakub Urbanec, Ondřej Koukal, Jan Smetana, Matěj Krampla, František Beránek, Josef Svoboda, Cyril Hajn)  
- reprofoto z almanachu Padesátiletí Městské spořitelny
- X Divadelní odbor Čtenářsko – zpěváckého spolku Budivoj (uprostřed stojící první režisér a vzdělavatel Eduard Adamík)  
- reprofoto z divadelního listu Česká Thalia, roč. 3/1889
- XI Spolek vojenských vysloužilců (šestý zleva sedící předseda spolku Matěj Smrčka)  
- reprofoto z textu Moravskobudějovičtí výčepníci

- XII Německý spolek Freiwilliger Feuerwehr – Verein (v prostřední řadě šestý zleva sedící velitel sboru Klemens Meschkae)  
- reprofoto z regionálního listu Zpravodaj MB, č. 3/1994
- XIII Příjezd prvního vlaku do města 23. dubna 1871  
- reprofoto z publikace Dějiny Moravských Budějovic
- XIV Budova měšťanských a obecných škol (tělocvičnu umístěnou v levém bočním křídle využívala v letech 1889 – 1903 i budějovická sokolská jednota)  
- fotografie zapůjčená místním sběratelem panem Živným
- XV Národní dům v Moravských Budějovicích, od roku 1893 domovské sídlo Budivoje a Vzájemné záložny  
- fotosbírka SOKA Třebíč
- XVI Budova c. k. okresního hejtmanství zleva sousedící s hostincem Hynka Mottla a spolkovou místností českého hasičského sboru  
- fotosbírka SOKA Třebíč
- XVII Snímky Horního a Dolního náměstí kolem roku 1900  
XVIII - fotoarchiv Městského muzea v Mor. Budějovicích
- XIX První budějovická sokolovna vystavěná v letech 1902 – 03  
- fotosbírka SOKA Třebíč
- XX Židovská synagoga z roku 1910.  
- fotoarchiv Městského muzea v Mor. Budějovicích
- XXI Hostinec Klemense Meschkae zvaný “Deutsches Haus”, spolkové a společenské centrum německého obyvatelstva (v levé části snímku jsou dobře patrné dřevěné podpěry udržující stabilitu chátrajícího domu).  
- fotosbírka SOKA Třebíč
- XXII První prostory městského reálného gymnázia v objektu bývalé dětské opatrovny a stravovací stanice  
- reprofoto z regionálního listu Zpravodaj MB, č. 10/1991
- XXIII Nová gymnaziální budova postavená v letech 1913 – 14 v těsném sousedství starého městského hřbitova  
- fotografie zapůjčená místním sběratelem panem Živným
- XXIV Obecní rozpočet na rok 1884  
- SOKA Třebíč

- XXV Členský lístek a spolková stužka Budivoje  
- SOkA Třebíč
- XXVI Titulní strana stanov německého spolku Deutscher Leseverein  
- SOkA Třebíč
- XXVII Pozvánka k poradní výborové schůzi Budivoje, svolané za účelem  
založení Tělocvičné jednoty Sokol  
- SOkA Třebíč
- XXVIII Pozvánka na hudební dýchánek "Elišky Krásnohorské"  
- SOkA Třebíč
- XXIX Žádost německého hasičského sboru o povolení výlepu plakátů ke  
spolkovému výletu do Háje  
- SOkA Třebíč
- XXX Oznámení o rozpuštění spolku Dělnická beseda  
- SOkA Třebíč
- XXXI Dopis vystoupivších členů Budivoje adresovaný vedení spolku  
- SOkA Třebíč
- XXXII Titulek Našich Novin informující o konání ustavující valné hromady  
Politického pokrokového klubu  
- Městské muzeum v Mor. Budějovicích
- XXXIII Oznámení výsledku voleb do výboru Učitelské jednoty "Komenský"  
- SOkA Třebíč
- XXXIV Plakáty k akcím Politického pokrokového klubu  
XXXV - SOkA Třebíč
- XXXVI Oznámení o svolání důvěrné schůze místní organizace lidové  
strany pokrokové  
- SOkA Třebíč





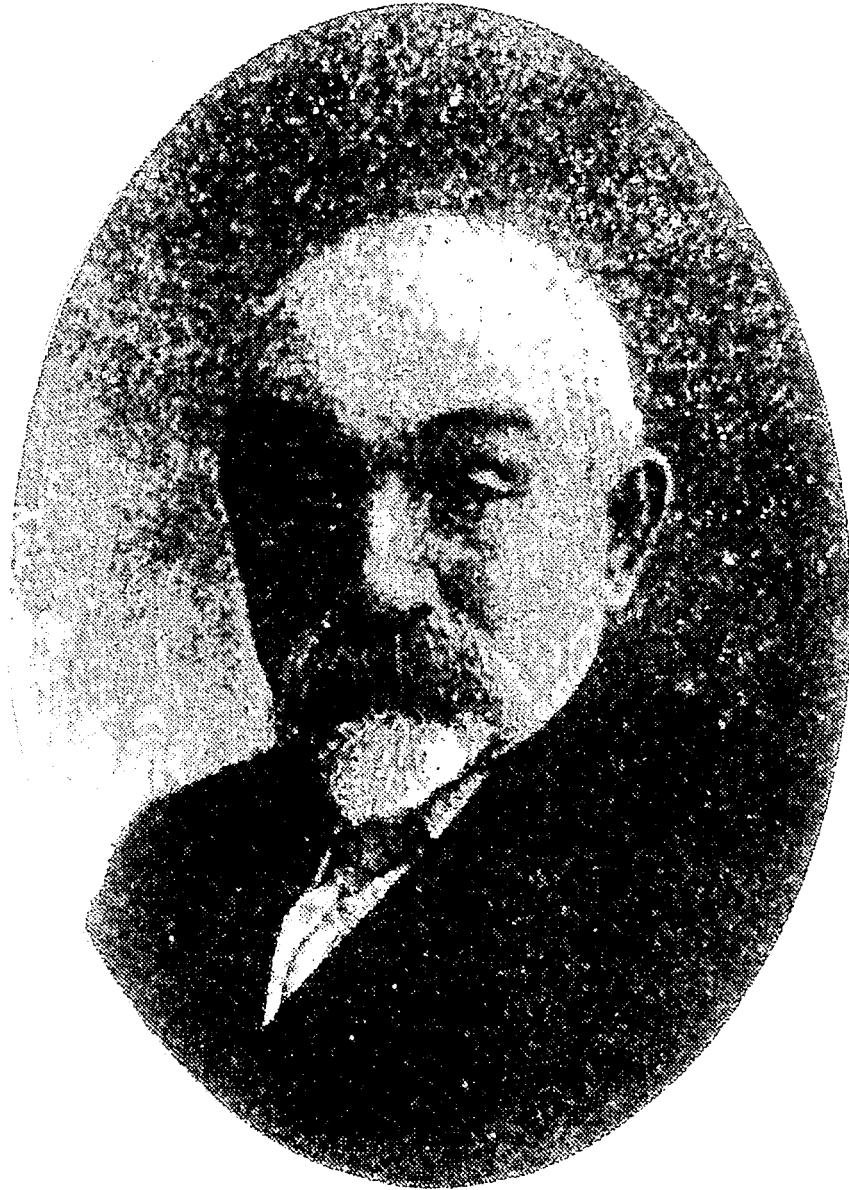










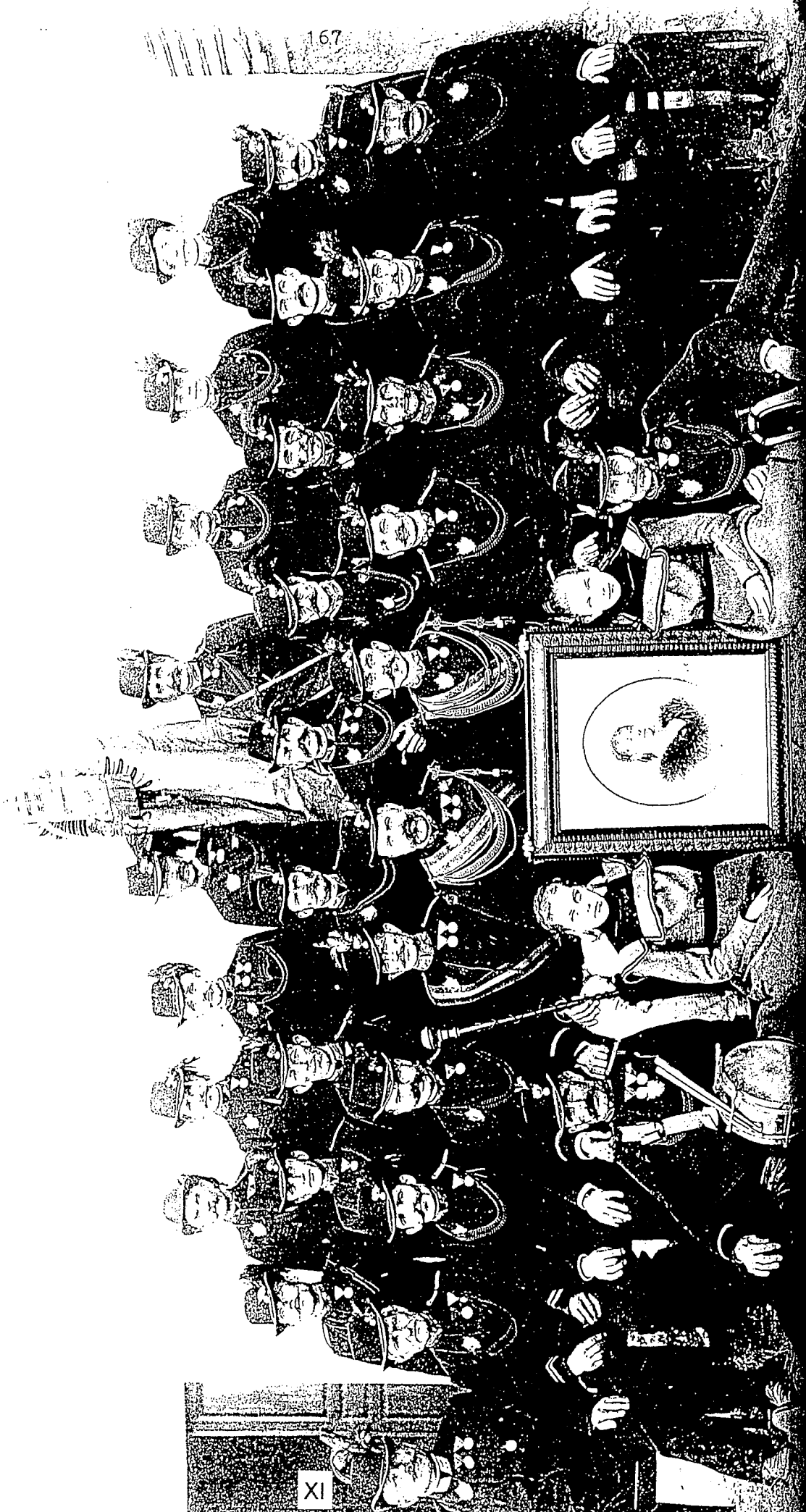


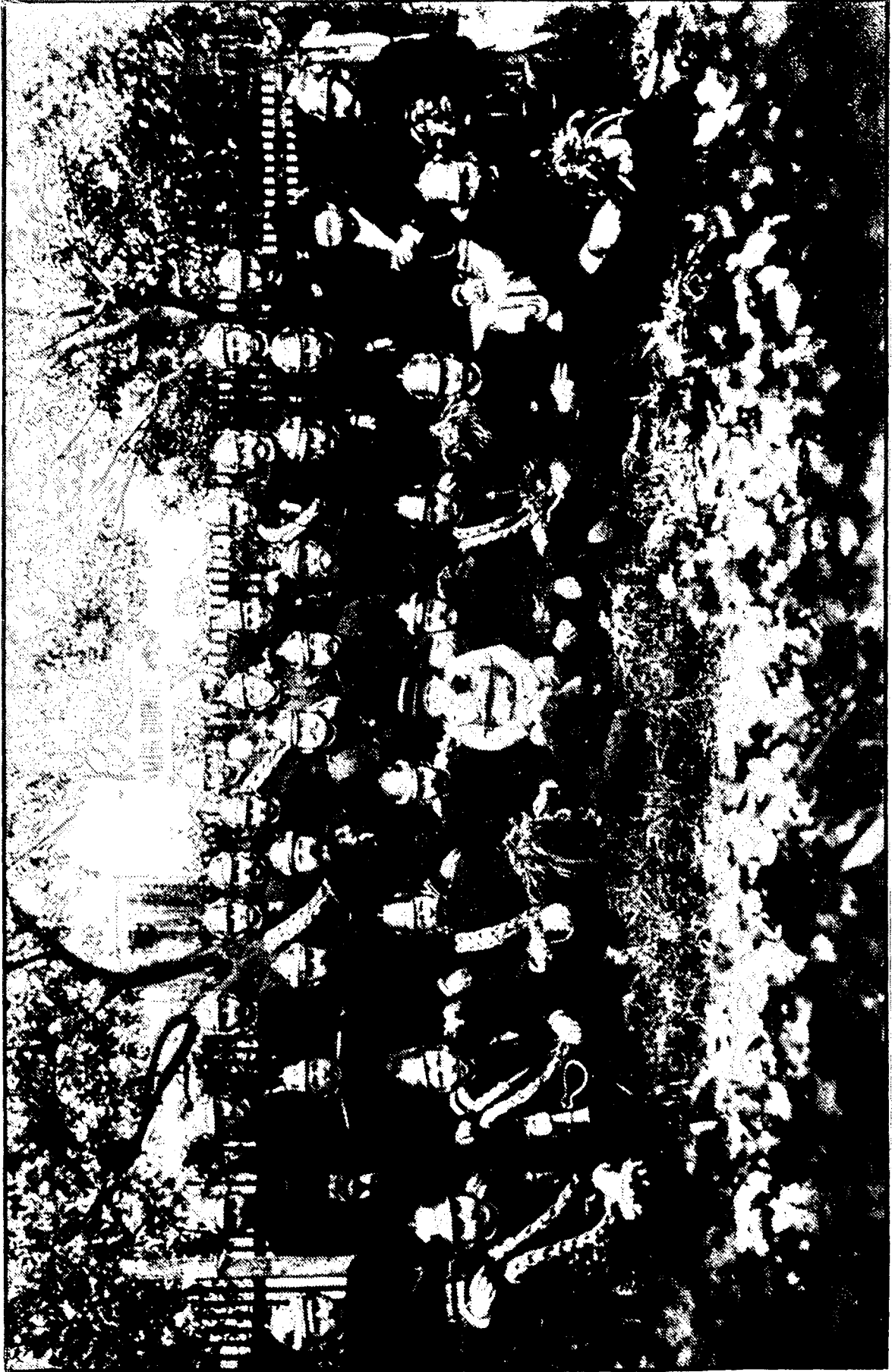




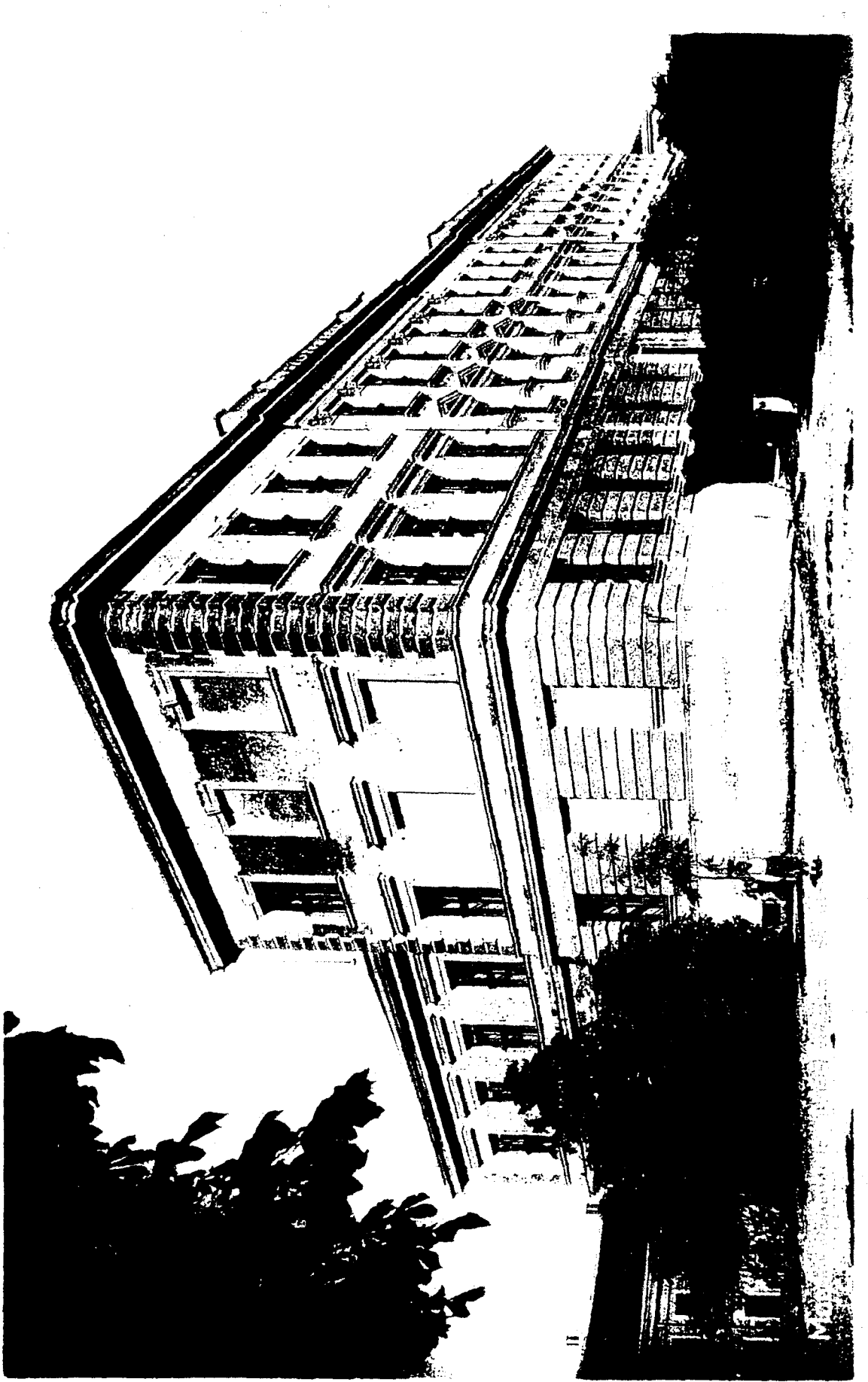








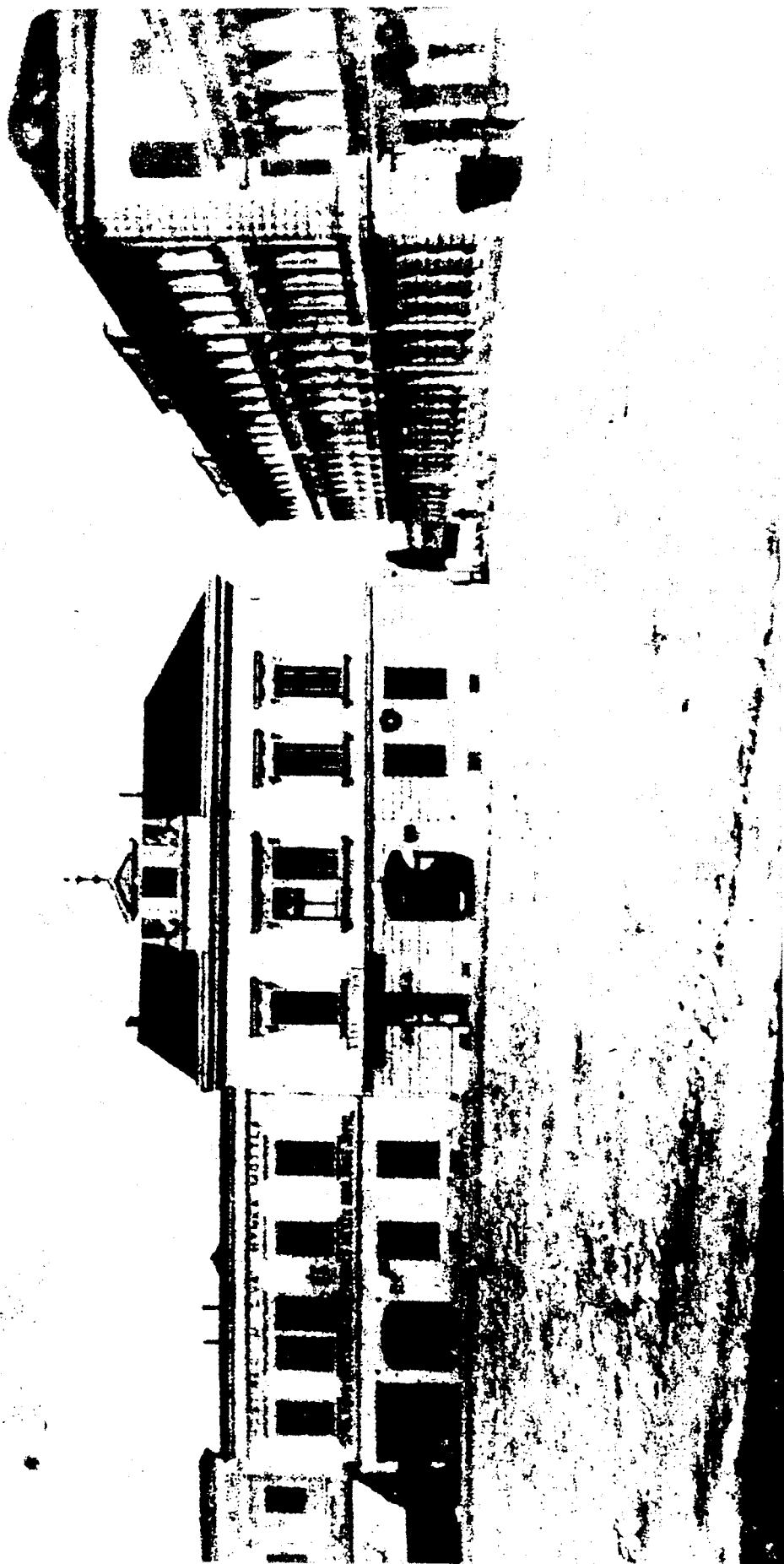




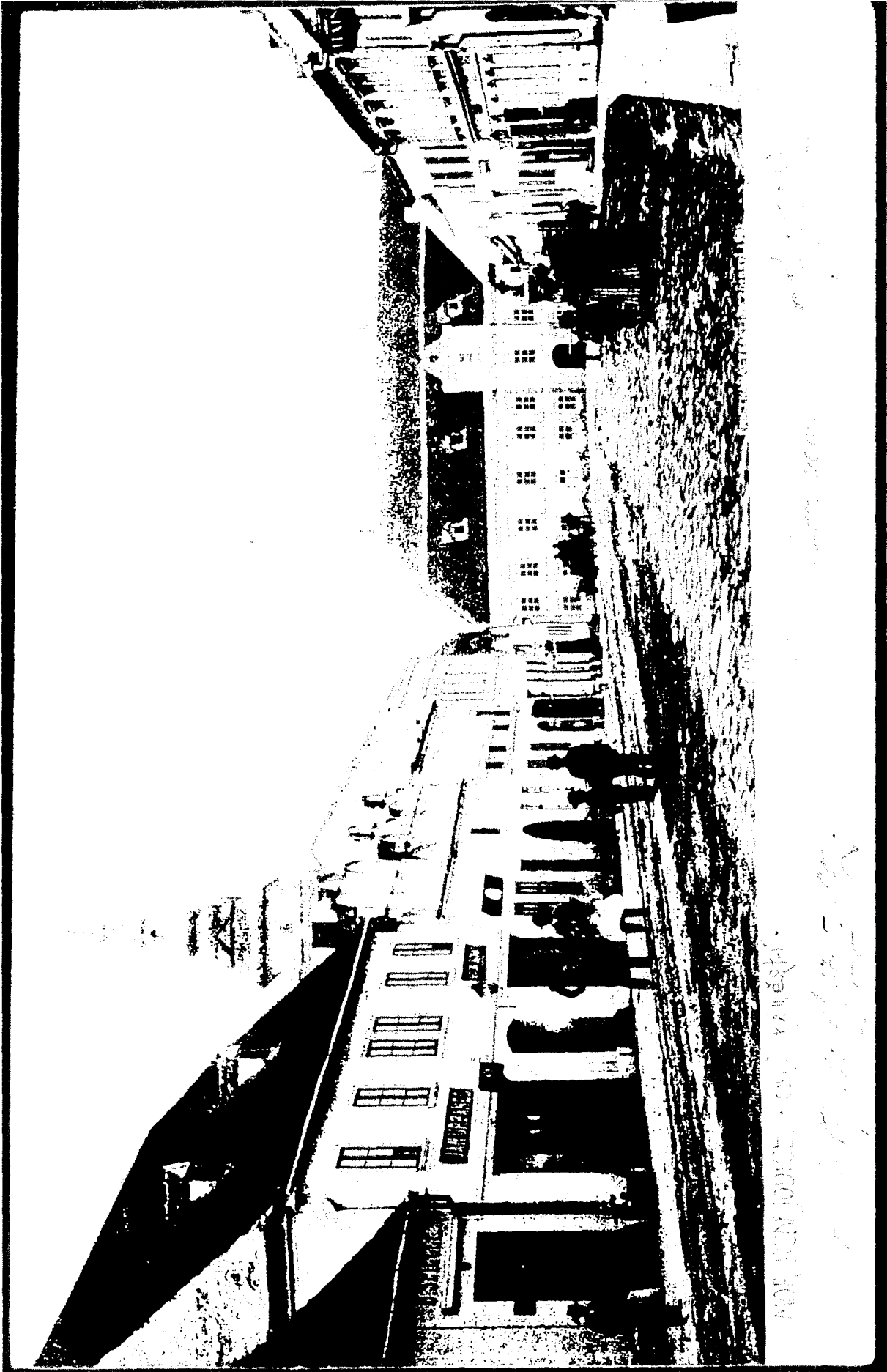
Střední dům v Mor. Budějovicích.



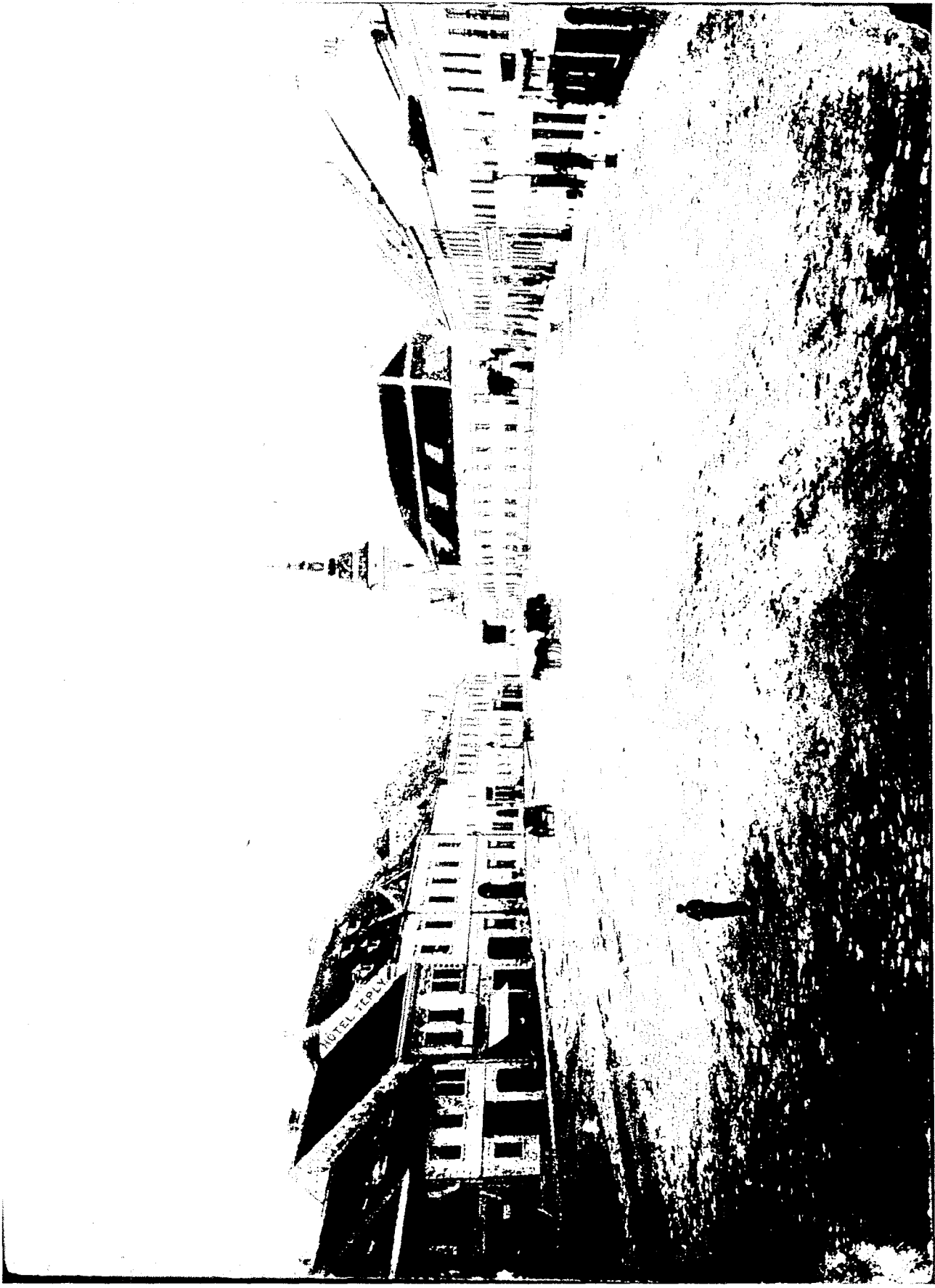
C. K. okresní heitmanství a střední škola.

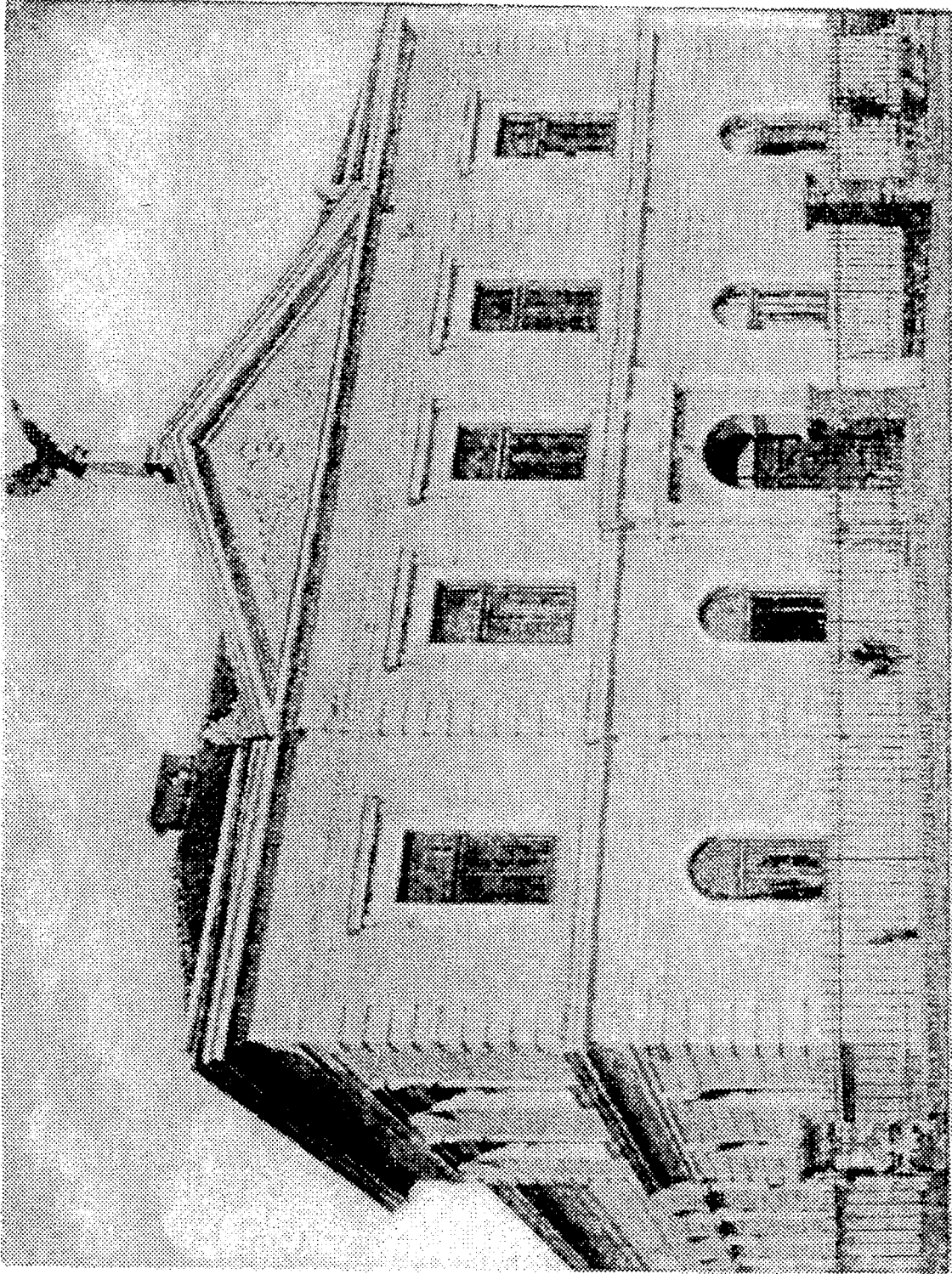






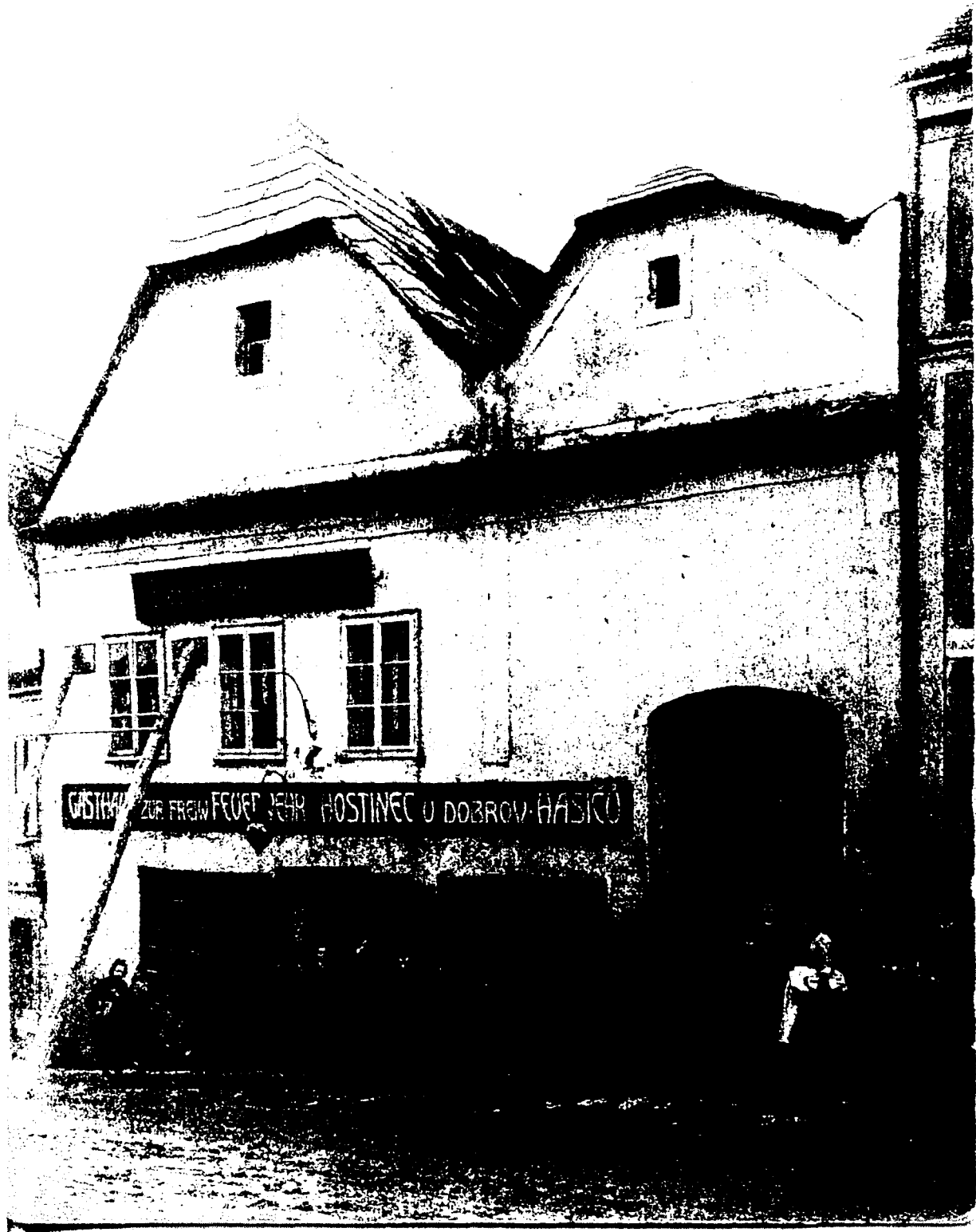
HOTEL HOUSE - 101 - 111 - 112 - 113 - 114 - 115 - 116 - 117 - 118 - 119 - 120 - 121 - 122 - 123 - 124 - 125 - 126 - 127 - 128 - 129 - 130 - 131 - 132 - 133 - 134 - 135 - 136 - 137 - 138 - 139 - 140 - 141 - 142 - 143 - 144 - 145 - 146 - 147 - 148 - 149 - 150 - 151 - 152 - 153 - 154 - 155 - 156 - 157 - 158 - 159 - 160 - 161 - 162 - 163 - 164 - 165 - 166 - 167 - 168 - 169 - 170 - 171 - 172 - 173 - 174 - 175 - 176 - 177 - 178 - 179 - 180 - 181 - 182 - 183 - 184 - 185 - 186 - 187 - 188 - 189 - 190 - 191 - 192 - 193 - 194 - 195 - 196 - 197 - 198 - 199 - 200

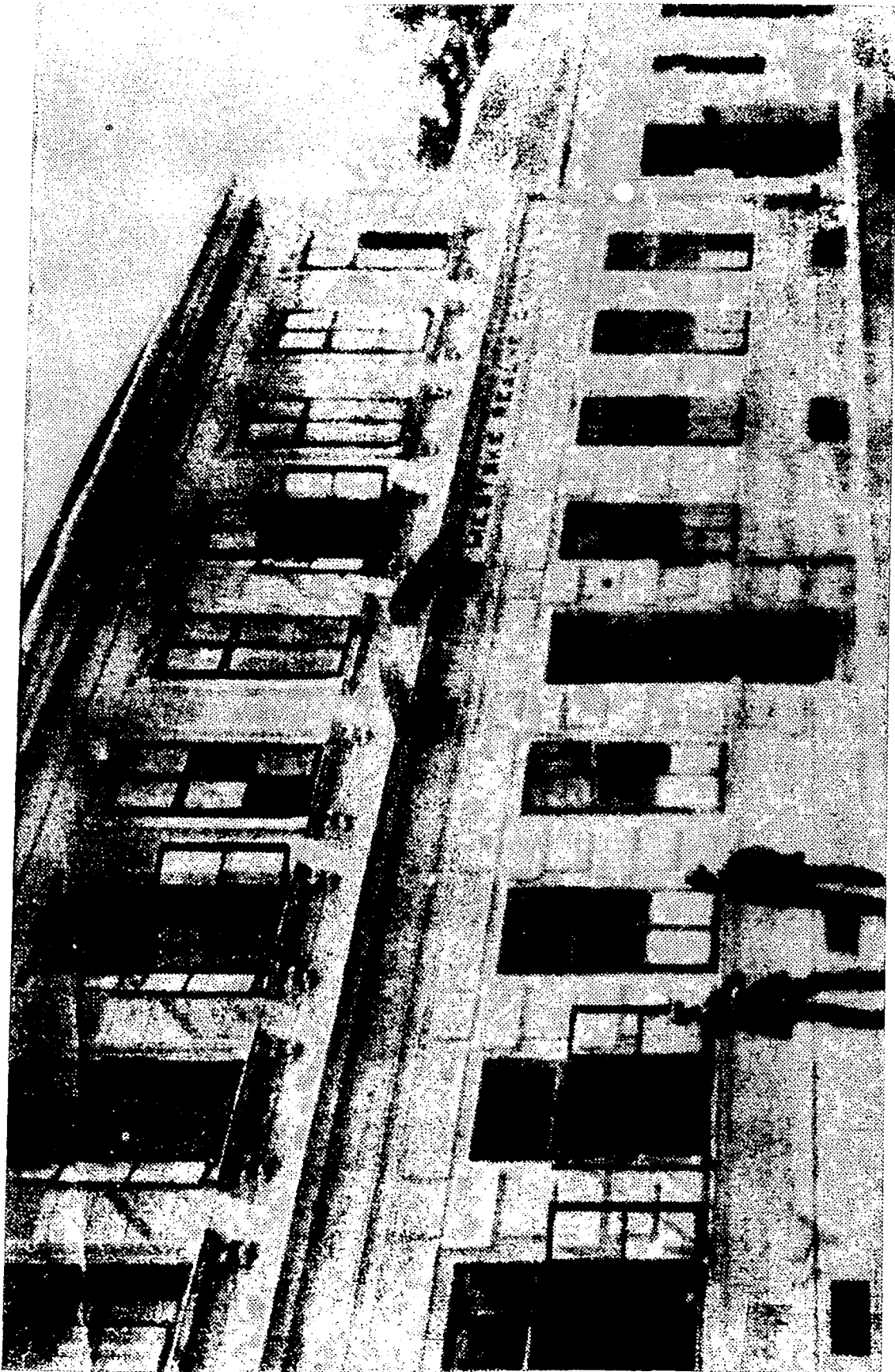




Aufg. des ...  
Budwitzer Torgate







Reálne gymnásium

sr. Hor. Budějovický



Rozpočet

pro rok vyprání obce Mkuďejovic a jif u koryti  
pro 1884.

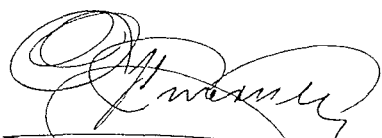
Liz cifro	Předmět.	mj.		Přame- nání.
		zl.	x	
<u>Potřeba.</u>				
1	Na úmrtí z službyif kapidulní	260	...	995.
2	" zplátek kapidulní	270	...	126.
3	" daní a poplatky	800	...	800
4	" služby	2040	...	1750
5	" úmrtí kapidulní	100	...	660. 2700
6	" vyzpověď a vyživování službyif	760	...	500.
7	" ubyt.	160	...	1200
8	" vřídlení	200	...	
9	" vyživování plomenního hřbitva	244	...	244
10	" vyživování hřbitva na dol. náměstí	2000	...	
11	" kardinální úpravy	600	...	600.
12	" služby	1000	...	
13	" národní práva	100	...	400
14	" vyživování škol	1200	...	2000.
15	" možliví vyživování	86	...	190
<u>Summa</u>		9700	...	18500
<u>Ukrytí.</u>				
1	Nájem z bytů	900	...	900
2	" z kofů	1202	...	1200
3	" z vyzpověď	2268	...	2400
4	" vřídlení	440	...	240 250
5	Nájem z piva a kapidulní	1600	...	1300.
6	" z školních příspěvků 10%	1200	...	1200
7	" možliví	600	...	1100
<u>Summa</u>		8200	...	8700
		18000		
		1700		
		3300		

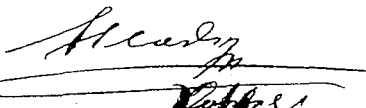


Novopřítomna se dosty 1500 zt. Edma  
se puzratim zálufu i komyli mň  
fi, se abry se zálufu da, jakuz i na  
druhdly z tmiwajpif, nudi i komyli,  
druha z pvdnndi, abry se pinu i se Co.  
mialcvi komycau i zmo brducci lala  
uz bival, by se pal z jaso, uz dny dñ,  
kdyz i komyly ze ipmawami plndni se  
pny, pal ze dladni u pvdnuñ,  
by zálufy zpid z pvdnuñ, mufli.  
Mdeñijerica St. Kofinec 883.

Co. Paicly  
nndni.

Pokud se ne se mni abcuho uko,  
se dne 16/8 1884

  
obesote

  
Ignat Scholl

NÁRODNÍ OBĚTINA

ČLENSKÝ LÍSTEK.

P. T.



Pan  
Sleč.

je..... členem

čtenářsko-pěveckého a ochotnického spolku

„BUDIVOJE“

v Mor. Budějovicích, dne..... 189.....

l. č. předseda.

l. č. jednatel.

PATISK SE VYHRÁZUJE.

„BUDIVOJ“

# Satzungen

des

## Deutschen Vereines in Mähr.=Budwitz.

### I. Name und Sitz.

§ 1. Der bestehende „Deutsche Leseverein in Mähr.=Budwitz“ führt in Zukunft den Namen „Deutscher Verein“ und hat seinen Sitz in Mähr.=Budwitz. Derselbe tritt in alle Rechte und Pflichten des „Deutschen Lesevereines“ ein.

§ 2. Es steht dem Vereine das Recht zu, Sectionen im Orte selbst zu dem im Absätze II, § 3, angegebenen Zwecke zu gründen. Der Verein ist kein politischer.

### II. Zweck.

§ 3. a) Haltung von Zeitungen und anderen Druckwerken, insbesondere auch einer Volksbücherei.

b) Veranstaltung von geselligen Zusammenkünften und Ausflügen.

c) Haltung von Vorträgen gemeinnützigen Inhalts.

d) Pflege des deutschen Liedes.

e) Pflege von Leibesübungen.

### III. Einkünfte und Mittel.

§ 4. Diese bestehen:

a) in den Aufnahmegebühren und Jahresbeiträgen,

b) in den Spielgeldern,

Porování

porovní schůzi

na příčinou založení tělocvičné jednoty "Sokol"

ve čtvrtek dne 9. května t. r.

v síle městské radnice

odbyvána bude.

Začátek v 7 hod. večer.

v výboru člen. n. s. spolku

"Proletovoj"

Krasavich  
předseda

Pravomir  
předseda

H. J. P.  
předseda

Ženský, pěvecký a vzdělávací spolek  
„Eliška Krásnohorská“  
v Moravských Budějovicích,

koná  
dne 27. února 1898

# DÝCHÁNEK

v místnostech  
dívčí měšťanské školy.



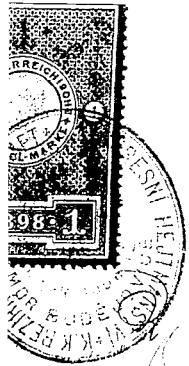
## POŘAD:

1. *L. v. Beethoven*: Quintetto č. 5. Hrají pp. uč. Goldhammer, Kóčí, Kočvárek Plichta a Šafář.
2. Přednáška důst. p. P. Cyrila Bilka: *Život a působení P. Šeb. Kneippa*.
3. *Dámské quartetto*.
4. *Sv. Čech*: Věřfm. Báseň. Přednese p. J. Šustová.
5. *Dr. A. Dvořák*: Moravských dvojzpěvů č. 7. a 11. Zpívají sl. Marie Březinova a Marie Mottlova.
6. *Váša Laub*: Směs slovanských písní. Zpívají členové sboru.

Začátek ve 4 hodiny odpoledne.

*Vstup volný.*

L. 27.



In die Löbliche

K. u. k. Bezirks Hauptmannschaft  
in Mähr. Búdowitz

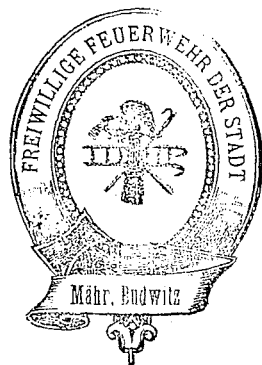
Freiwillige Feuerwehr der Stadt M. Búdowitz  
bringt die nachstehende Mahnung, dass  
derselbe Verein am Sonntag den 21. August  
1898 einen Feuerwehrausflug in "Hornwald"  
bei M. Búdowitz veranstalten wird.  
laut Programm des beigefügten Plakates.  
Gefälligst ersucht höflichst der obgenannte  
Verein um Unterstützung der Plakatierung  
am den 18 August 1898. -

Hiemit setzt der Verein die K. u. k. Bezirks  
Hauptmannschaft gerichtlich in Kenntnis

Mähr. Búdowitz 17/8 1898.

Klemens Mischler

Commandant



scharfgedruckt  
Christoph  
Plakat

3/4 většiny členů přítomných

Hlavní c. k. okresní hejtmanství

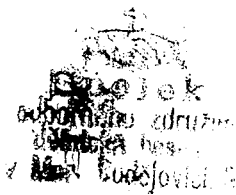
Jelikož k valné hromadě rozpuštějící brannou  
svolané na den 16. května o 9. hod. dop. t. r.,  
členi se neshly, rozpuštěl předseda Václav Farník  
spolek volbového poručení „Dělnická Beseda“,  
stohovo původem, je ve smyslu všech členůve nekonaly  
své povinnosti; jak ve stanovách vytknutomejši.  
Změnám spolkovým neloreno bude, ale  
usnesení valné hlavní chůve se dne 6. srpna 1901.  
Až se usneseno, je veškeré jmění nabíre po  
rozpuštění volbového poručenímu spolku  
„Svornost“ v jaso měřicích.

Tímto slovněmu c. k. okresnímu hejtmanství  
v Mor. Budišovicích, rozpuštění volbové  
poručenímu spolku „Dělnická Beseda“  
v Mor. Budišovicích na vědomí dáváme.

Mor. Budišovice, dne 16. května 1901.

August Lantik  
jvaly jezmatel

Václav Farník  
byv. by. šikov. spolk.



Wjboim

čten. př. spolku "Budivoj"

mor. Budějovicích.

Podpisaní členové "Budivoje" oznamují tímto, že přestávají býti nadále členy tohoto spolku, z jehož spárku dnes ním dnem vystupují.

Rozhodnutí své odůvodňují následovně:

"Budivoj" má a měl býti spolkem nestranným.

Ze strany předsednictva a někteří z jeho členů na valné hromadě dne 6. ledna 1906. konané, byli však hrubě naráženi nejen jednotlivci, ale i celé stavy. Nabyli proto podpisaní př.



svědčení, že nemají nejmenší zábrany,  
že setrvalo bude vůči nim v. Rudivoji  
základ práva a spravedlnosti.

Vstupující nemírně opomenou  
si vyhloubit upřímné políbení, že  
loučiti se musíme s nekteřými členy,  
jež byli mnohem z nás milými  
spřáteli, nerovnovážně vojím taktním  
shovívavým péčím k státnostem,  
a doufáme, že toto pánuv' důvody  
naše uznají a ocení.

Dr. Rudivoji 10. ledna 1906.

Miloslav Štejskal Jaroslav Palliar

Miloslav Štejskal

František Polák

Jaroslav Novotný

Jaroslav Maršálek

Antonínka

Frant. Mikos

Josef Koc

Jan Havíček

František Jasta

Josef Osvojný

Vinc. Čermák

Fer. Brvotník

Vít Gabriel

Fr. Vaněk

František Indra

Karel Tondra

Fr. Šolák

J. Konečný

---

# **Svobodomyslné lidi** na jihozáp. Moravě zveme, aby přišli **z c e l a j i s t ě** k **ustavující** **valné hromadě**

**Polit. pokrokového klubu,**  
jež koná se **v neděli dne 6. května 1906**  
**o půl 10. hod. dopol.**  
**v sále radnice v Mor. Budějovicích.**

Členem klubu může býti každý zle-  
tilý svobodomyslný občan které-  
koliv příslušnosti politické. Snahou naší  
bude, soustřediti všechny svobodomyslné lidi  
na jihozápadní Moravě bez rozdílu stavu;  
vítán je proto stejně srdečně živnostník, rol-  
ník, učitel, tak i dělník, úředník a soukrom-  
ník ze: Znojemska, Vranovska, Jevišovska,  
Jemnicka, Jaroměřicka, Hrotovska, Telečska,  
Dačicka, Želetavska, Třeštska, Krumlovska  
a Budějovska.

Poznáme se vzájemně, bychom mohli  
dílem vybaviti náš lid z předsudků a za-  
temnělosti, dílem svorně postupovati proti  
nepřátelům svobody duševní i politické.

Za zařizující výbor: **Jaroslav Pallardi,**  
**JUDr. Josef Kvíz.** Za živnostníky: **Josef Re-**  
**hák,** předseda spol. Za dělníky soc. dem.:  
**Pohl Josef.** Za rolníky: **Antonín Urbánek.**

---

# Slavní

c. k. okresní hejtmanství!

Poděpský dovoluje si oznámiti výsledek voleb do odboru učitelské jednoty. Kamenský v Mor. Budějovicích, vykonaných při valné hromadě dne 19. září 1907.

Starostou zvolen Stanislav Marák, odborný učitel v Mor. Budějovicích, jeho náмінkem J. Marek, správce školy v Pohořovicích, jednatelem fr. Goldhammer, " v Zerkovicích, pokladníkem Václav Šneier, odb. uč. v Jaroměřicích, knihovníkem Ludvík Jerábek, uč. v Litohorách.

Do výboru: Bohdan Páříček, řed. měst. šk. v Jaroměřicích, Karel Pokorný, učitel v Mor. Budějovicích, Antonie Svobodová, ind. učitelka v Sedčovicích, Marie Nováková, učitelka v Mor. Budějovicích a Ferdinand Matejka, správce školy v Dol. Loran.

Předsedou sboru školského zvolen Jan Ovsrný, spr. šk. v Částchovicích, " " organizačním M. Lukšů, odb. uč. v Jaroměřicích, " " kulturním fr. Vildomec, uč. v Pohořovicích.

abradučky jsou Jan Štíbil a M. Lukšů.

V Mor. Budějovicích 24. září 1907.

Stanislav Marák,  
starosta.

# Pokrokový klub v Moravských Budějovicích

— pořádá —

dne 17. listopadu 1907 o 8<sup>10</sup> hodině do pol.

==== veřejnou ====

# SCHŮZI LIDU

v Sokolovně

v hostinci Mír Budějovic

## Program:

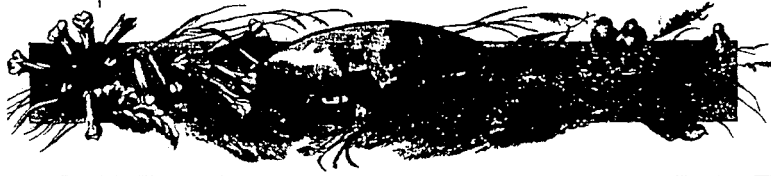
1) Městojisti a klukalovny

ref. red. Rouček z Brna

2) Volba Sokolova a politická situace

ref. zmu. a pis. puš. Sokolova

**Občané!** Doba je vážná a proto dostavte se na důležitou tuto schůzi co nejčtetněji. Vstup každému volný.



Pokrokový klub za součinnosti pokrokových spolků  
a organizací v Mor. Budějovicích

pořádá

v sobotu dne 28. února 1914 ve velké dvoraně Sokolovny  
v Mor. Budějovicích

**NA OSLAVU PADESÁTILETÍ**

největšího současného českého básníka

**J. S. MACHARA**

# LITERÁRNĚ-HUDEBNÍ AKADEMIE,

při níž účinkují: pí. Kvízová, p. prof. Pavel Váša, p. J. Barouš, hudební sdružení  
řízením p. Ant. Kreutra a j.

## POŘAD :

1. Proslov. **Báseň** k Macharovým narozeninám od Petra Bezruče.
2. Blodek: **Ouvertura** k opeře „**V studni**“. Hudební sdružení.
3. **Přednáška** o J. S. Macharovi. Prof. Pavel Váša z Brna.
4. Jindř. Jindřich: **Z písní** na slova Macharova zpívá pí. L. Kvízová.
5. J. S. Machar: „**Červené střeвиčky**“. **Recitace.**
6. **Recitativ a arie** z opery „**Čarostřelec**“. Zpívá p. J. Barouš.
7. Kalman: **Valčík** z operetty „**Čikánský primáš**“. Hudební sdružení.
8. J. S. Machar: **Monolog sv. Petra.**
9. Jindřich: **Z písní** na slova Macharova zpívá pí. L. Kvízová.
10. J. S. Machar: „**Na Kahlenberku**“. **Recitace.**
11. **Proč jsi k nám nepřišel? Píseň** ze Slovenska, zpívá p. J. Barouš.
12. L. Langlois: **Předehra k Zakleté princezně.** Hraje hudební sdružení.
13. J. S. Machar: „**Na Golgathě**“. **Recitace.**
14. **Kdybys měla, má panenka, sto ovec. Nár. píseň.** Zpívá p. J. Barouš.
15. J. S. Machar: „**Pašie**“.
16. J. S. Machar: „**Hořký žalm**“. **Recitace.**
17. Offenbach: **Barcarola, valčík** z Hofmannových povídek. Hraje hudební sdružení.

Začátek přesně  
v 8 hodin večer.

Vstup volný.

Hudební sdružení  
čítá 24 členů.

Zveme všechny pokrokové  
lidi k oslavě padesátých  
narozenin našeho milého  
pěvce Machara a doufáme,  
že četná návštěva odpoví-  
dati bude důstojnému rázu  
večera.

POŘADATELÉ.

Místní organizace lidové strany pokrokové pořádá v

úterý dne 5. března 1918 o 8. hod. večer v notářské kan-

-----  
celáři důvěrnou schůzi s programem:  
-----

1/ Rozpuštění místní organizace.

2/ Ustavení organizace strany České státoprávní demo-  
kracie.

V M. Rudějovicích 4/3.1918.

Svolavatelé:

Burian Fr. rolník ✓

~~Jakub osvačil,~~

Svoboda Jan pednář, ✓

Bláha František, rolník ✓

Nesládek František, ✓

Čermák Vincenc, ✓

Šusta František, ✓

Chválek Ladislav, odb. učitel, ✓

Dyček Zikm. ředitel měšť. školy. ✓

Indra Josef, ✓

*Handwritten signature: Burian*

*Handwritten signature: Svoboda*

*Handwritten signature: Bláha*

*Handwritten signature: Nesládek*

*Handwritten signature: Chválek*

*Handwritten signature: Dyček*